

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM EKONOMİSİ VE FİNANSİ ANABİLİM DALI**

**İSLAM İKTİSADININ KLASİK FIKIHLA İLİŞKİ BİÇİMİ: İSLAMİ
FİNANS STANDARTLARI ÖRNEĞİ**

İsmail BEKTAŞ

DOKTORA TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Soner DUMAN

MAYIS - 2024

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM İKTİSADININ KLASİK FIKIHLA İLİŞKİ BİÇİMİ:
İSLAMİ FİNANS STANDARTLARI ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

İsmail BEKTAŞ

Enstitü Anabilim Dalı: İslam Ekonomisi ve Finansı

“Bu tez 27/05/2024 tarihinde yüz yüze olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan
jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Osman GÜMAN	Başarılı
Prof. Dr. Soner DUMAN	Başarılı
Prof. Dr. Süleyman KAYA	Başarılı
Prof. Dr. Şakir GÖRMÜŞ	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Batuhan Buğra AKARTEPE	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

İsmail BEKTAŞ

27/05/2024

ÖN SÖZ

Tezimin her aşamasında kıymetli desteğini esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Soner DUMAN'a, tez izleme komitemde yer alarak değerli katkılarını sunan hocalarım Prof. Dr. Şakir GÖRMÜŞ ve Prof. Dr. Osman GÜMAN'a,

Tanıştığım günden bu yana her türlü desteğini üzerimde hissettiğim kıymetli eşime ve hayatımıza neşe katan oğullarıma,

Bugünlere gelmemde maddi manevi destekleri olan değerli anneme, babama ve kardeşlerime ve akademik çalışmalarımda bana her türlü desteği ve ortamı sağlayan İSEFAM ailesine sonsuz şükranlarımı sunarım.

Gayret kuldan, tevfik Allah'tandır.

İsmail BEKTAŞ

27/05/2024

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iv
TABLO LİSTESİ.....	v
ŞEKİL LİSTESİ	vi
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: İSLAM İKTİSADI, İSLAMİ FİNANS ve KLASİK FIKIH.....	10
1.1. İslam İktisadı ve İslami Finans Kavramları.....	10
1.2. İslam İktisadı ve Finansı Tarihi ve Güncel Durumu	12
1.3. Klasik Fıkıh Kavramı	16
1.4. Klasik Fıkıh Kaynakları ve Yöntemleri.....	18
1.5. Günümüz Fıkıh Meselelerinde Klasik Fıkıh Kaynaklarının ve Yöntemlerinin Kullanımı.....	21
2. BÖLÜM: İSLAMİ FİNANS STANDARTLARI	30
2.1. Ortaya Çıkışı ve Gelişimi	30
2.2. Dünya’da Standardizasyon Tarihi, Faaliyetleri ve Kurumları.....	34
2.3. İslami Finans Standart Kuruluşları	36
2.3.1. AAOIFI	36
2.3.2. IFSB	43
2.3.3. TKBB Danışma Kurulu.....	46
2.3.4. IIFM	50
2.3.5. SACBNM.....	52
2.3.6. DSN-MUI.....	54
2.4. Kuruluşların Farklılıkları.....	57
2.5. İslami Finans Standartlarının Bağlayıcılığı	58
3. BÖLÜM: KLASİK FIKIH İLE İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA İSLAMİ FİNANS STANDARTLARI	61
3.1. Kuruluşların Standart Hazırlama Süreçleri ve Usullerinin Karşılaştırma ve Değerlendirmesi.....	61

3.2. Araştırmaya Konu Olan İslami Finans Standartları	67
3.3. İslami Finans Standartlarında Fıkhi Dayanaklar	69
3.3.1. Naslar	72
3.3.2. İcma ve Görüş Birliği	96
3.3.3. Kıyas.....	99
3.3.4. İbâha	103
3.3.5. Zaruret	107
3.3.6. Maslahat	115
3.3.7. Sedd-i Zerâi	118
3.3.8. Klasik Fıkıh Kaynakları	119
3.3.9. Diğer Kurumların Fetvaları	122
3.3.10. Kaide/Kavâid.....	126
3.3.11. Mezhep Görüşü ve Tercihi	135
3.3.12. Örf ve Teamül	138
3.3.13. Fıkhi Dayanaklarda Mutedil Bir Yol: Hakkaniyet, Adalet ve Katılım Finans İlkeleri	141
3.4. Klasik Fıkıh ile İlişki Biçimleri Bakımından İslami Finans Standartlarının Değerlendirmesi.....	143
3.4.1. Naslar	144
3.4.2. İbaha	147
3.4.3. Zaruret	148
3.4.4. Maslahat	149
3.4.5. Sedd-i zera'i.....	150
3.4.6. Klasik Fıkıh Kaynakları	150
3.4.7. Diğer Kurumların Fetvaları	151
3.4.8. Kıyas.....	152
3.4.9. Kaide	152
3.4.10. Mezhep Görüşü	152
3.4.11. Görüş Birliği/İcma.....	153
3.4.12. Örf ve Teamül	154
3.5. İslami Finans Standartlarının Klasik Fıkıh ile İlişki Biçimlerinde Belirleyici Olan Temel Hususlar.....	159

3.5.1. Kurumsal Yapı	159
3.5.2. Kuruluşların Temel Hedefleri	160
3.5.3. Metodoloji	160
3.5.4. Coğrafya	161
SONUÇ	163
KAYNAKÇA.....	173
ÖZ GEÇMİŞ	182

KISALTMALAR

AAOIFI : Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions

TKBB : Türkiye Katılım Bankaları Birliği

IFSB : Islamic Financial Services Board

IIFM : International Islamic Financial Market

INCEIF : International Centre for Education in Islamic Finance

DSN-MUI : Dewan Syariah Nasional – Majelis Ulama Indonesia

SACBNM : Shariah Advisory Council of Bank Negara Malaysia

İFK : İslami Finans Kuruluşu

UIFA : Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Uluslararası Standart Kuruluşları	35
Tablo 2: AAOIFI Fıkıh Kurulu	40
Tablo 3: DSN-MUI Danışma Kurulu Yapısı.....	56
Tablo 4: DSN-MUI Standartları/Fetvaları.....	56
Tablo 5: Standart Kuruluşları Kurumsal Bilgi Karşılaştırması	57
Tablo 6: Araştırmaya Konu Olan İslami Finans Standartları	68
Tablo 7: AAOIFI Örnek Standart Şablonu.....	69
Tablo 8: TKBB Örnek Standart Şablonu.....	70
Tablo 9: SACBNM Örnek Standart Şablonu.....	71
Tablo 10: AAOIFI Standartlarında Kullanılan Klasik Fıkıh Kaynakları	120
Tablo 11: DSN-MUI Standartlarında Kullanılan Klasik Fıkıh Kaynakları.....	121
Tablo 12: TKBB Standartlarında Kullanılan Klasik Fıkıh Kaynakları	122
Tablo 13: AAOIFI'nin Diğer Kurumlara Yaptığı Atıflar.....	125
Tablo 14: AAOIFI Standartlarında Kullanılan Temel Fıkıh Kaideleri	128
Tablo 15: DSN-MUI Standartlarında Kullanılan Kaideler.....	131
Tablo 16: TKBB Standartlarında Kullanılan Kaideler	134

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: İslami Finans Sektöründe Fetvanın Standardizasyonu ve Harmonizasyonu Önündeki Engel ve Zorluklar	32
Şekil 2: AAOIFI Organizasyon Yapısı	38
Şekil 3: Merkezi Danışma Kuruluna Sahip Ülkeler.....	59
Şekil 4: AAOIFI Standart Hazırlama Süreci.....	62
Şekil 5: IFSB Standart Hazırlama Süreci.....	63
Şekil 6: TKBB Danışma Kurulu Standart Hazırlama Süreci.....	65
Şekil 7: DSN-MUI Standart Hazırlama Süreci	66

ÖZET	
Başlık: İslam İktisadının Klasik Fıkıhla İlişki Biçimi: İslami Finans Standartları Örneği	
Yazar: İsmail BEKTAŞ	
Danışman: Prof. Dr. Soner DUMAN	
Kabul Tarihi: 27/05/2024	Sayfa Sayısı: viii (ön kısım) + 182 (ana kısım)
İslami finans standartları, klasik fıkıh birikimi ve mevcut iktisadi ve finansal ihtiyaçları dikkate alarak İslami finans kurumlarının işleyişini belirlemeyi hedefleyen metinlerdir. Bu standartları dünya genelinde oluşturan kuruluşlar, genellikle Körfez ülkeleri, Malezya ve Endonezya gibi İslami finansın geliştiği Asya ülkeleri ve Türkiye gibi ülkelerde yer almaktadır. Farklı coğrafyalarda çalışan farklı kuruluşlar, benzerliklerin yanı sıra birçok farklılık ve zenginliği de ortaya koymaktadır. Bu kuruluşların kurumsal yapıları, standart hazırlama yöntemleri, klasik fıkıh mirasıyla ilişkileri, danışma kurulları yapıları ve özellikle fıkıh hükümlerinin dayanakları önemli konulardır ve araştırmanın temel konularını oluşturmaktadır. İslami finans standartları fıkhi yönü olan metinler olması hasebiyle klasik fıkıh ile bir şekilde ilişki kurmak durumundadır. Bu ilişkinin mahiyeti tezin temel amacını teşkil etmektedir. Bu amaç doğrultusunda İslami finans standartları geliştiren altı kuruluş tespit edilmiştir. Bu kuruluşlar AAOIFI, IFSB, TKBB, IIFM, DSN-MUI ve SACBNM'dir. İslami finans standartlarında klasik fıkıh ile ilişkilerinin görülebileceği en net alan hükümlerin gerekçelendirme ve dayanakları kısımlarıdır. Tezde de bu doğrultuda altı ayrı kurumdan on farklı konuda 44 standart tespit edilerek bu minvalde ele alınmıştır. Standartların incelenmesi neticesinde klasik fıkıh hem kaynak hem de yöntem olarak İslami finans standartlarında sıkça başvurulduğu görülmüştür. Standartları dayanaklarında başvurulan yöntemler ise genel itibarıyla naslar, genel fıkıh ilkelerinden ibaha, zaruret, maslahat ve sedd-i zera'i, klasik fıkıh kaynakları, diğer kuruluşların standart ve fetvaları, kıyas, kaideler, mezhep görüşleri, görüş birliği ve örf ve teamül olarak ifade edilebilir. İslami finans standartlarında genel hatlarıyla klasik fıkıhın kutsanmadan fakat göz ardı da edilmeden dengeli bir kullanıma sahip olduğu, kuruluşların kendilerine has bazı kullanım alışkanlıklarının olduğu, çoğu zaman gösterilen dayanakların haklı gerekçelere dayandığı, literatürde çokça eleştirilen zaruret ve maslahat temelli yaklaşımların usulsüz kullanımlarının yaygın olmadığı kanaatine ulaşıldığını ifade etmek mümkündür.	
Anahtar Kelimeler: İslam İktisadı, İslami Finans, İslami Finans Standartları, Klasik Fıkıh, Şer'i Yönetişim	

ABSTRACT	
Title of Thesis: The Relationship of Islamic Economics with Classical Fiqh: The Example of Islamic Financial Standards	
Author of Thesis: İsmail BEKTAŞ	
Supervisor: Prof. Dr. Soner DUMAN	
Accepted Date: 27/05/2024	Number of Pages: viii (pre text) + 182 (main body)
Islamic finance standards are texts that aim to determine the functioning of Islamic finance institutions by taking into account classical fiqh knowledge and current economic and financial needs. The organisations that formulate these standards worldwide are generally Gulf countries, Asian countries where Islamic finance has developed such as Malaysia and Indonesia, and countries such as Turkey. Different organisations working in different geographies reveal many differences and richness as well as similarities. The institutional structures of these organisations, their standard preparation methods, their relations with the classical fiqh heritage, the structure of their advisory boards and especially the basis of fiqh provisions are important issues and constitute the main topics of this study. Since Islamic finance standards are jurisprudential texts, they have to establish a relationship with classical fiqh in some way. The nature of this relationship constitutes the main purpose of this thesis. For this purpose, six organisations that develop Islamic finance standards have been identified. These organisations are AAOIFI, IFSB, TKBB, IIFM, DSN-MUI and SACBNM. The clearest area where the relations with classical fiqh can be seen in Islamic finance standards are the justification and bases of the provisions. In this thesis, 44 standards on ten different subjects from six different institutions were identified and analysed in this regard. As a result of the examination of the standards, it has been observed that classical jurisprudence is frequently used in Islamic finance standards both as a source and method. The methods used in the basis of the standards can be generally expressed as the narrations, general fiqh principles of ibaha, necessity, maslahat and sedd-i zarai, classical fiqh sources, standards and fatwas of other institutions, qiyas, rules, madhhab opinions, consensus of opinion/ijma and custom/urf and usage. In general terms, it is possible to state that Islamic finance standards have a balanced use of classical fiqh without sanctifying it but without ignoring it, that institutions have their own habits of use, that the grounds shown most of the time are based on justified grounds, and that the irregular use of necessity and maslahat-based approaches, which are widely criticised in the literature, is not common.	
Keywords: Islamic Economics, Islamic Finance, Islamic Finance Standards, Classical Fiqh, Shariah Governance	

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

İslam iktisadı ve finansı 1960'lı yıllardan günümüze bir araştırma sahası olarak Müslümanların iktisadi yaşantıları ile ilgili çözüm arayışları içerisinde. Bu arayışlar ilmi çalışmaların yapılması, İslami finansal bir takım kuruluşların kurulması, çeşitli ulusal ve uluslararası toplantı ve müzakerelerin yapılmasıyla süregelmiştir. Bu arayışlar önemli kazanımların elde edilmesine vesile olmuş ve gerek İslam dünyasında gerekse tüm dünyada hem bir akademik disiplin hem de iktisadi ve finansal bir piyasa olarak kendini kabul ettirmiştir. Elbette İslam iktisadı ve finansı ile ilgili meseleler yeknesak bir kabul ile günümüze ulaşmış değildir. Süreç içerisinde birçok eleştiri ve farklı görüş de ortaya çıkmıştır. Bu farklılıkların en belirgin zeminini fıkhi tartışmalar teşkil etmektedir. Nitekim fıkıh ilmi, özü itibarıyla bir ictihad faaliyetidir. Mezheplerin teşekkülünden modern zamanlara fıkıh tarihinin tüm aşamalarında varolan bu tartışmalar günümüzde de canlılığını yitirmemiş ve İslam iktisadı ve finansı ile ilgili her alanda fıkhi tartışmalar devam etmiştir.

İslam iktisadı ve finansı alanında fıkhi çalışmalar alanın da gelişimine paralel olarak daha ziyade İslami finansal kuruluşlar ve bilhassa İslami bankalar çevresinde şekillenmiştir. İslami finansal kuruluşlar ilk etapta bireysel fıkhi gayretler ve inisiyatifler ile meseleleri çözüme kavuşturmaya çalışırken özellikle 90'lı yıllardan sonra kurumsal yapılara doğru evrilmeye başlamıştır. Zamanla İslami finansal kuruluşların Şer'i yönetim yapısı içerisinde fıkhi/Şer'i danışma kurulları en temel unsurlardan biri haline gelmiş ve fıkhi hükümler bireyselden ziyade kurumsal hale dönüşmüştür. Özellikle Faizsiz/İslami Finansal Kuruluşlar Muhasebe ve Denetleme Kurumu/ Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI) ve Islamic Financial Services Board/İslami Finansal Hizmetler Kurulu (IFSB)'nin gayretleri ile hazırlanan Şer'i yönetim standartlarında danışma kurullarının İslami finansal kuruluşların vazgeçilmezi olarak yer almasıyla tamamen kurumsal bir yapıya dönüşmüştür (Bektaş ve Yenice, 2022). Kurumsal yapıların oluşmuş olması fıkhi tartışmaları bireysel zeminden kurumsal zemine taşımış olsa da her bir kurumun danışma kurulundan farklı görüşler ve bu görüşler doğrultusunda da farklı uygulamalar çıkıyor olması istenmeyen bir görünüm arz etmeye başlamıştır. Bu noktada İslami finansal kuruluşların en azından temel meselelerde görüş

ve uygulama birliğinin bir nebze sağlanabilmesi için önerilen çözüm İslami finans standartları oluşturmak olmuştur.

İslami finans standartları klasik fıkıh birikimini ve hâlihazırdaki iktisadi ve finansal ihtiyaçları dikkate alarak İslami finans kurumlarının işleyiş biçimlerini belirlemeyi hedeflemektedir. Dünya çapında İslami finans standartları hazırlayan kuruluşlar daha ziyade Körfez ülkeleri, Malezya, Endonezya gibi İslami finansın geliştiği Asya ülkeleri ve son olarak da Türkiye’de görülmektedir. Farklı kuruluşların farklı coğrafyalarda aynı meseleler üzerine çalışıyor olması benzerlikler yanında birçok farklılık ve zenginliği de beraberinde getirmektedir. Bu kuruluşların kurumsal yapıları, standartlar hazırlanırken takip ettikleri yöntem, klasik fıkıh mirası ile ilişki biçimleri, danışma kurulu yapıları ve özellikle fıkıh açısından verilen hükümlerin dayanakları önem arz eden hususlardandır. Ayrıca bu hususlar araştırmanın temel konularını teşkil etmektedir.

Literatür Değerlendirmesi

Çalışma kapsamında birincil kaynaklar olarak İslami finans standart kuruluşları tarafından yayımlanan standartlar incelenmiştir. Bu minvalde AAOIFI, IFSB, Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) Danışma Kurulu, International Islamic Financial Market/Uluslararası İslami Finansal Market (IIFM), Shariah Advisory Council of Bank Negara Malaysia/Malezya Merkez Bankası Şer’i Danışma Kurulu (SACBNM) ve Dewan Syariah Nasional – Majelis Ulama Indonesia/Endonezya Alimler Meclisi Ulusal Şer’i Kurulu (DSN-MUI) standartları çalışmanın temel kaynakları olarak tespit edilmiştir. Çalışma kapsamına alınan standartlar fıkhi veçhesi olan standartlardan oluşmaktadır. Bu kapsam dışında kalan teknik standartlar¹ çalışmaya konu edilmemiştir.

İslami finans standartları ile ilgili İngilizce, Türkçe, Arapça ve genel olarak Asya kökenli diller ve özelde Malayca literatür olduğu görülmektedir. İslami finans standartlarına dair literatür incelendiğinde araştırmaların ekseriyetle şu birkaç temel husus etrafında temerküz ettiği gözlenmiştir:

¹ AAOIFI muhasebe standartları, denetim ve yönetim standartları, IFSB teknik notları ve kararları gibi.

- İslami finansal kuruluşların standartlara uyumu ve uygulamalar çerçevesinde gelişen “compliance/uyum ve application/uygulama” literatürü.²
- İslami finans standartlarının finansal ürünlere, İslami finansal kuruluşlara etkilerini ele alan “effect, impact ve influence” literatürü.³
- İslami finans standartları kuruluşları arasında karşılaştırmalar yapan “comparison, comparative analysis” literatürü.⁴

İslami finans standart kuruluşları arasında bir takım veçhelerden karşılaştırmalar yapan çalışmalarda genellikle AAOIFI ve bir diğer başka kurumun standartlarının karşılaştırıldığı görülmektedir. Bu karşılaştırmalarda belli bir konu üzerine, örneğin sukuk, hangi kuruluşun ne tür bir standart çıkardığı, standartlar arasında hüküm düzeyinde benzerlik ve farklılıklar gibi hususların ele alındığı tespit edilmiştir. Bu tür çalışmalar arasında fıkhi yönü bulunan çalışmalar olsa da yalnızca ilgili konuya dair standartlarda yer alan bilgiler verilmektedir. Standartların usul dayanaklarına dair herhangi bir veri içerdikleri tespit edilmemiştir.

Çalışmada incelenen dayanaklar⁵ açısından literatür incelendiğinde her bir dayanak özelinde ayrı bir usul literatürü oluştuğunu görmek mümkünse de konuyu İslami finans ve özelde İslami finans standartları bağlamına taşıyan çalışmalar sınırlıdır:

Abozaid (2016) İslami finasta kullanılan usul araçlarını konu edindiği çalışmasında bazı temel sonuçlara ulaşmıştır. Bu sonuçlara göre; naslarda bahsi geçmeyen hususlar için meşruiyet kaygısı ile zorlama yorumlar ile naslardan dayanak aranmamalı, fikhın genel kaidelerinden olan ibaha prensibi olabildiğince devreye sokulmalı, garar, gabn gibi unsurlar söz konusu olmadığı müddetçe caizlik önplana çıkarılmalıdır. Kıyas da İslami finans açısından oldukça kullanışlı bir dayanak olarak görülmekle birlikte kıyasta illetin tespiti noktasında kurul üyelerine büyük iş düştüğünün altı çizilmiştir. Maslahat ve sedd-i zera'i de İslami finans açısından hayati öneme sahiptir. Özellikle sedd-i zera'i için yazar İslami finansın içerisine özü itibarıyla İslami finansın ruhuna ters ürün ve uygulamaların istilasından koruduğunu ifade etmektedir. Yazar geçerli gördüğü bu dayanaklardan sonra

² Uyum ile ilgili literatürün önemli örneklerinden bazıları: (Vinnicombe, 2012), (El-Halaby & Hussainey, 2016), (Sarea, 2012), (Saleem & Mansor, 2020).

³ Etki literatürü ile ilgili bazı örnek çalışmalar: (Asmadi vd., 2013), (Nadzri, 2009), (Garas vd., 2017), (Elgattani & Hussainey, 2021), (Süner, 2019),

⁴ Karşılaştırma literatürü ile ilgili bazı örnek çalışmalar: (Nawal Kasim, Sheila Nu NuHtay, 2013), (Velayutham, 2014), (Ajili & Bouri, 2017), (Ullah vd., 2018).

⁵ Naslar, İcma/Görüş birliği, Kıyas, Genel fıkıh ilkeleri: İbaha, Zaruret, Maslahat, Sedd-i zera'i, Örf ve teâmül

İslami finansta ictihad açısından kullanımını sakıncalı gördüğü yöntemleri ele almış ve siyaset-i şer'iyye, zaruret ve maslahat ilkelerinin yanlış kullanımlarına değinmiştir. Yazarın özellikle sedd-i zera'i ilkesine özel bir önem atfettiği de görülmektedir.

Yazar çalışmada bazı politika önerileri sunmuştur. Bu önerilerin ilkinde göre İslami finansta içtihat, en azından ürünler düzeyinde bireyler tarafından değil, kurumsal merkezi ve bağımsız bir içtihat kurulu tarafından uygulanmalıdır; bu nedenle, ürünleri onaylama veya reddetme konusunda yalnızca bağımsız bir merkezi şer'i komite tek yetkiye sahip olmalıdır. Bu bağımsız merkezi kurul, yüksek nitelikli, İslami ilimlerde uzman âlimlerin yanı sıra ekonomistleri, hukukçuları ve finans uzmanlarını da içermeli ve münferit şer'î kurullar üzerinde bağlayıcı bir yetkiye sahip olmalıdır. Bir diğer öneri ise Şûrâ konseyi adını verdiği üst bir İslami finans ekosistemi yönetim organizasyonunun kurulmasıdır. Bu konsey ve danışma kurulu İslami finans bilginleri için bir akreditasyon faaliyeti yürütmeli ve fetva vermeye ehil olduğuna dair icazet vermelidir.

Ellias (2020) Malezya'da İslami finans standartlarının oluşumunda örfün önemi ele alan bir doktora tezi çalışmıştır. Bu nitel çalışma kapsamında örfün İslami finans standartlarının oluşumunda örfün önemini tespit edebilmek adına bir dizi mülakat gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın temel tezi örfün hukuk sistemi içerisinde resmi bir kaynak olarak tanınması için gerekli önemi ve şartları taşıdığıdır. Bunun kaynağının da örfün bir toplum tarafından faydalı, rasyonel ve pratik olarak kabul edilen şeyleri yansıtmaya kabiliyetine sahip olması olarak ifade edilmektedir. Çalışmada örfün fıkıh usulündeki tartışmaları, kavâid, makâsıd ve diğer hukuki kaynaklar ile ilişkileri ele alınarak örfün önemi temellendirilmektedir. Çalışmanın bir diğer tespiti kolektif ictihad çalışmalarının günümüzde kaçınılmaz olduğudur. Yazar buna binaen değişen dünyada örfün etkisinden ve her bir disiplinin kendi örfünden beslendiğini temellendirmekte ve tek bir kişinin tüm bu yeterlilikleri artık günümüzde sağlamasının imkansız olmasa da oldukça zor olduğunu savunmaktadır. Buradan hareketle standart çalışmalarına ve kurullara destek veren yazar örfün bu çalışmalar için hayati niteliğini vurgulamaktadır.

Literatürde araştırma konusuyla doğrudan bağlantılı olduğu tespit edilen, konuyu fıkhi düzlemde ele alan ve bu araştırmanın temel konu ve fikirlerinde etkili olan çalışmalar şu şekildedir:

İsmail Cebeci "İslami Finans Standartlarının Fıkhi Dayanakları" kitabında AAOIFI standartlarında kullanılan fıkhi dayanakları ele almıştır. Cebeci, iki bölümden oluşan

kitabın ilk bölümünde İslami finans standartlarının tarihi arka planını, AAOIFI'nin kurumsal yapısını, standart oluşturmada takip edilen usulü ve IFSB ve toplu ictihad kararları ile bazı karşılaştırmaları işlemiştir. Kitabın ikinci bölümünde ise AAOIFI standartlarında yer alan fıkhi dayanaklar on dört ayrı alt başlıkta incelenmiş ve her birine dair standartlardan somut örnekler verilmiştir. Cebeci'nin kitapta ulaştığı temel sonuçlara göre AAOIFI standartlarında:

- Mezheplere ve tüm fıkhi kaynaklara eşit mesafede olup deliller ele alınırken belirli bir mezhep mensubiyetine göre hareket edilmemiştir. Tercihleri ise genellikle ihtiyaçlar ve maslahat belirlemektedir.
- Modern eğilimin aksine zaruret prensibi standartlarda çok fazla devreye sokulmamıştır.
- Hükümler üretilirken kurumsal işleyiş olabildiğince dikkate alınmıştır.
- Metin kurgusu genel itibarıyla birbirleriyle tutarlıdır.
- Standartlarda herhangi bir itiraz veya şerhe yer verilmemiş olması geliştirilmesi gereken noktalardan biridir.
- Yeni meselelere dengeli bir yaklaşım söz konusudur.
- Bazı konularda fıkhi dayanak ile birlikte sosyal boyutlara, adalet boyutuna ve hukuki bağlama atıflar yapılmaktadır ve olumlu bir tutum olarak değerlendirilmiştir.
- Atıf yapılan kaynakların neredeyse tümü Arapça kaynaklar olup literatür açısından gözden geçirilmesi gereken noktalardan biridir.
- Standartlar bazı yerlerde fıkıh kitabı, şerh, haşiye, cedel kitabı, nasihatname, ders kitabı ve kanun metni özellikleri taşımaktadır.
- Sadece klasik fıkıh anlayışına ve kaynaklarına bağlı bir çözüm üretme anlayışı yoktur.
- Standartlarda meşruiyet zemini oluşturma gayreti oldukça yoğundur. Bu da bazı noktalarda zorlama dayanaklar kullanılmasına neden olmuşsa da genel itibarıyla dayanakların kullanımı tutarlı ve dengelidir.

Cebeci kitapta ulaştığı sonuçlardan sonra geleceğe yönelik olarak, çeşitli alanlarda oluşan modern fıkıh metinlerinin ve standartların fıkhi altyapılarının analiz edilmesini ve karşılaştırılmasını araştırmacılar için bir hedef olarak gördüğünü, modern fıkhi süreçlerin gidişatının görmek açısından kaçınılmaz çalışmalar olduğunu ifade etmiştir.

İsmail Cebeci bir diğer çalışmasında ictihadın modern pratiğinde meydana gelen değişimi ele almıştır. Çalışmada ictihadın yapısında meydana gelen değişimler İslami finans üzerinden işlenmiş ve ictihad pratiğinde meydana gelen değişimin sebepleri ve sonuçları

üzerinde durulmuştur. Mezhep algısı, zaruret, maslahat, ihtiyaç ve telfik gibi bizim araştırmamızı da doğrudan ilgilendiren konulara değinilerek çalışmamın ana fikri ortaya konmaya çalışılmıştır (Cebeci, 2012).

Günümüz modern fıkhi meselelerinde klasik fıkıh mirası ile ilişki biçimlerinin ele alındığı çalışmalar da araştırma açısından oldukça önemli bir literatür olmuştur:

- Duman, S. (2015). Günümüz Fıkîh-İktisadî Problemlerin Değerlendirilmesinde Fıkıh Mirasımız ile İlişki Biçimimiz. Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi, 1(1), 153–170. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijisef/issue/29332/313852>
- Günay, H. M. (2010). Günümüz Fıkıh Problemlerinin Çözümünde İlke ve Yöntemler. İçinde Günümüz Fıkıh Problemleri (1. baskı, ss. 2–28). Anadolu Üniversitesi.
- Cebeci, İ. (2017). Murâbaha Akdi Bağlamında Fıkıh Mirası ile İlişki Biçimimiz. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 53, 73–96. <https://doi.org/10.15370/maruifd.405239>

İlgili çalışmaların detaylı değerlendirmesi 1. bölümde yer alan günümüz fıkhi meselelerinde klasik fıkıh kaynaklarının ve yöntemlerinin kullanımı dair 1.5. başlıkta yer almaktadır.

İslami finans standartlarına dair belli düzeyde bir Arapça literatür de oluşmuştur. Arapça literatürde genel olarak AAOIFI üzerine yapılan çalışmalar ağırlıkta olup belli bir konunun AAOIFI standartlarında ele alınış biçimlerine dair çalışmalardır⁶. Örneğin, İbn Tâse (2020) El-meâyîr eş-Şer'iyye es-sâdira an heyet'il muhâsebe ve'l müracaa li'l müessesât'il İslâmiyye: Dirâse tahlîliyye alâ dav'i'l ictihâdât'il fıkhiyye: Mi'yâru'l Murabaha ve'l meâyîri'l müteallika bihî enmûzecen isimli doktora tezinde murabaha standardı üzerinden AAOIFI standartlarını incelemiştir.

Adem (2021) ise El-İstidlâl bi'l-Kıyas fi'l-Meâyir eş-Şer'iyye lihey'eti'l-muhasebe ve'l-murâcea li'l-müessesât'il-İslâmiyye (AAOIFI): Dirâse vasfiyye tatbîkiyye ismiyle yüksek lisans tezinde kıyasın AAOIFI standartlarında kullanımını incelemiştir.

Araştırma konusuna dair literatür genel olarak değerlendirildiğinde İslami finans standartları ile ilgili çalışmaların AAOIFI etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Literatürde yer alan çalışmalar ya AAOIFI gibi tek bir kuruluşu ele almakta ya da araştırmamız çerçevesinde tartışılan konulardan yalnızca biri üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu açıdan araştırma hem altı ayrı İslami finans standart kuruluşunu kapsamaması hem de

⁶ İlgili literatüre başka bir örnek olarak: (Evrâğ, 2020).

literatürde İslami finans standartları çerçevesinde tartışılan fıkıh ve fetva usulüne dair genel olarak ele alması açısından mevcut literatürden daha kapsamlı bir muhtevaya sahiptir.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın konusu ve literatür değerlendirmesinden hareketle araştırmanın temel amaçları İslami finans standart kuruluşlarını kurumsal yapıları, standart hazırlama metodları, standartlarda kullandıkları fıkhi dayanakları ve klasik fıkıh ile ilişki biçimlerini araştırmaya konu olan İslami finans standartları üzerinden tespit ederek karşılaştırmak, aralarındaki benzerlik ve farklılıkları değerlendirmek, bu farklılık ve benzerlikler üzerinden İslami finans standartlarının klasik fıkıh ile sağlıklı bir ilişki biçimi kurması noktasında çıkarımlarda bulunmaktır.

Araştırmanın Önemi

Araştırma İslami finans standartları ile ilgili mevcut birikimin tahlili ve bu tecrübeyi aktarması açısından önem arz etmektedir. İslami finans standartları üzerine yapılacak karşılaştırmalı bir araştırmanın mevcut durumdaki artı ve eksilerin ortaya konması açısından da alana katkı sunması beklenmektedir. İslami finans üzerine yapılan lisansüstü araştırmaların bizzat İslami finans ürünleri üzerine yoğunlaştığı görülmekte ve her bir çalışmada farklı kaynak kitaplara atıflar ile meseleler ortaya konmaya çalışılmaktadır. Bu sebeple bu araştırma yöntem üzerine yoğunlaşmasıyla diğer çalışmalardan kısmen farklılaşmaktadır. Araştırmanın klasik fıkıh ile İslami finans standartları arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak standart hazırlama noktasında kurumlara katkı sunması beklenmektedir.

Araştırmanın bir diğer önemi ise İslami finans standartları ve özellikle fıkhi dayanaklar ile ilgili büyük resmi görmeye yardımcı olmasıdır. Literatürde yer alan çalışmalarda özellikle AAOIFI merkezli olmak üzere yalnızca bir veya iki kuruluş ele alınmakta ve tek bir mesele üzerinden çalışmalar yapılmaktadır. Araştırma kapsamı itibarıyla çok daha geniş olması hasebiyle de önem arz etmektedir.

Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtları

Araştırmada İslami finans standartları geliştirdiği tespit edilen tüm kuruluşlara yer verilmiştir. Bu kuruluşlar şu şekildedir:

- Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI)
- Türkiye Katılım Bankalar Birliği (TKBB) Danışma Kurulu
- Islamic Financial Services Board (IFSB)
- International Islamic Financial Market (IIFM)
- Shariah Advisory Council of Bank Negara Malaysia (SACBNM)
- Dewan Syariah Nasional-Majelis Ulama Indonesia (DSN-MUI)

Araştırmanın kaynak olarak kapsamını ilgili kuruluşların geliştirdiği İslami finans standartları teşkil etmektedir. Bu noktada araştırmanın kısıtı tüm İslami finans standartlarına yer verememiş olmasıdır. Bu kısıt sebebiyle araştırmada kuruluşlardan en az üçünde ortak olmak kaydıyla Murabaha, Sukuk, Tekafül/Sigorta, Sermaye Piyasası/ Pay Senedi, Hedging, Ortaklıklar, İcare, Teverruk, Vekâlet ve Kefalet konularında 10 AAOIFI, 8 DSN-MUI, 7 IFSB, 7 IIFM, 7 SACBN ve 5 TKBB olmak üzere toplam 44 İslami finans standardına yer verilmiştir.

Araştırmanın Temel Soruları

İslami finans standartlarının kuruluş düzeyinde klasik fıkıh ile ilişki biçimleri noktasında doğru tanı ve yargılara varılabilmesi için araştırmanın temel soruları şu şekilde belirlenmiştir:

- İslami finans standart kuruluşları arasındaki farklar nelerdir?
- İslami finans standart kuruluşları standartlarını hazırlarken nasıl bir yol izlemektedir?
- Bu noktadaki farklılıkların pratikte bir sonucu var mıdır?
- İslami finans standartları ne düzeyde bağlayıcı olarak kabul edilmektedir?
- İslami finans standartlarında hangi fıkhi dayanaklar yer almaktadır ve ne şekilde kullanılmışlardır?
- Klasik fıkıh ile ilişkileri bağlamında İslami finans standartlarının mezheplerle nasıl bir ilişkisi vardır?

- İslami finans standart kuruluşlarını literatürde klasik fıkıh ile ilişki bağlamında tanımlanan kategorilere koymak mümkün müdür? Değilse yeni kategoriler tespit edilebilir mi?
- İslami finans standartlarının klasik fıkıh ile ilişki biçimlerinde belirleyici olan temel hususlar nelerdir?
- İslami finans standartları klasik fıkıh ile ilişkisini güçlendirmeli mi yoksa zayıflatmalı mıdır?

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın yöntemi nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman incelemesi yani içerik analizi olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda araştırma konusu olan İslami finans standartları metinleri birincil araştırmada başvuru birincil kaynaklarıdır. Araştırmada örneklerin tespiti, analiz, karşılaştırma ve sonuç ve öneri şeklinde bir süreç izlenmiştir. Araştırma üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde araştırma konusunun temel kavramları olan İslam iktisadı, İslami finans ve klasik fıkıh ile ilgili temel hususlara yer verilerek kavramsal çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde İslami finans standartlarının tarihi serencamına, dünya'daki diğer standardizasyon faaliyetlerine ve İslami finans standartlarının bu noktadaki konumuna, araştırma konusu olan standart kuruluşlarına dair kurumsal bilgi ve karşılaştırmalara, kuruluşların standart hazırlama usullerine ve standartlar çerçevesinde bazı diğer temel hususlara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise klasik fıkıh ile ilişkileri bağlamında İslami finans standartları ele alınmıştır. Bölümde araştırmaya konu olan İslami finans standartları ile ilgili temel bilgilere yer verdikten sonra standartlardaki fıkhi dayanaklar on ayrı alt kategoride her kuruluştan örneklerle tespit edilmiştir. Ardından klasik fıkıh ile ilişki biçimleri noktasında standart kuruluşlarının genel değerlendirmesi yapılarak araştırmanın sonuçları aktarılmıştır.

1. BÖLÜM: İSLAM İKTİSADI, İSLAMİ FİNANS ve KLASİK FIKIH

1.1. İslam İktisadı ve İslami Finans Kavramları

İslam İktisadı (veya literatürde bir diğer kullanımıyla İslam Ekonomisi), üzerinde ittifak oluşmuş bir tanıma sahip olmasa da alanın önde gelen isimleri tarafından farklı perspektiflerden farklı şekilde tanımlanmıştır.

Muhammad Umar Chapra İslam iktisadını: “kişisel özgürlükleri çok fazla kısıtlamadan veya sürekli biçimde makroekonomik ve ekolojik dengesizlikler meydana getirmeden İslami normlara uygun olarak kıt kaynakların tahsis ve dağıtımı yoluyla insan refahını tesis etmeye yardımcı olan bilim dalı” olarak tanımlamaktadır (Chapra, 2020).

Hasanuzzaman’a göre ise İslam iktisadı: “maddi kaynaklara ulaşma ve onları kullanmada adaletsizliğin önüne geçmek, insanlara mutluluk getiren ve insanların Allah’a ve topluma karşı görevlerini yerine getirmelerinin önünü açmak için Şer’î kuralların bilinmesi ve uygulanmasıdır” (Hasanuzzaman, 1984).

M. A. Mannan mezkur tanımlara nazaran daha genel bir tanımlama tercih ederek İslam iktisadını: “İslam toplumlarının ekonomik sorunlarını konu edinen bir sosyal bilim” olarak tanımlamaktadır (Mannan, 1986). Benzer bir genel tanımla Türkiye’de İslam iktisadının önde gelen isimlerinden merhum Sabri Orman da tercih etmiş ve İslam iktisadını: “iktisadi meselelere İslami perspektiften yaklaşma çabalarının genel adı” olarak tanımlamıştır (Orman, 2014).

İslam iktisadı alanında söz sahibi olan bir diğer İslam iktisatçısı Khurshid Ahmad’ın İslam iktisadı tanımı da bu minvalde olup: “iktisadi problemleri ve bu problemlerle ilgili insan davranışlarını İslami açıdan anlamaya çalışmak için gösterilen sistematik bir çaba” şeklindedir (Ahmad, 1980).

M. Nejatullah Siddiqi ise çok daha genel bir tanım tercih ederek İslam iktisadını: “müslüman düşünürlerin zamanlarının ekonomik zorluklarına verdikleri yanıttır” şeklinde tanımlamıştır (Siddiqi, 2005). M. Akram Khan İslam iktisadını konusu ve amacı bağlamında tanımlamayı tercih ederek İslam iktisadını: “yeryüzü kaynaklarını işbirliği ve katılım temelinde organize ederek elde edilen insan felahını (refahını) incelemeyi amaçlar” şeklinde tanımlamaktadır (M. A. Khan, 1994).

İslam iktisadı ile ilgili zikredilen tanımlar görüldüğü üzere farklı veçhelerden konunun ele alınıyor olması ile doğrudan ilgilidir. Monzer Kahf yukarıda bahsi geçen tanımlamalara bazı eleştiriler getirmekte ve yapılan tanımlamaları, Hasanuzzaman’ın tanımında olduğu gibi Şer’î kurallara ve ilkelere dikkat çeken ve tanımda bunu merkeze

alan tanımlamalar ve Akram Khan'nın tanımında olduğu gibi İslami ekonomik sistemin sağladığı çerçeve içinde insan davranışlarını ve refahını esas alan tanımlamalar olarak iki kategoride ele almaktadır. Kahf'a göre tüm bu tanımlar evrensellikten uzaktır. Bu sebeple Kahf'a göre İslam ekonomisinin değil ekonominin İslami bir tanımı yapılmalıdır. Bu noktadan hareketle Kahf ekonomiyi, erkek ve kadın olarak tüm bireylerin bireysel veya kolektif tüm davranışlarının, davranış kalıp ve biçimlerinin, güdülerinin, isteklerinin, amaçlarının, verdikleri tepkilerinin, problemler karşısındaki cevaplarının, belli durumlara, normlara, ahlak değerleri dizgesine veya dini, siyasi, yasal çerçevelere göre araştırılması olarak tanımlamaktadır (Kahf, 2014). Kahf'ın tercih ettiği tanım yukarıda zikri geçen tanımlardan çok daha teknik ve spesifik bir tanımdır. İslam iktisadının genel hatlarıyla bir ilmi disiplin ve buna yönelik çabalar olarak çok daha sade biçimde tanımlanması literatürde çok daha tercih edilen bir tavır olmuştur.

Iqbal ve Mirakhor (2011) tanımlamalar ile ilgili farklılıkları ve bir anlamda kafa karışıklığını İslam ekonomik ve finansal sisteminin farklı ve özgün yönlerine kendi bütünlüğü içinde bakmadan ayrı ayrı bakma eğilimi ile açıklamaktadır. İslam iktisadına dair tanımlarda da görüldüğü üzere kimi araştırmacılar İslam iktisadının hedeflerini ve metodolojisini, kimi araştırmacılar bir dinin öğretilerini ifade ediyor olması bağlamında Şer'iliğini, kimi araştırmacılar ise ekonomi biliminden ayrılmaması gerektiği bağlamında evrenselliğini ön plana çıkarmaktadır.

İslami finans kavramı, İslam hukukuna uygun finansal faaliyetleri ifade etmekte ve bir takım özelliklerine dayanarak “öz sermayeye dayalı, sürdürülebilir, varlık temelli, etik, çevresel ve sosyal bakımdan sorumlu bir finansal sistem” olarak tanımlanmaktadır (The World Bank, 2015).

İngilizce literatürde “Islamic economics” ve “Islamic finance” olarak İslam nisbetiyle kullanımı yerleşmiş olan kavramların Türkçe’de kullanımları için aynı durum söz konusu olmamış ve süreç içerisinde farklı isimlendirmeler tercih edilmiştir. Orman (2014), alanın isimlendirilmesinde İslam nispetini doğru bulmakla beraber kullanımı yaygınlaşmış olan İslam iktisadı/ekonomisi kavramı yerine “İslamî iktisat” kavramını daha doğru bulmaktadır. Günümüzde alanın Türkçe isimlendirmesinde tercih edilen ifadeler

genellikle “İslam ekonomisi/iktisadı ve İslamî finans⁷”, “faizsiz finans⁸” ve “katılım finans⁹” ifadeleridir. Ancak çok genel bir çıkarımla akademik program ve çalışmalarda alanın İslam nisbetiyle kullanımının, sektörel ve pratik bağlamlarda ise katılım ve faizsiz nisbetleriyle kullanımının yaygın olduğu ifade edilebilir.

1.2. İslam İktisadı ve Finansı Tarihi ve Güncel Durumu

İslam iktisadı ve İslami finans kavramları her ne kadar 1960’lı yıllardan sonra ortaya çıkmış olsa da İslam iktisat düşüncesi tarihine dair yapılan çalışmalar İslam iktisat düşüncesinin İslam tarihi kadar eski olduğunu göstermektedir. İktisat biliminin bağımsız bilimsel bir olgu olarak ortaya çıkışı 19. yüzyılın ikinci yarısına tekabül etmekteyse de İslam tarihinin ilk asırlarından itibaren iktisadi olgular, olaylar ve problemler üzerine pek çok müstakil eser ele alınmış olması yukarıdaki iddiayı destekler niteliktedir (Kallek, 2015).

İslam iktisat tarihine dair çalışmalar esasen Batılı iktisat tarihi yazınlarında İslam’ın iktisadi birikim ve düşünce sisteminin en iyimser tabirle görmezden gelinmesi neticesinde kaleme alınmaya başlanmıştır. Özellikle Joseph Schumpeter’in “History of Economic Analysis” adlı eserinde eski Yunan ve Roma iktisat düşüncesiyle ortaçağın skolastik düşüncesi arasındaki dönemi büyük boşluk (great gap) olarak tanımlaması ve İslam iktisat düşüncesini görmezden gelmesi ve diğer Batılı yazınlardaki benzer tavırlar, İslam iktisadi düşünürlerini Müslümanların iktisadi düşünceye katkılarını ortaya koymaya yöneltmiştir. Bu çabanın bir ürünü olan İslam iktisat tarihi yazınlarının bir kısmı konuyu İslam iktisat düşüncesine katkıları bakımından isimler üzerinden, bir kısmı İslam tarihi ve fıkıh tarihindeki dönemlendirmelere benzer bir yol izleyerek dönemler üzerinden bir kısmı da literatürdeki konular (harâc ve emvâl gibi) üzerinden İslam’ın doğuşundan günümüze kadar İslam iktisat düşüncesini ve Müslümanların alana katkılarını ele almıştır.

Editörlüğünü Prof. Dr. Mehmet Bulut’un üstlendiği İslam İktisadi Düşünce Tarihi adlı iki ciltlik eserde Müslüman düşünürlerin iktisadi düşünceleri kronolojik bir yapı takip

⁷ Türkiye’de açılan lisans ve lisansüstü programların isimlendirmesinde daha ziyade “İslam” ifadesinin tercih edildiği görülmektedir. Örneğin YÖK’ün lisans programlarındaki isim tercihi “İslam İktisadı ve Finans” olmuştur. Lisansüstü programlarda ve araştırma merkezlerinde herhangi bir ortak isimlendirme tercih edilmemişse de yaygın kullanım “İslam ekonomisi ve finansı” şeklindedir.

⁸ 14 Eylül 2019 tarihinde Resmî Gazete’de “Faizsiz Bankacılık İlke ve Standartlarına Uyuma İlişkin Tebliğ” yayımlanmış ve tebliğde “Faizsiz Bankacılık” ifadesi tercih edilmiştir.

⁹ 2021’de T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi bünyesinde “Katılım Finans Daire Başkanlığı” kurulmuştur.

edilerek ele alınmıştır. Eserde Ebu Hanife'den Sabri Ülgenere, Gazâli'den Sabahattin Zaim'e pek çok isim yer almaktadır (Bulut, 2021). Eser İslam iktisat tarihini isimler üzerinden ele alan çalışmaların öne çıkan örneklerinden biridir.

İslam iktisat tarihini İslam ve fıkıh tarihine benzer dönemlendirmeler üzerinden ele alan çalışmalara El-Ashker ve Wilson (2006) tarafından hazırlanan "Islamic Economics: A Short History" kitabı örnek olarak gösterilebilir. Kitap İslam öncesi Arap toplumundan başlayarak İslam iktisat tarihini 20. yüzyılın ilk yıllarına kadar dokuz ayrı bölümde ele almaktadır.

Batı iktisadi düşüncesinde yukarıda zikri geçen büyük boşluğun telafisi amacıyla Shaikh M. Ghazanfar editörlüğünde kaleme alınan "Orta Çağ İslam İktisat Düşüncesi: Batı İktisadındaki Büyük Kayıp Halka'nın Telafisi" başlıklı eserde on beş ayrı makalede Müslümanların iktisadi düşünceye katkıları aktarılmış ve büyük kayıp halkaya yönelik eleştiriler getirilmiştir (Ghazanfar, 2015).

Kallek (2015), İslam iktisat düşüncesi tarihi üzerine kaleme aldığı eserde harâc ve emvâl literatürünü incelemiş ve literatürü sünnî ve şia olmak üzere iki ayrı kategoride aktarmıştır.

Ahmet Tabakoğlu'nun "İktisat Tarihi (Tabakoğlu, 2005)" adlı eseri özellikle Osmanlı-Türk iktisadi düşüncesi bakımından çok kıymetli bilgiler ihtiva etmekte ve İslam iktisat tarihi alanına katkı sunmaktadır.

Alana dair zikredilen çalışmalar İslam iktisadi düşünce tarihinin İslam'ın doğuşuna kadar uzandığını göstermekte ve Müslümanların her dönemde iktisadi düşünceye katkı sunduğunu kanıtlamaktadır. Bununla birlikte kavram olarak İslam iktisadı ve İslami finansın ortaya çıkışı ve günümüze kadar geçirdiği yaklaşık yarım asırlık serüven çok daha farklıdır. Bu dönem, körfez petrolünün ortaya çıkışı ve Müslümanların sermaye birikimi ile birlikte İslami finansal ürün ve hizmetlere olan ihtiyacın arttığı bir dönem olarak görülmekte ve bu itibarla İslami finans pratiğinin İslami bankalar ile ön plana çıktığı ve literatürün de çoğunlukla İslami finansa endeksli geliştiği görülmektedir.

1960'lardan önce, ekonomistler ve daha ziyade fıkıhçılar tarafından İslam ekonomik sistemi üzerine bir dizi eser yazılmıştır. Bu eserler çok farklı türde mecralarda yayımlanmış fakat bu tür konuların tartışıldığı ortak bir zemin ya da toplum tesis etmekte yetersiz kalmıştır (M. A. Khan, 1994). 1960'lardan sonra özellikle İslami finans pratiği noktasında olumlu gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Bu gelişmeler ilki Prof. Dr. Ahmet

En-Neccâr tarafından Mısır'da 1963 senesinde yerel bir banka olan Mit Ghamr bankasının kurulmasıdır. İslami ortaklık türlerine göre faaliyet gösteren bu banka modern İslami bankacılığın ilk örneği ve dönüm noktalarından biri olarak kabul edilmektedir. Mit Ghamr bankası bazı siyasi, hukuki ve iktisadi sebeplerden dolayı 1967 yılında kapatılmak zorunda kalmıştır (Orhan, 2018).

Mit Ghamr girişiminden sonra 1970'li yıllar günümüz mevcut İslami bankalarının temellerinin atıldığı yıllar olmuştur. Günümüzde de faaliyet gösteren Dubai İslam Bankası, Kuveyt Finans ve Faisal Finans İslami bankaları bu dönemde kurulmuşlardır. Bu dönemde İslami bankaların kurulmasının yanında modern İslam iktisadı ve finansı için bir diğer dönüm noktası olarak görülen “Mekke Uluslararası İslam Ekonomisi Kongresi” düzenlemiştir. 21-26 Şubat 1976'da Mekke'de gerçekleştirilen kongre dünyanın her yerinden ekonomistler, fıkıhçılar, bankacılar ve gazeteciler dahil olmak üzere farklı altyapılara sahip yaklaşık 180 katılımcıyı bir araya getirmiştir (Nagaoka, 2012). Konferans, Müslüman iktisatçılara, İslam iktisat tarihinde bir ilk olarak, İslam ekonomisinin temel mesele ve kavramlarını ortaya koymak ve bunları çağdaş dünyada uygulamanın yol ve araçlarını müzakere etmek için çok büyük bir fırsat sunmuştur. Ayrıca İslam iktisadıyla ilgilenenlerin tanışması ve bağlantı kurmaları açısından da oldukça verimli olmuştur (Ahmad, 1980). Khursid Ahmad'ın editörlüğünü üstlendiği kitapta ifade ettiklerinden hareketle İslam ekonomisi ve finansının bağımsız bir akademik disiplin haline gelmesi açısından bu konferansın İslam iktisadı tarihinde bir dönüm noktası olduğu görülmektedir. Konferansı takip eden yıllarda özellikle Körfez ülkelerinde akademik ve pratik anlamda pek çok gelişme yaşanmıştır. Bu gelişmelerin örneklerinden biri 1977'de King Abdulaziz Üniversitesinde ilk İslam ekonomisi araştırma merkezi olan İslam ekonomisi enstitüsünün (Islamic Economics Institute) tesis edilmesidir.

1980'lerde üç ülke, Pakistan, İran ve Sudan, ekonomik sistemlerini İslamileştirmek için kapsamlı reformlar başlatmış ve bu yıllar İslam iktisat tarihi ve tecrübesi açısından önemli adımlara şahitlik etmiştir. Zikredin ülkeler bankacılık sektöründe faize dayalı işlemleri tamamen ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Örneğin Pakistan, 1979'da Zia-ul Haq'ın devralmasından sonra, aynı yıl devlet bankaları ve 1981'de ticari bankalarla başlayıp 1985'te projeyi tamamlayarak bankaların İslamileştirilmesine başlamıştır. İran, 1979'daki İran devriminden sonra İslami ekonomik sistemi uygulamaya başlamış ve 1984'te tüm bankaları İslami bankaya dönüştürdüğünü duyurmuştur (El-Ashker & Wilson, 2006).

Sudan ise, 1980'lerin ortalarında, devlet başkanı Cafer Nimeiry yönetimindeki hükümet, İran ve Pakistan'daki benzer çabalara paralel olarak finansal sistemin tam İslamileştirilmesine yönelik ilk girişimleri başlatmıştır (Yesuf, 2017). Ayrıca 1983'te 83/7506 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Türkiye'de Özel Finans Kurumları (bugünkü adıyla katılım bankaları) kurulmasına izin verilmiş ve hemen akabinde Kuveyt Türk ve Albaraka Türk gibi bankalar kurulmuştur.

1990'lı yıllar İslami finasta yeni ürünlerin geliştirilmeye başlandığı ve uygulamaların tüm dünyaya yayıldığı bir dönemdir. Bu dönem özellikle Güney Doğu Asya ülkelerinde İslami finans sektörünün hız kazandığı ve yeni bankaların kurulmaya başladığı dönemdir. Esasında 90'lı yılların İslami finans açısından en önemli gelişmenin Bahreyn merkezli AAOIFI kurumunun kurulmuş olmasıdır. Bu gelişme İslami finans alanında yaklaşık 20 yıllık bir tecrübenin ardından sektörde bir düzenleyici denetleyici kuruma duyulan ihtiyacın da bir göstergesidir. Bu dönemde HSBC ve Citibank gibi bazı konvansiyonel finans kurumlarının İslami finans penceresi açtıkları görülmektedir (Görmüş & Yabancı, 2021).

İslami finans sektörü 2000-2010 yılları arasında nicelik olarak hızla büyümüştür. Bu dönemde ortalama yıllık büyüme oranı %20'nin üzerinde olan İslami finans, 2009 yılının sonuna geldiğinde toplam aktif olarak yaklaşık bir trilyon dolara ulaşmıştır (Nagaoka, 2012). Bu dönemde özellikle Malezya'da günümüz önemli İslami finans kurumlarından olan IFSB (2002'de) ve INCEIF (2005-International Centre for Education in Islamic Finance) Üniversitesi kurulmuştur. Ayrıca İngiltere gibi farklı ülkelerde de İslam ekonomisi ve finansı araştırma merkezleri kurulmuştur.

2010'dan sonra İslami finans alanının merkezini hem sektör hem de akademik çalışmalar bağlamında bankacılık teşkil etmiştir. Özellikle 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizde İslami bankaların konvansiyonel bankalara kıyasla daha az etkilenmesi sektörün geleceği açısından önemli rol oynamıştır (TKBB, 2021a). Bu dönemde İslami bankacılık faaliyetleri yanında İslami sigortacılık (tekâfül), sukuk ve İslami mikrofinans İslami finans alanının ön plana çıkan konuları arasında yer almaya başlamış ve kurumsal düzeyde girişimler görülmüştür. Ayrıca İslam ekonomisi ve finansı eğitimi noktasında da pek çok gelişme yaşanmış ve üniversitelerde lisans ve lisansüstü bölümler açılmıştır.

El- Tiby (2011), modern İslami finansın tarihini dört ayrı periyota ayırmıştır:

1- Kuruluş dönemi 1965-1976

Muamelat alanında teorik araştırmalar ve küçük çaplı bazı İslami finans girişimleri.

2- Genişleme dönemi 1977-2002

Petrol fiyatlarının artmasıyla Orta Doğu’da zenginleşme. Dünya çapında İslami bankaların kurulması ve gerçekleştirilen pek çok kongre ve konferans.

3- Uluslararası tanınma 2003-2009

Uluslararası otoriteler tarafından kabul.

4- Değerlendirme 2009 sonrası

İslami bankaların küresel krizlerden konvansiyonel bankalara göre daha az etkilenmesi ve başlayan yeni gelişme dönemi.

2021-2022 yılları son verilerine göre İslami finans sektörünün toplam aktif büyüklüğü 2,44 trilyon Amerikan dolarına ulaşmıştır. Toplam aktif büyüklüğün yaklaşık 1.8 trilyon dolarını İslami bankacılık, 0,2 trilyon dolarını sukuk, yaklaşık 70 milyar dolarını İslami fonlar, 2022 itibarıyla 34,1 milyar dolarını İslami sigortacılık (tekâfül) ve kalanını ise diğer İslami finans kurumlarının varlıkları teşkil etmektedir (TKBB, 2021a).

Aktif büyüklüğü 2,44 trilyon dolara ulaşan İslami finans sektörünün 2021 yılı itibarıyla bölge dağılımı ise; %45,4 Körfez ülkeleri, %25,9 Orta Doğu ve Güney Asya ülkeleri (Pakistan, Afganistan, Bangladeş gibi), %23,5 Güneydoğu Asya ülkeleri (Malezya, Endonezya, Singapur gibi), %3,7 Afrika ülkeleri ve %1,6 diğer ülkeler şeklindedir (TKBB, 2021a).

1.3. Klasik Fıkıh Kavramı

Klasik fıkıh son dönem İslam hukuku ve İslam hukuku tarihi çalışmalarında karşımıza çıkan “modern dönem/çağ” ve “modernleşme” kavramları ile anlam kazanmış bir kavram görünümünde olup özellikle İslam hukuku/fıkıh tarihine dair çalışmalarda yapılan dönemlendirmelerin bir neticesidir. İslam hukuku/fıkıh tarihi, fıkıh ilminin, Hz. Peygamber’den günümüze, oluşum aşamasından, süreç içerisinde geçirdiği safhalardan, meydana gelen değişikliklerden bahseden bir sahadır. İslam hukuk tarihine dair yapılan çalışmalar XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Hudaî Bey’in (1872–1927) Târihu’t-teşrî’i-l-İslâmî isimli eseri ile başlamış ve Osmanlı’nın son ve Cumhuriyetin ilk yıllarında okutulmaya başlayan fıkıh ilmi tarihi dersleri ve derslerden elde edilen notların

kitaplaştırılması ile devam etmiştir. Bu dönemde Mahmud Es'ad b. Emin Seydişehirî (ö. 1917), Mehmed Seyyid Bey (1873-1925) ve İzmirli İsmail Hakkı (1868-1946) alana katkı sunan önemli isimlerdendir. XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren alana dair Türkçe çalışmalar Ömer Nasuhi Bilmen ve Hayrettin Karaman gibi isimlerin öncülüğünde devam etmiştir. 21. yüzyılın ilk yıllarından itibaren görülen İslam hukukuna giriş ve Türk hukuk tarihi çalışmaları da alana önemli katkılar sunmuştur (Yıldız vd., 2014).

Yıldız vd. (2014), alana dair yapılan ilk çalışmalardaki tasniflerde özellikle Hudaî Bey'in eserindeki tasnifin önemli ve esasında olumsuz bir rol oynadığını ifade etmektedir. Hudaî Bey'in eserinde görülen tasnifteki taklit, taassup, donuklaşma, gerileme, çöküş vb. yargılar müteakip eserleri bu anlamda etkilemiştir. Son dönemde ilgili tasniflere dair algı değişmiş ve özellikle İslam hukukuna giriş ve Türk hukuk tarihi isimli eserlerde farklı tasniflere yer verilmiştir. Hudaî Bey ve bir şekilde etkisi altında kalan eserlerde İslam hukuk tarihi genel hatlarıyla fıkıhın doğduğu Hz. Peygamber dönemi; ashab dönemi (gelişim dönemi); olgunlaşma ve teşekkül çağı (tabiîn ve Abbasiler dönemi); duraklama çağı (Selçuklular dönemi; fıkıhın gerileme dönemi/taklit dönemi (Moğol istilasından Mecelle'ye kadar) ve uyanış/kanunlaştırma ve yeni içtihat çağı olan Mecelle'den günümüze kadar geçen dönem olmak üzere altı dönem olarak ele alınmıştır. Son dönem eserleri zikredilen tasnifin ilk üç maddesi ve son maddesinde benzerlik gösterse de dört ve beşinci dönemleri taklit, gerileme ve duraklama olarak isimlendirmeden mezhep ve literatür merkezli gelişme dönemi (Yaman & Çalış, 2021), istikrar dönemi (Erdoğan, 2019; Köse, 2021) olarak zikretmişlerdir. Tasniflerde taklit, gerileme ve duraklama söylemlerinin tekabül ettiği dönemler tarihsel açıdan Osmanlı fıkıh tecrübesini de kapsamaktadır. Bu durumun sebepleri arasında Osmanlı tecrübesinin yeterince çalışılmamış ve anlaşılmamış olması, selefi tavırlar, tarihi arka plan ve olayların ıskalanması ve daha pek çok sebep gösterilmekte ve ilgili tasnifler eleştirilmektedir (S. Kaya, 2016).

İslam hukuk tarihine dair dönemlendirmelerden anlaşılacağı üzere özellikle mecelle ile başlayan kanunlaştırma çabaları ve devamında tecdîd ve ıslah söylemleri¹⁰ ile birlikte fıkıh tarihi ve düşüncesi açısından yeni bir döneme girildiği kabul edilmekte ve bu dönem “modern” kavramıyla ifade edilmektedir. Bu açıdan modern öncesi dönemin tamamı

¹⁰ Reşid Rıza Batılı kurumların benimsenmesi suretiyle dinin ıslah edilmesini ve bu yolla müslüman toplumların geri kalmışlıktan kurtulabileceklerini iddia etmektedir. Detaylı bilgi için: (Kavak, 2011).

“klasik dönem” olarak kabul edilebilir gibi görünmektedir. İslam’ın doğuşundan modernleşme dönemine kadar olan klasik dönem bazı çalışmalarda “fıkıh mirası (Cebeci, 2017; Duman, 2015)” olarak da isimlendirilmiştir. Burada zikredilen dönemlendirmeler klasik fıkıh ve fıkıh mirası kavramlarının anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

1.4. Klasik Fıkıh Kaynakları ve Yöntemleri

Klasik fıkıh kaynakları Hanefî, Şafîî, Malikî ve Hanbelî mezhepleri bağlamında ele alınacaktır. Hanefî mezhebinin kurucusu kabul edilen Ebu Hanife Numan b. Sabit (80/699-150/767) kendisi müstakil olarak bir fıkıh kitabı kaleme almamış olmakla beraber görüşleri talebelerinin kaleme aldığı eserler vasıtasıyla aktarılmıştır. Bu bakımdan Hanefî mezhebinin tedvininde ve bir mezhep haline gelmesine talebelerinin vesile olduğu ifade edilmektedir. Ebu Hanife’nin meşhur olmuş dört öğrencisi vardır: Ebû Yusuf (ö. 182/798), Şeybânî (ö. 189/805), Züfer (ö. 158/774) ve Hasan b. Ziyad (ö. 204/819). Ebu Yusuf ve Şeybânî, Hanefî mezhebi içerisinde İmam-ı Azam Ebu Hanife’nin ardından ikinci ve üçüncü imam olarak anılmaktadır. Kaynaklarda Ebu Hanife ve Ebu Yusuf “şeyhayn” olarak isimlendirilmektedir. Ebu Yusuf ve İmam Muhammed için “imameyn” veya “sahibeyn” ifadesi, Ebu Hanife ve İmam Muhammed için ise “tarafeyn” ifadesi kullanılmaktadır (Okur, 2019).

Ebu Yusuf Harun Reşid zamanında başkadı olarak görev yapmış ve emri altındaki kadıları Ebu Hanife’nin öğrencileri arasından tercih etmesinin Hanefî mezhebinin kurumsallaşma ve yayılmasında önemli katkı sağlamıştır. Hanefî mezhebinin görüşlerinin tedvini noktasında asıl rolü ise Şeybânî üstlenmiştir. Şeybânî’nin eserleri başlıca iki grupta toplanmaktadır (E. S. Kaya, 2006, 2013; Okur, 2019):

İlk gruptaki eserler rivayet açısından tevatür ve şöhret yoluya nakledilmiş olmalarından dolayı “Zahirü’r-rivâye” olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca bu eserler bir anlamda Hanefî mezhebinin temel görüşlerini temsil ettiği için “Mesâilü’l-usûl veya el-Usûl” adıyla da anılmaktadır (E. S. Kaya, 2013). Zâhirü’r-Rivâye eserleri, el-Asl ya da el-Mebsût, el-Câmiü’l-kebîr, el-Câmiu’s- sağır, es-Siyerü’l-kebîr, es-Siyerü’s-sağır ve ez-Ziyâdât olmak üzere altı tanedir. Hakim eş-Şehîd el-Mervezî (ö. 344/955) Zâhirü’r-Rivâye eserlerini el-Kâfi tesmiyesiyle biraraya getirmiştir. Serahsî (ö. 483/1090) tarafından da bu eser Hanefî mezhebinin temel metinlerinden olarak kabul edilecek olan el-Mebsût adıyla şerhedilmiştir.

İkinci grupta yer alan eserler ise Şeybânî'den meşhur olmayan raviler (âhâd yol ile) aracılığıyla aktarılan ve “Nâdiru'r-rivaye” veya “Mesâilü'n-nevâdir” olarak bilinen eserlerdir. Bu eserler genel itibarıyla Keysâniyyât, Harûniyyât, Cürcâniyyât, Rakkiyyât ve Ziyâdâtü'z-ziyâdât adlı eserlerdir.

Yukarıda bahsi geçen Serahsî'ye ait el-Mebsut, Hanefi görüşlerinin temellendirildiği ve görüşlerin delillerinin izah edildiği ilk ve en hacimli eser olarak kabul edilmektedir. Hanefi mezhebinin temel eserleri içerisinde yer alan ve el kitabı olarak da nitelendirilen bir diğer önemli eser Kudûrî'nin (ö. 428/1037) el-Muhtasar adlı eseridir. Hanefi mezhebinin temel eserleri arasında yer alan El-Cevheretü'n-neyyire ve el-Lübâb fî şerhi'l-Kitab gibi meşhur şerhleri bulunan el-Muhtasar fıkıh ilmindeki şöhreti sebebiyle el-Kitâb diye de anılmaktadır. Müteahhirin devri Hanefi uleması arasında en meşhur eserlerin başında Burhaneddin el-Mergînânî'nin el-Hidaye adlı eseri yer almaktadır. Eser müellifin ilmi kudreti ve saygınlığı neticesinde pek çok defa neşredilmiş ve altmış civarında şerh ve haşiyesi yazılmıştır. Bu açıdan Hanefi mezhebinin en temel metinleri arasında yer almaktadır (Özel, 1997). Eserin en temel şerhlerinden biri İbnü'l-Hümmam'ın Fethu'l-Kadir adlı eseri kabul edilmektedir. Müteahhirin devri Hanefi uleması arasında şöhret bulan bir diğer önemli eser Mevsilî'nin (ö. 683/1284) el-Muhtâr adlı eseri ve bu esere aynı müellif tarafından şerh olarak yazılan el-ihtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr adlı eseridir. El-Muhtasar ve El-Muhtâr'dan sonra yazılan iki muhtasar daha Hanefi uleması arasında şöhret kazanmış ve temel metinler arasında yer almış. Bu eserlerden ilki Ebü'l-Berekat en-Nesefî'ye (ö 710/1310) ait olan Kenzü'd-dekâik, diğeri ise Tâcüşşeria'nın Vikâyetü'r-Rivâye adlı eseridir. Her iki eser üzerine de şerh ve haşiyeler yazılmıştır. Osmanlı dönemi Hanefi uleması tarafından kaleme alınan en meşhur eserler ise Molla Hüsrev'in Dürerü'l-hükkâm' adlı eseri, Halebî'nin Mülteka'l-ebhur'u ve İbn Abidin'in Haskefi'ye ait ed-Dürrü'l-Muhtâr isimli Tenvîru'l-ebşâr şerhine yazdığı Reddü'l-muhtâr isimli meşhur haşiyesidir. Her iki eser de asırlarca Osmanlı uleması tarafından okutulmuş ve kadı ve müderrislerin başvuru kaynağı olmuştur (Akgündüz, 1994; Has, 2020).

İmam Şâfiî'den (150/767-204/819) mezhebe kaynaklık eden er-Risâle, el-Ümm ve İhtilâfu'l-hadîs olmak üzere üç ayrı eser günümüze ulaşmıştır. Şâfiî'nin önde gelen talebelerinden olan Müzenî mezhebin fıkhi görüşlerini bir el kitabı niteliğinde bir araya getirmiş ve kitabı el-Muhtasar olarak adlandırmıştır. Bu eser mezhebin neredeyse ilk iki asrını domine etmiş ve bu dönemde yazılan Şâfiî literatürü muhtasarın şerhlerinden ibaret

olmuştur. Bu şerhlerden en meşhuru Maverdî'nin (ö.450/1058) el-Hâvi'l-kebîr eseridir. Müteakip asırlarda meşhur olan ve üzerine birçok şerh yazılan temel fıkıh kitapları arasında Şirâzî'nin (ö. 476/1083) el-Mühezzeb, Ebu Hamid el-Gazâlî'nin (ö. 505/1111) el-Veciz, Rafîî'nin (ö.623/1226) el-Vecîz şerhi olan Fethu'l-azîz (eş-Şerhu'l-kebîr) ve Nevevî'nin (ö. 676/1277) Minhacü't-talibin adlı eserleri zikredilebilir. Fethu'l-azîz ve Minhacü't-talibin üzerine birçok şerh yazılması ve geç dönem Şafîî uleması arasında şöhret bulması açısından ayrı bir önemi haizdir. Ayrıca Rafîî ve Nevevî müteakip asırların telif faaliyetlerine ilham olmuş ve yön vermiştir. Nevevî Fethu'l-azîz'i Ravzatü't-tâlibîn adıyla şerh etmiştir. 13. yüzyıl Şafîî uleması arasında meşhur olan eser Kazvinî'ye ait el-Hâvi's-sağîr eseridir. Bu eser üzerine de birçok şerh ve haşiye kaleme alınmış ve mezhep içerisinde meşhur olmuştur (Aybakan, 2010; Okur, 2019).

Malikî mezhebinin en temel eseri olarak mezhebin kurucu imamı Malik b. Enes el-Esbahî'nin (95/713-179/795) el-Muvattâ adlı eseri kabul edilmektedir. Eser ayrıca fıkıh ve hadis alanında kaleme alınan ilk eserler arasında yer alması bakımından da önemli görülmektedir. İmam Malik eserinde Hicaz ehlinin rivayet ettiği hadisleri, sahabe ve tabiûn kavillerini, Medine uygulamalarını bir araya toplamış ve fıkıhtaki konulara göre tasnif etmiştir (Kandemir, 2020). Malikî mezhebinde Muvattâ'ı müteakip en mühim kaynak el-Müdevvenetü'l-Kübrâ olup müellifi Sahnûn olarak tanınan Abdüssela et-Tenûhî'dir. Eser üzerine 9. yüzyılın sonlarından itibaren şerh ve sayısı otuza ulaşan muhtasar çalışmaları yürütülmüştür. 10. yüzyıldan sonra kaleme alınan ve mezhebin temel eserleri arasında Kayravânî'nin er-Risâletü'l-fıkhiyye'si, Ebü'l-Velid el-Bâcî'nin Muvattâ şerhi olan el-Müntekâ'sı, ünlü filozof İbn Rüşd'ün Bidâyetü'l-Müctehid'i ve Sîdî Halil'in el-Muhtasar'ı gösterilmektedir (Okur, 2019). Eserleri ile Malikî mezhebinde yeni bir dönem başlattığı kabul edilen Kayravânî'nin er-Risâle'si mezhep içerisinde en çok tanınan eserlerden biri olma özelliğini taşımakta ve Muvattâ ve Müdevvene'den sonra üçüncü temel eser olarak kabul edilmektedir (E. S. Kaya, 2003).

Hanbelî mezhebinin kurucusu olan Ahmed b. Hanbel (164/780-241/855) şahsına ait görüşlere ve Hanbelî usûlüne dair herhangi bir eser kaleme almamış olmakla beraber el-Müsned adlı hadis kitabı kendisinin muteber kabul ettiği hadis delillerini ihtiva ediyor olması bakımından yine de Hanbelî mezhebinin temel eserleri arasında zikredilmektedir. Zamanında Ahmed b. Hanbel'in bazı sorulara verdiği cevapları oğulları Salih ve Abdullah el-Mesâil adıyla kitaplaştırmış ve mezhebin temel eserleri arasında yer almıştır.

Daha sonraları da mesâil adı altında birçok eser verilmiştir. İkinci kuşak Hanbelî ulemasından olan Ebu Bekr el-Hallâl'ın (ö. 311/923), Ahmed b. Hanbel'in fıkıh, akaid ve hadise dair görüşlerini topladığı el-Kitâbu'l-câmî li ulûmi'l-imam Ahmed adlı eseri mezhebin en temel eserleri arasında yer sayılmaktadır. Hallâl'ın çağdaşı olan Ebu'l-Kasım Ömer b. el-Huseyn el-Hırakî (ö. 334/945) Hanbelî fûru fıkıhı ile ilgili ilk el kitabı olarak kabul edilen el-Muhtasar'ı kaleme almış ve bu eser üzerine sayısı üç yüze ulaşan şerh ve haşiye yazılmıştır (Koca, 1997). Eserin en önemli şerhlerinden biri İbn Kudâme (ö. 620/1223) tarafından yazılan el-Muğnî'dir. Eser Hanbelî mezhebinin en beğenilen eserleri arasında ilk sıralarda yer almakta ve ayrıca mukayeseli hukuk açısından da alanın önemli eserleri arasında gösterilmektedir. Sonraki dönem Hanbelî uleması arasında şüphesiz en meşhurları olan Takıyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) fıkıh ilmine dair eserleri de Hanbelî mezhebinin temel metinleri arasında yer almaktadır (Okur, 2019).

Klasik fıkıh yöntemleri fıkıh usulü eserlerinde yer aldığı üzere asli deliller olarak kitâb, sünnet, icmâ, kıyas ve fer'î/tâlî deliller olarak istihsân, ıstıslâh, ıstışâb, örf ve genel fıkıh ilkeleri bağlamında ibaha ve zaruret gibi prensiplerden ibaret bir yapıdır. Klasik fıkıh yöntemlerine dair ayrıntılar İslami finans standartlarında dayanaklar bölümlerinde ele alınacaktır.

1.5. Günümüz Fıkıh Meselelerinde Klasik Fıkıh Kaynaklarının ve Yöntemlerinin Kullanımı

Günümüzde gerek klasik fıkıh içerisinde var olup günümüz şartlarına göre yeniden ele alınması gereken meselelerin gerekse fikhî açıdan problem teşkil eden yeni meselelerin ne şekilde çözüme kavuşturulması gerektiği noktasında çok farklı bakış açıları söz konusu olup fıkıh mirasının, modern sorunların çözümü noktasındaki işlevi cevap bekleyen önemli bir sorudur. Bu noktada bakış açılarını farklılaştıran temel olgunun klasik fıkıhın usûl ve furûuna karşı sergilenen tavırda ve ilim geleneği ve fıkıh mirası ile ilişki biçimlerinde temerküz ettiği görülmektedir.

Günümüz fıkıh problemleri olarak ifade edilen konular ibadetler, helal ve haramlar gibi taabbudî kabul edilen konulardan ziyade hayatın akışı içerisinde sürekli bir değişim ve dönüşüm halinde olan ve hükümlerinin ekseriyetle talilî kabul edildiği muâmelat alanında ortaya çıkan konulardır. Bu sebeple de kıyas delilinin ve içtihad faaliyetinin en çok

işletildiği alan muâmelât alanıdır. Klasik fıkıhta az da olsa muâmelat alanında da nas ve icmâ ile sabit olan taabbudî hükümlerin bulunduğu kabul edilmektedir.

Zamanın şartlarına göre fıkıh üretiminin esasında günümüze has bir durum olmadığı fıkıh tarihi ve fıkıh literatürünün gelişimi incelendiğinde açıkça görülebilmektedir. Fıkıh literatüründeki nevâzil, vâkıât, fetâvâ ve havâdis yazınları bu duruma işaret etmektedir.

Modern zamanlara kadar dönem dönem ortaya çıkan yeni meseleler fıkıh mezheplerinin kendilerine özgü yöntemleri kullanılarak çözülmüştür. Fakat modernleşme, teknolojik gelişme ve iktisadi hayattaki değişimler ile birlikte ortaya çıkan yeni meseleler fikhî açıdan çok daha karmaşık yapıdadır. Yeni çıkan meseleleri tek bir mezhebin yöntem ve hükümlerine veya eskiden olduğu gibi tek bir fakihin içtihadına dayanarak çözüme kavuşturmak mümkün olmamakta ve bu şekilde izlenen bir yol da uygulanabilirlikten uzak bir görünüm sergilemektedir. Bu açıdan modern fıkıh düşüncesi ve fetva yöntemi klasik fıkıha nazaran çok daha girift bir hal almakta ve Müslüman düşünürleri yeni yöntemler noktasında bir arayışa yöneltmektedir.

Modern fıkıh düşüncesinde farklı eğilim ve anlayışların mevcut olduğu görülmektedir. Bu noktada bazı yazarlar tarafından bu anlayışlar ve tavırlar bazen çok genel kategoriler halinde bazen de daha detaylı kategoriler halinde ele alınmıştır. Söz konusu tavırları belli başlıklar altında ele alan birkaç çalışma konuyu özetler niteliktedir.

Günay (2010) söz konusu yaklaşım biçimlerini Modernist/Tarihselci, Selefî, Gelenekselci/Taklitçi ve Akademik yaklaşımlar olmak üzere dört grup olarak ele almaktadır:

Modernist/Tarihselci Yaklaşımlar¹¹

Esas itibarıyla Batı kökenli olan Modernist/Tarihselci yaklaşımların temelinde “her şeyin tarih ilerledikçe değiştiği ve tarihi olanın da evrensel olamayacağı” düşüncesi yatmaktadır. Tarihselci yaklaşımların iddialarına göre Kur’ân ve Sünnet tarihî şartların birer ürünü olup bu bakımdan tarihsel olgulardır. Buna göre evrensel ve bağlayıcı olan bizzat Kur’ân ve Sünnet lafızları ve manaları değil amaçladığı ahlaki ve toplumsal ilkelerdir. Buna göre bugün yapılması gereken evvelemirde bu ilkelerin neler olduğunun

¹¹ Günümüz meselelerine tarihselci yaklaşım hakkında daha detaylı bilgi için bkz: H. Yunus Apaydın, “*Fıkıh Usulünün Temel Kabulleri ve Tarihselcilik*”, Dinî Hükümlerin Kaynağı ve Dinî Metinlerin Anlaşılması Konusundaki Çağdaş Yaklaşımlar Çalıştayı, ed. Cengiz Kallek (İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010), 323-364.

tespit edilerek aklın ve bilimin nezaretinde güncel dinî meselelere bu ilkelerin uygulanmasıdır. Bu yaklaşım, tüm otoritelerden bağımsız serbest bir din anlayışı inşa etmeye çalıştığı ve dinde akıl ve bilimi hâkim kıldığı gibi gerekçelerle çok fazla eleştiriye maruz kalmakta ve kabul görmemektedir. Ayrıca selefi yaklaşımlar başlığı altında görüleceği üzere tarihselci yaklaşımları selefi yaklaşımlar arasında değerlendirenler de vardır.

Selefi Yaklaşımlar¹²

Bu yaklaşımların temelinde genel itibarıyla klasik fıkıh mirasını ve Müslümanların İslam'ın doğuşundan günümüze edindiği ilim geleneğini büyük ölçüde yok sayma veya reddetme tavrı yer almaktadır. Fıkıh mirasını yok saymanın bir gereği olarak aslî kaynaklara dönüş çağrısı oldukça yaygındır. İctihada aşırı vurgu yapan bu yaklaşıma göre fıkıh üretimi ilk dönemlere gidilerek yeniden başlatılmalıdır. Ayrıca nasların lafızlarına sıkı sıkıya bir bağlılık söz konusudur. Lafızlara bağlılığın bir neticesi olarak sonradan zuhur eden ve nasların lafzî manalarına dahil olmayan yenilikleri bid'at olarak kabul etmektedirler. Bu tarz yaklaşımlar gelenekten kopuk ve bu itibarla gerçeğe irtibatı zayıf olarak görüldükleri için günümüz fıkıh problemlerine çözüm üretme noktasında yetersiz bir bakış açısı olarak kabul edilmektedir.

S. Kaya (2016) ise klasik fikhî ve ilim geleneğini göz ardı eden selefi yaklaşımları dört farklı grupta ele almaktadır:

İlk grupta müctehid imamlardan sonraki dönemi yani mezhep içi ictehad faaliyetlerinin yürütüldüğü dönemi paranteze alıp, sırf naslar ve mutlak müctehidlerin ictehadlarıyla fıkıh faaliyeti yürütenler yer almaktadır.

İkinci grupta, zamanla ictehad faaliyetinin oluşturduğu fikhî mirası da paranteze alıp doğrudan naslardan hareket ederek yeni bir fıkıh üretenler yer almaktadır. “Kur’ân’a göre...”, “Sünnete göre...” gibi başlıkların bu tavrı çağrıştırdığı ifade edilmektedir.

Üçüncü grup, ilim geleneği ile birlikte sünneti de göz ardı ederek yalnızca Kur’ân’dan hareketle yeni bir fıkıh üretmeye çalışanlardır. “Kur’ân İslâmı”, “Kur’ân’daki gerçek İslâm” gibi ifadeler bu tavrın temel ifadelerindendir.

¹² Selefilik’in tarihi arka planı ve günümüzde selefilik’e dair daha detaylı bilgi için bkz: Mürteza Bedir, “*Selefilik’in Modern Fıkıh Düşüncesi Üzerindeki Etkileri*”, Tarihte ve Günümüzde Selefilik, ed. Ahmet Kavas (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 269-280.

Dördüncüsü grup ise tarihselci yaklaşımdır. Tarihselci yaklaşım, ilim geleneğini ve nasların tümünü devre dışı bırakarak serbest bir şekilde fıkhetmeyi önermektedir.

Selefi yaklaşımlara karşı temel eleştirilerin de ortak noktası Hz. Peygamber'den itibaren müslümanların titizlikle yürütmeye çalıştığı ilim geleneğini yok saymaları ve adeta tarihi gerçeklikleri yok saymalarıdır. İslam iktisadı ve finansı özellikle fıkıh üretiminin en yoğun olduğu alan olarak karşımıza çıkmakta ve bu noktada her geçen gün değişen dünyanın etkisini hissetmektedir. Bu sebeple selefi yaklaşımların İslam iktisadı ve finansı açısından gelişmelere ön açıcı bir zemin hazırlaması ve bunu sürdürmesi mümkün gözükmemektedir.

Gelenekselci/Taklitçi Yaklaşımlar

Gelenekselci veya bir diğer ifadeyle taklitçi yaklaşımlar fikhî tavır olarak esasında selefi yaklaşımların aksi yönde bir diğer uç noktayı temsil etmektedir. Selefi yaklaşımların geleneği tümden yok sayma tavrının tam aksini bu yaklaşım sahipleri fıkıh eserlerinde yer alan görüşleri çoğunlukla evrensel ve değişmeyen hükümler olarak görmektedirler. Günümüz fıkıh problemlerinin çözümü noktasında geleneğin hala yeterli bir kaynak olduğunu ve geleneğin aksine yeni içtihatlarla ihtiyaç olmadığını kabul etmektedirler. Bu yaklaşıma sahip fıkıhçıların sayısı her geçen gün azalsa da tamamen ortadan kalkmış bir fikhî tavır da değildir.

Akademik Yaklaşımlar

Günümüzde daha ziyade akademik çevrelerde benimsenen bu yaklaşım, klasik fıkıh mirasını yok saymamak ve ona değer atfederek bir başvuru kaynağı olarak kabul etmekle beraber klasik fıkıhı yegâne çözüm mercii olarak görmemektedir. Tek bir mezhebin metot ve görüşlerine koşulsuz bağımlılığı meselelerin çözümünde bazen yetersiz olarak gören akademik yaklaşımda yeri geldiğinde mezhepler üstü ve delil merkezli bir bakış açısıyla karşılaştırmalı olarak meseleler çözüme kavuşturulmaya çalışılmaktadır. Akademik yaklaşımları benimseyenler içerisinde lafızları esas almakla birlikte maslahat, istihsân, makâsıd gibi temel fıkıh usulü yöntem ve kavramlarına çok fazla atıf yapanlar bulunduğu gibi çözüm bekleyen güncel meseleler karşısında zaruret vb. prensipleri ön plana çıkararak kolaylaştırıcı bir yol tercih edenler de bulunmaktadır.

Duman (2015), ilim geleneği ve fıkıh mirası ile ilişkileri bakımından fikhî yaklaşım biçimlerini Tasfiyeci, Gelenekçi ve Telfikçi yaklaşımlar olmak üzere üç grupta ele almaktadır;

Tasfiyeci Yaklaşım

Tasfiyeci yaklaşım, günümüz iktisadî problemlerin çözümünde ve değerlendirmesinde fıkıh mirasının hiçbir bir etki ve katkısının olamayacağını veya daha iyimser söylemlerle sınırlı düzeyde bir katkısının olabileceği görüşünü savunmaktadırlar. Bu yaklaşım, bakış açısına bağlı olarak farklı seviyelerde tezahür edebilmekte ve modernist, tarihselci veya neo-selefi gibi isimler alabilmektedir.

Duman'a göre yaklaşık on asrı aşkın bir süredir oluşagelen ilmi geleneği, mezhepleri ve mezheplerin sahip olduğu yaklaşımları dikkate almadan üretilen bu tarz çözümlerin benimsenmesi ve meşrû kabul edilmesi gerçekçi bir yaklaşımdan uzaktır (Duman, 2015, s. 156).

Gelenekçi Yaklaşım

Tasfiyeci yaklaşıma nazaran diğer uç noktada yer alan gelenekçi yaklaşım fıkıh mirasının tek başına günümüzün fıkhi iktisadi problemlerini çözüme kavuşturma noktasında yeterli çözümler sunduğu görüşünü benimsemektedir. Bu sebeple gelenekçi yaklaşıma göre elzem olan bu mirası içselleştirmek ve hayata geçirmektir. Mezheplerin ileri sürdüğü çözümler tarihsel değildir ve kıyamete kadar Müslümanların sorunlarını çözecek teklifler ve hükümler ortaya koymaktadır. Günümüzde gelenekçi yaklaşım, fıkıh mirasını herhangi bir denetim, kontrol ve sağlamaya tabi tutmaksızın günümüze aynen aktarma düşüncesine sahiptir. Bu sebeple karşılaşılan soru ve sorunları fıkıh literatürünün derinliklerinde araştırma yoluna gitmektedirler. Fıkıh mirasında hazır cevabını bulamadıklarında ise genellikle menfi bir tavır takınmaktadırlar. Ulema nezdinde bir konu hakkında genel bir kanaat meydana geldiğinde ise zarurete binaen ilgili kanaati benimseme yolunu tercih etmektedirler.

Duman'a göre gelenekçi yaklaşımın en problemli noktası, fıkıh mirasındaki bir konuya bulunmuş çözümün bağlamı ile günümüzdeki bağlamın farklı olabileceğinin ıskalanıyor olmasıdır.

Telfikçi Yaklaşım (Kullanan Yaklaşım)

Bir fıkıh usulü terimi olarak, müctehid imamların hiçbirisi nezdinde kabul görmeyecek biçimde bir meselede iki veya daha fazla imamın görüşünü birleştirmeyi ifade eden telfik, modern dönemlerde tek bir mezhebe bağlı kalmadan tüm mezhep hükümlerini dikkate almayı da ifade eder hale gelmiştir. Telfikçi yaklaşımın fıkıh mirası ile ilişki biçimi verili durumu fıkıh usulünü göz ardı ederek fıkıh mirası ve geleneğe onaylatmak, bir başka ifadeyle geleneği “noter” mesabesinde görmekten ibarettir. Günümüzde özellikle fıkhi iktisadi problemlerin çözümünde revaçta olan bir yaklaşım tarzıdır.

Duman’a göre telfikçi yaklaşım ile ilgili temel problemler;

- Fetvaya temel teşkil eden görüşün, kurumsal bir aidiyet arzemesinin gerekliliğinin göz ardı ediliyor olması,
- Bir mezhebin görüşü benimsenerek fetva verilirken o mezhebin usulü ve delillerinin dikkate alınmaması,
- Klasik dönemde verilmiş bir fetvanın bağlamının göz ardı edilmesi,
- Görüşlerin delil gücüne bakmadan sadece maslahat ve zaruret gibi gerekçelere dayanarak tercihler yapılıyor olması,
- Aynı konuda birden fazla müctehidin görüşünün bir araya getirilmesi,
- Hükümlerdeki diyanî – kazaî ayırımının farklı bir düzlemde ele alınması,
- Fıkıh usulünün kavram ve yöntemlerinin bağlamından koparılması ve,
- Küllî kaidelerin doğrudan hüküm vermede kullanılmasıdır.

Klasik fıkha bakış açıları ile ilgili bir diğer kategorizasyon Cebeci (2017) tarafından yapılmış ve murabaha sözleşmesi bağlamında temelde, Zaruret ve maslahat temelli ve Sedd-i zeraî temelli olmak üzere iki yaklaşım tarzı tespit edilmiştir.

Klasik Fıkha Zaruret ve Maslahat Temelli Yaklaşım

Bu yaklaşım tarzında, meseleler yalnızca fikhî olmanın ötesinde değerlendirilmekte, müslümanların yararına işleyen bir iktisat ve finans sistemini zorunlu görmekte ve bu amaçla mevcut naslar için farklı yorumlar aramaktadırlar. İhtiyaç olduğunda mezhepler arasında tercihler yapmakta, bazı durumlarda bugüne kadar itibar edilmemiş görüşleri de ön plana çıkarabilmekte ve kolaylık ilkesine çokça vurgu yapmaktadırlar. Zaruret ve maslahat temelli yaklaşıma göre ibâha (mubahlık prensibi) ve teysir (kolaylık) esastır.

Klasik Fıkha Sedd-i Zerâi Temelli Yaklaşım

Zaruret ve maslahat merkezli çıkarımlar noktasında daha temkinli olan sedd-i zeraî yaklaşımında klasik fıkhıdaki temel görüşlere daha fazla bağlılık ve naslarda dile getirilen unsurları olduğu gibi kabul etmeye daha fazla yatkın bir tavır görülmektedir.

Cebeci'ye göre her iki tavrın çıkış noktaları göz önüne alındığında her iki tavır da esasında calib-i dikkat fikirlere sahiptir. Fakat zaruret ve maslahat merkezli yaklaşımın günümüzde daha ağırlıklı tavır olduğu ve pratikle bağlantılı olarak daha fazla devreye sokulduğu da bir gerçek olarak önümüzde durmaktadır. Bununla birlikte Cebeci, sedd-i zerâi' tavrının sahip olduğu endişelerin de dikkate alınması gerektiğini ifade etmektedir. Literatürde ele alınan klasik fıkıh mirası ile ilişki biçimlerine dair tavırlar genel hatlarıyla değerlendirildiğinde esasında bugüne has birer olgu olmadıkları görülmektedir. Nitekim bu tavırların kökenlerini mezheplerin oluşum dönemine ve yenilikler ile birlikte gelişen yeni meselelere çözüm arayışlarının başladığı dönemlere kadar dayandırmak mümkündür. Bu minvalde klasik fıkıh mirasına yaklaşım tarzlarının tümünün temelinde fıkhi alanda ortaya çıkan yeni meselelerin ne şekilde çözüme kavuşturulacağı ile ilgili Müslümanların ortaya koymuş olduğu kolektif bir gayret yatmaktadır. Bu açıdan her bir yaklaşım kendi içerisinde bir kıymeti haizdir. Ancak günümüz fıkhi meselelerinin ve özellikle sürekli bir değişim ve gelişime tabi olan muâmelat alanının çözüme kavuşturulması noktasında takınılacak tavrın hayati bir önemi söz konusudur. Bu açıdan izlenecek yol ve yöntemlerin doğru tespiti ve sağlıklı ve sürdürülebilir şekilde işletilmesi elzemdir. Günümüzde bilhassa fıkhi iktisadi problemlerin çözümünde daha ziyade dikkate alınan ve belki de dikkate almaktan başka çare görünmeyen yaklaşım tarzı telfikçi yaklaşım tarzıdır. Nitekim fıkhi iktisadi problemlerin çözüme kavuşturulmaya gayret edildiği bir saha olan İslami finans standartlarının hazırlanışında da genel olarak standart kuruluşlarının tek mezhepli çözüm önerilerinden ziyade mezhepler arası geçişli ve bazen de mezhepler üstü bir tavır takındıkları görülmektedir. Günümüzde konvansiyonel sistemlerin hakimiyeti altında yürütülmek mecburiyetinde olan İslam iktisadi ve finansı temelli faaliyetlerin karşılaştığı problemlerin çözümünde ve yeni ürün ve hizmetlerin geliştirilmesinde tek mezhep merkezli bir tavrın sürdürülebilir olmadığı aşikardır. Bu sebeple günümüz koşullarının getirdiği zorunlu sebeplerle İslami finans standartlarında telfik yaklaşımı ön planda olmak durumunda kalmaktadır. Bu zorunluluk halini ortaya koyan ve telfikin İslami finansal kuruluşlar için kullanışlı bir metod

olabileceğini savunan Mohd Sirajuddin vd. (2017) tetebbuu'r-ruhas (kişinin her koşulda fıkıh mezheplerinin görüşleri içerisinde nefesine en kolay gelen görüşü alması (Dönmez, 1966)) olmadan ve danışma kurullarının nezaretinde pek çok problemin çözümünde kullanışlı bir yol olduğunu ifade etmektedir.

İslami finans sahasında ve fıkıhın sair alanlarında esas problem teşkil eden husus telfikin kendisi değil arkasındaki niyettir. Bu bakımdan gerçekten Müslümanların işlerini kolaylaştıracak helal çözümler bulmak adına farklı mezheplerin görüşleri arasında ruhsatları takip etme yönelimine girilmediği müddetçe tercihlerde bulunmak İslam iktisadı ve finansı açısından en çıkar yol gibi görünmektedir. Bu noktada özellikle bağlayıcılık gücüne sahip olan merkezi yönetim biçimlerinde bu tür fıkhi çözüm arayışlarının temellendirilmesi ve çözümlere tarihselciliğe ve gelenekçiliğe kaçmadan uygun yöntemler ile ulaşma gayreti içerisinde olunmalıdır.

Günümüz fıkıh meselelerinde klasik fıkıh mirası ile nasıl bir ilişki belirlenmesi gerektiği noktasında Duman (2015, s. 163-167)'ın yaklaşımı kayda değerdir. Duman bu noktada özellikle fıkıh mirasının yok sayılmadan ve kutsanmadan yeniden üretilmesine vurgu yaparak şu tespit ve önerilerde bulunmaktadır:

- Fıkhi iktisadi problemleri meydana getiren temel sebepler çözüm arayışında göz önünde bulundurulmalıdır. Bu temel sebepler yenedünyada artık sadece fıkhi değil aynı zamanda ahlaki, siyasi, itikadi ve toplumsal pek çok etken içermektedir.
- Problemlerin doğru tespiti için uzmanlık gerektiren yerde işin uzmanından yardım alınmalıdır. Bu öneri bağlamında İslami finans alanındaki danışma kurulları bu açıdan önem arz ettiği görülmektedir.
- Toptancı bir bakış açısında ziyade analitik bir bakış açısı benimsenmeli ve değişime açık olan hususlar iyi tespit edilmelidir.
- Fıkıh mirasında yer alan çözümler onu meydana getiren arka plan ve usulî süreci ile birlikte ele alınmalı ve bugüne taşınacağı zemin saptırılmamalıdır.
- Fıkıh mirasının temel olarak ilkeler (kavâidde) ve uygulama sahaları ve örfe dayalı hükümler hasılı değişime açık olan her saha yeniden değerlendirilmeli ve güncellenmelidir.

İkinci bölümde ilk olarak İslami finans standartlarının ortaya çıkışı ve gelişimi ve buna zemin hazırlayan hususlar, dünyada standardizasyon tarihi ve faaliyetleri ve çalışmanın

temel kaynakları olan İslami finans standart kuruluşları ele alınmıştır. Ayrıca İslami finans standartların bağlayıcılığı konusu da işlenmiştir.

2. BÖLÜM: İSLAMİ FİNANS STANDARTLARI

2.1. Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

1950’li yıllardan itibaren hızla gelişmeye başlayan İslam iktisadı ve finansı alanı beraberinde hem fıkhi hem de iktisadi olarak pek çok yeni mesele ortaya çıkarmış ve bu meselelere yeni çözüm arayışları bağlamında da yeni kurum ve kurullar ortaya çıkmıştır. İlgili meseleler ilk etapta bireysel çabalar ve İslami finansal kuruluşların bünyesinde zamanla beliren danışma kurulları ile çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu şekilde yeni çıkan meseleler ve gündelik kararlar hızla çözüme kavuşturulsa da dünyadaki konvansiyonel finansal tecrübe ile paralel olarak alandaki kurumların riayet edeceği bir takım genel ve müşterek kural setleri olarak standardizasyon faaliyeti de kaçınılmaz hale gelmiştir (Bektaş & Yenice, 2022). Bu minvalde 1990’lardan itibaren farklı ülkelerde çeşitli İslami finansal kuruluşlar kurularak standart geliştirme süreci başlamış ve ilgili kurumlara rehberlik edecek düzenleyici ve ortak paydada buluşturmayı hedefleyen metinler oluşturulmaya başlanmıştır.

İslami finans standartlarını ortaya çıkaran pek çok farklı motivasyondan bahsetmek mümkündür. Motivasyonlardan ilkinin dünyadaki finansal gelişmelere bağlı olarak konvansiyonel finans için 1970’lerde başlayan standardizasyon faaliyeti olduğu görülmektedir. Zira İslami finans da en nihayetinde küresel finans sektörünün bir parçası niteliği taşımakta ve burada yaşanan gelişmelerden etkilenmektedir (M. F. Khan, 2007). Bir diğer etkili motivasyon farklı finans kurumlarının ve danışma kurullarının farklı ictihadlarda bulunması veya aynı finans kurumunun farklı zamanlarda farklı ictheadları benimsemesi ve bu durumların yol açtığı bazı pratik ve teorik olumsuzluklardır (Devi & Hamid, 2024). Fıkıhta ictihada açık olan meselelerde görüş farklılıkları oldukça doğal karşılanmakta ve hatta bu durumun fıkha zenginlik kazandırdığı ifade edilmekle birlikte günümüz modern dünyasında oluşan sektör ve rekabet algısı temel meselelerde görüş farklılıklarının kurumlar arası rekabet ve müşteri nezdinde kafa karışıklığı gibi bir takım olumsuzlara neden olduğu da ifade edilmektedir. Bu olumsuzlukların giderilmesi ve sektörün daha düzenli bir yapıyı haiz olması maksadıyla da doğal olarak bir standardizasyon faaliyeti başlamıştır. Bir diğer motivasyon ise belli bir düzen ve çerçevede işleyen finansal faaliyetlerin daha sağlıklı sonuçlar doğuruyor olması gerçeğidir. Nitekim kurumsal yönetim ilkeleri olan adalet, şeffaflık, hesap verebilirlik,

tutarlılık ve sorumluluk ilkeleri en nihayetinde belli kural setlerin uygulanmasını ve tutarlı davranışları öngörmekte ve buna bağlı olarak da kurum performansında iyileşme öngörülmektedir (Ghoul, 2012).

İslami finans alanında bir standartlaşmanın gerekli olup olmadığı standart faaliyetlerinin başlamasından itibaren literatüre konu olmuş bir meseledir. Bu mottada bazıları İslami finans için bir standardizasyon faaliyetinin elzem olduğunu, bazıları ise standardizasyon yerine harmonizasyon yoluna gidilmesi gerektiğini savunmuştur. Harmonizasyon “farklı hukuki sistemlerin temel farklılıkların giderilerek minimum gerekliliklerle ortak paydada buluşturulması” olarak ifade edilmektedir (Alarashi, 2021). Esasında bu terim hukuk alanında farklı hukuki sistemlerin uzlaştırılması kapsamında tartışılmakla birlikte İslami finans özelinde İslam hukuku/fetva ve konvansiyonel hukuk sistemlerinin uzlaştırılması bağlamında ele alınmakta ve İslami finans standardizasyonu ile birlikte değerlendirilmektedir. İslami finans bağlamında harmonizasyonun manası İslam hukukunun muamelat ile ilgili hükümlerinin ve İslam iktisadı normlarının konvansiyonel hukuk içerisinde uzlaştırma yolu ile yer edinmesini ifade etmektedir (Alarashi, 2021). Bu açıdan İslami finans normlarının standartlaştırma yolu tercih edilerek hukuk sistemi içerisinde uygulanabilir hale getirilmesinden ayrıışan bir yönü bulunmaktadır. Ancak literatüre bakıldığı zaman bazı çalışmaların standardizasyon ve harmonizasyonu bir bütün olarak değerlendirdikleri, bazı çalışmaların ise ikisini birbirinden ayırarak birini tercih ettikleri görölmektedir. Devi ve Hamid (2024) İslami finans alanında fetvanın standardizasyonu ve harmonizasyonunu birlikte ele alarak faydalarına ve önündeki engellere yer vermiştir. Çalışmada fetvanın standardizasyonu ve harmonizasyonu önündeki engel ve zorluklar tespit edilerek teknik, yönetim, insan kaynağı ve kanun ve düzenlemeler olmak üzere dört ana başlık altında toplanmıştır. Şekilde ilgili engel ve zorluklar yer almaktadır:

Şekil 1: İslami Finans Sektöründe Fetvanın Standardizasyonu ve Harmonizasyonu Önündeki Engel ve Zorluklar

Kaynak: (Devi & Hamid, 2024). Yazar tarafından Türkçeleştirilmiştir.

M. F. Khan (2007) İslami finans için standardizasyonu savunarak tek başına harmonizasyonun, başılsa bile, alandaki sorunları çözmeyebileceğini, konvansiyonel sistem ile rekabet ve bazı noktalarda ortak paydada buluşabilmek adına İslami finans kurumları için standardizasyonun en etkili yol olduğunu ifade etmektedir. Özellikle İslami finans için ayrı bir yasal düzenleme içermeyen sistemlerde standardizasyonun gerekli olduğunu da savunmaktadır. Ghoul (2012) ise standardizasyonun İslami finans alanı için birçok avantaj sağlayacağını şu maddeler ile ifade etmiştir;

- Standardizasyon sektörün büyümesini kolaylaştıracak ve katkı sağlayacaktır.
- Zaman ve maliyetten tasarruf, finansal istikrar ve finansal raporlamada daha fazla şeffaflık ve tutarlılık sayesinde kamu güveninin artmasını sağlayacaktır.
- Ürün geliştiricilerin omuzlarından uyum yükünü kaldıracaktır.
- Sektörün konsolidasyonuna ve daha da genişlemesine yardımcı olacaktır.
- İslami finans kuruluşlarını farklı kurul ve komitelerin kararları ile muhatap olmanın getireceği karmaşıklıklardan kaçınmasına yardımcı olacaktır.

Hakim (2013) de standardizasyonun faydaları ve nasıl olması gerektiği noktasında Ghoul ve Khan'ı destekler mahiyette gerekçeler sunarak standardizasyonun AAOIFI ve IFSB gibi global düzeyde hizmet veren kuruluşlar eliyle yapılmasının daha uygun ve etkili olduğunu ifade etmektedir.

Shaharuddin (2016), harmonizasyon konusunu ele aldığı çalışmasında İslami finans bağlamında harmonizasyonun en uygun tanımını “Şeri danışma kurulları arasındaki büyük farklılıkları en aza indirme ve aralarında karşılıklı saygıyı teşvik etme süreci” olarak tespit etmektedir. Dolayısıyla yazara göre harmonizasyon, şer'i hükümlerin çıkarılmasında tek bir otorite arayışı değil; daha ziyade hukuki görüşlerin çeşitliliğine izin vermektir. Harmonizasyon ne içtihat kapısını kapatmayı ne de otorite eksikliğine yol açacak tam bir eşitsizliğe izin vermeyi amaçlamaktadır. Buna göre harmonizasyonun birincil maksadı, danışma kurulları arasındaki büyük farklılıkları mümkün olduğunca azaltmaktır. Dolayısıyla yazar tektipleştirici bir standardizasyon ve harmonizasyon faaliyetini desteklememektedir. Yazar çalışmasında standardizasyon faaliyetlerin sektör uygulayıcılarının çoğu nezdinde elzem görüldüğü, günümüz çoğu İslam aliminin ise sektör uygulayıcıları ile aynı görüşte olmadığını ifade ederek konu ile ilgili önemli bir noktaya temas etmektedir. Bu noktada çoğu İslam alimi standardizasyonu icthad faaliyetinin doğasına aykırı görmekte ve “itihad icthadı nakzetmez” anlayışını desteklemektedir. Bu bağlamda yazar kendisinden önce yapılan çalışmalardaki tek bir merkezi otorite tarafından “one size fits all/tek beden herkese uyar” anlayışıyla meselelerin çözülmesi anlayışına (Hakim, (2013), Ahmed vd., (2017)) katılmayarak harmonizasyonu İslami finans açısından tekrardan tanımlamış ve bu tanım üzere bir harmonizasyonu çözüm olarak gördüğünü ifade etmiştir.

İslami finans standartları 1990'lardan günümüze standart kuruluşları ve yayımlanmış standartlarda meydana gelen artışlara şahit olmuştur. Günümüzde İslami finans standartları yayımlayan kuruluşların sayısı tez bağlamında altı olarak tespit edilmiştir. Bu altı kuruluş haricinde DFM (Dubai Financial Market) ve SECP (Securities and Exchange Commission of Pakistan) gibi kendi sahasında İslami standartlar yayımlayan kuruluşlar bulunmakla birlikte kapsamlarının oldukça sınırlı ve yerel olması sebebiyle tez bağlamında kastedilen İslami finans standart kuruluşu niteliğine haiz olmadıkları düşünülmektedir. Ayrıca kendi karar ve fetvalarını yayımlayan pek çok İslami finans kuruluşunun danışma kurulu bulunmaktadır. Bu karar

ve fetvalar İslami finans alanındaki meselelerin çoğu hakkında ilgili kurul veya komitenin görüşünü açıkça ifade etse de ulusal veya uluslararası düzeyde farklı kurum ve kuruluşlar için bağlayıcı bir yapı arz etmemesi sebebiyle tez kapsamında kastedilen standart kapsamında görülmemiştir. Bu noktada ilgili kurulların önemli örnekleri olarak Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi, Ürdün İslam Bankası Danışma Kurulu, Albaraka Grubu toplantıları kararları, Kuveyt Finans kararları gösterilebilir.

2.2. Dünya’da Standardizasyon Tarihi, Faaliyetleri ve Kurumları

Dünya’da standardizasyon faaliyetlerinin geçmişi 18. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmeye başlayan sanayi devrimine ve sonrasında ortaya çıkan büyük ölçekli global şirketlere kadar dayandırılmakta ve ilk hedeflerinin maliyet verimliliğini ve makine bileşenlerinin değiştirilebilirliğinin geliştirilmesi ve seri üretim optimizasyonu olduğu ifade edilmektedir (DEK, 2020). 19. yüzyıl çok sayıda mekanik ve elektronik icatların ortaya çıkmaya başladığı ve sanayileşmenin hızlandığı ve standardizasyon faaliyetleri açısından şirket içi ve bireysel standart geliştirme faaliyetlerinin hız kazandığı bir dönem olmuş ancak ulusal veya uluslararası düzeyde bir faaliyete henüz evrilmemiştir. Bu dönem modern öncesi standardizasyon faaliyeti de olarak da ifade edilmektedir. 19. yüzyılda görülen şirket içi (in-company) standardizasyonlar, modern standardizasyon faaliyetlerinin ilk adımı olarak görülmektedir. Standardizasyon faaliyetinin ikinci adımı veya dönemi 20. yüzyılda özel standardizasyon kuruluşları tarafından yürütülen standart geliştirme faaliyetleridir. Bu dönemde özellikle işletme bilim alanının da gelişmeye başlamasıyla şirketlerin uygulamak zorunda olduğu bazı standartlar dış kuruluşlar tarafından geliştirilmeye başlanmıştır. Şirketler sadece kendi standartlarını değil, aynı zamanda ticaret dernekleri ve ulusal ve uluslararası standardizasyon kuruluşları dahil olmak üzere farklı seviyelerde standardizasyon kuruluşları tarafından geliştirilen standartları da uygulamaya başlamıştır (Ping, 2011).

Modern standardizasyon, şirketleri düşük performanstan, düşük verimlilikten, ürün kalitesinde bozulma, kaynak israfı ve maliyet artışından korumak için kurumsal işleyişi destekleyen bir yönetim aracı olarak ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında ülkeler arasındaki endüstriyel ve ticari genişlemeler nedeniyle hem ulusal hem de uluslararası standardizasyon kuruluşlarının sayısı oldukça artmıştır. Bu kuruluşlardan bazıları kar amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşu niteliğini haiz bazıları

da özellikle sanayileşmenin zayıf olduğu ülkelerde hükümet tarafından organize edilen ve işletilen kuruluşlar olmuştur. Dünya Ticaret Örgütü verilerine göre kar amacı gütmeyen sivil toplum örgütü niteliğindeki standart kuruluşları daha ziyade gelişmiş ülkelerde, hükümet kurumu niteliğindeki standart kuruluşları ise daha ziyade gelişmekte olan ülkelerde kurulmaktadır. Modern standartlarda ulusal, bölgesel ve uluslararası olmak üzere bir standardizasyon hiyerarşisine sahip olup 20. yüzyılda tüm dünyaya yayılmıştır (Ping, 2011).

Modern standardizasyon faaliyetleri ulusal, bölgesel ve uluslararası olarak sınıflandırıldığı gibi yukarıda da bahsi geçtiği üzere özel sektör ve hükümet kurumu olarak da ayrılmaktadır. Bu noktada hükümet kurumlarının sayısı takdir edileceği üzere neredeyse dünyadaki ülke sayısına eşit olacaktır. İslami finans standartlarında olduğu gibi burada da standart kuruluşları olarak esas alınması gereken kuruluşlar uluslararası düzeyde standart geliştiren sivil kuruluşlardır. Bu sebeple aşağıda standart kuruluşları olarak listelenecek kuruluşlar uluslararası standart kuruluşlarıdır.

Standart Kuruluşu	İlk Standart Yayımlama Tarihi	Standart Sayısı
Basel Committee on Banking Supervision (BCBS)	1988	85
Financial Accounting Standards Board (FASB-GAAP)	1973	168
Committee on the Global Financial System (CGFS)	1986	69
Financial Stability Board (FSB)	2009	
International Association of Deposit Insurers (IADI)	2002	
International Association of Insurance Supervisors (IAIS)	1994	
International Accounting Standards Board (IASB) – IFRS, IAS, IFRIC ve SIC	2000	IFRS – 17 IAS – 41 IFRIC – 23 SIC - 32
International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB)	1978	600

Tablo 1: Uluslararası Standart Kuruluşları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.3. İslami Finans Standart Kuruluşları

Günümüzde İslam iktisadı ve finansı ekosistemine katkı sağlayan pek çok kurum ve kuruluş bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı akademik açıdan alana katkı sağlarken bir kısmı uygulama açısından katkı sağlamaktadır. Bunun yanında alanın genişlemesi ile birlikte düzenleyici ve denetleyici otoritelere hissedilen ihtiyaç ile birlikte İslami finans standartları geliştiren kuruluşlar teşkil edilmiş ve ilgili ihtiyaç karşılanmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında ele alınan İslami finans standart kuruluşları AAOIFI, IFSB, TKBB, IIFM, SACBNM ve DSN-MUI olmak üzere altı kuruluştan ibarettir. İslami finans alanına standart geliştirme anlamında katkı sağlayan başka kuruluşlar da olmakla birlikte ilgili standart geliştirme faaliyetini aslî görev olarak değil de tâlî bir görev olarak yerine getiren ve oldukça sınırlı ve dar kapsamlı standartlar geliştiren kuruluşlar çalışma kapsamına alınmamıştır.

2.3.1. AAOIFI

Genel Bilgiler

AAOIFI'nin kuruluş aşamasından önce idari ve teknik anlamda zeminini hazırlayan bir takım gelişmeler yaşanmıştır. AAOIFI'ye dair ilk fikirler 1987 yılında İstanbul'da düzenlenen İslam Kalkınma Bankası'nın yıllık toplantısında gündeme getirilmiş ve tartışmaya açılmıştır. Toplantı akabinde faizsiz finans kurumları için standartların en iyi şekilde nasıl hazırlanacağı konusunda çeşitli komisyonlar oluşturulmuş ve ilgili komisyonlar tarafından pek çok çalışma ve rapor hazırlanmıştır. AAOIFI'nin fikri altyapısının bu şekilde oluşmasından sonra 1991'de Bahreyn merkezli olarak kurulmuştur. Global İslami finans sektörü için standartların oluşturulması ve yayınlanması amacıyla kurulan AAOIFI uluslararası kar amacı gütmeyen bir kuruluştur (AAOIFI, y.y.-d, "E.T. 18/02/2024"). AAOIFI'nin kurucu üyeleri İslam Kalkınma Bankası, Dallah Al Baraka, Faysal Grup, Al Rajhi Bankacılık ve Yatırım Şirketi, Kuveyt Finans ve Albukhary Vakfı'dır (AAOIFI Statute, 2008).

AAOIFI finansal muhasebe, denetleme ve yönetim ve Şerî olmak üzere üç ayrı standart kategorisine sahiptir. 1993 senesinde ilk standardını (FAS-1) muhasebe standardı olarak yayımlayan AAOIFI, 1999 yılında Şerî standart yayımlamak üzere bir fıkıh kurulu oluşturmuş ve 2000 yılında da ilk Şerî standardını (SS-1) çıkarmıştır.

AAOIFI evveleminde muhasebe standartları yayımlamak üzere kurulmuş bir kuruluş mahiyetindeyken İslami finans alanının gelişmesi ve İslami finans kurumlarının artması ile birlikte faizsiz bankaların ve finans kurumlarının işlemlerinde ve ürünlerinde fıkıh normlarına bağlılıklarını temin edecek bir kaynak oluşturmak ve farklı fıkıh/danışma komiteleri tarafından verilen fetva ve kararlar arasında bir yeknesaklık oluşturmak maksadıyla Şer'î standartlar da AAOIFI kapsamına girmiştir (Güçlü & Kılıç, 2020).

AAOIFI'nin 45'ten fazla ülkeden merkez bankaları ve düzenleyici otoriteler, finans kurumları, muhasebe ve denetim firmaları ve hukuk firmaları da dahil olmak üzere bir dizi kurumsal üyesi bulunmaktadır (AAOIFI, y.y.-a, "E.T. 18/02/2024", y.y.-c, "E.T. 18/02/2024").

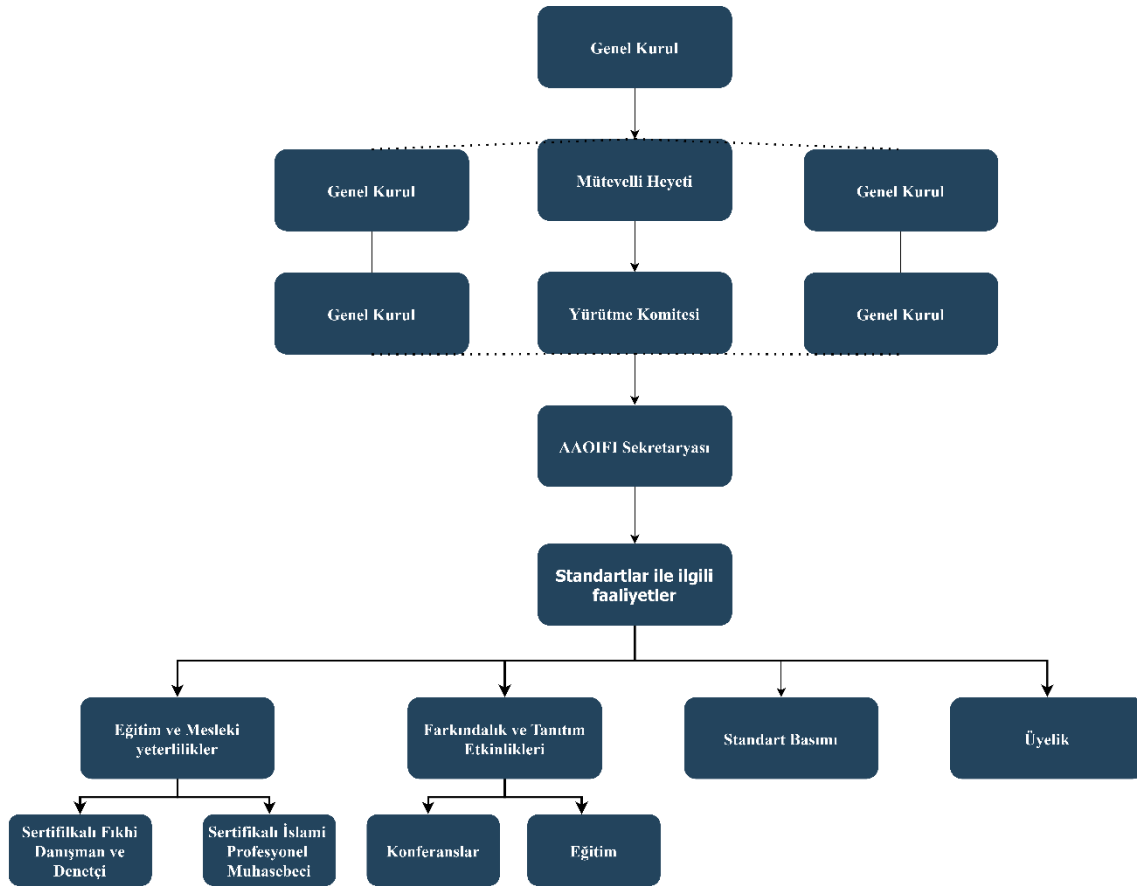
AAOIFI, standart geliştirme, fıkıh danışmanlık ve denetim sertifikalarına ek olarak kişilere ve kurumlara muhasebe, muhasebe standartları, denetleme, finansal analiz ve faizsiz bankacılık alanlarında lisans ve sertifika vermektedir. Ayrıca gerek doğrudan kendisi gerekse belirlediği başka kurumlarla iş birliği hâlinde eğitimler de vermektedir (AAOIFI, y.y.-b, "E.T. 18/02/2024").

AAOIFI ana sözleşmesinin dördüncü maddesi çerçevesinde aşağıdaki amaçlara sahiptir:

- Faizsiz finans kurumlarının faaliyetleri ile ilgili muhasebe, denetim ve bankacılık anlayışını geliştirmek.
- Faizsiz finans kurumlarının faaliyetleri ile ilgili muhasebe ve denetim anlayışını yaymak ve uygulamak amacıyla eğitimler vermek, periyodik bültenler yayımlamak, konferanslar ve sempozyumlar düzenlemek, süreli yayınlar çıkarmak, araştırmalar ve raporlar hazırlamak.
- Faizsiz finans kurumları için Şer'î, muhasebe ve denetim standartları hazırlayıp yayımlamak ve bu standartları açıklamak. Böylece, faizsiz finans kurumlarının finansal tablolarını hazırlama ve denetleme süreçlerinde yeknesaklık sağlamak.
- Faizsiz finans kurumlarının faaliyetleri ile muhasebe ve denetim uygulamalarındaki gelişmeleri takip edebilmek için faizsiz finans kurumlarına yönelik muhasebe ve denetim standartlarını inceleyip gerektiğinde değişiklikler yapmak.
- Faizsiz finans kurumlarının bankacılık, yatırım ve sigorta işlemleri ile ilgili faaliyetlerine yönelik açıklamalar ve yol gösterici ilkeler hazırlamak, yayımlamak, gözden geçirmek ve düzeltmek.

- Faizsiz finans kurumlarının bankacılık, yatırım ve sigorta işlemlerine ilişkin faaliyetlerine dair hazırlanan muhasebe ve denetim standartlarının, açıklamaların ve yol gösterici ilkelerin denetim organları, faizsiz finans kurumları, faizsiz finans alanında faaliyet gösteren diğer kurumlar ve muhasebe büroları tarafından kullanılması ve uygulanmasını sağlamak.
- Faizsiz finans kurumlarının uygulamaları ile danışma kurullarının fetvaları arasındaki çelişki ve tutarsızlıkları önlemek için mümkün olduğunca uygunluk veya benzerlik tesis etmeye çalışmak (AAOIFI, y.y.-e, "E.T. 18/02/2024"; AAOIFI Statute, 2008).

AAOIFI'nin organizasyon yapısı özetle aşağıdaki şekilde gibidir:

Şekil 2: AAOIFI Organizasyon Yapısı

Kaynak: (AAOIFI, y.y.-f, "E.T. 18/02/2024"). Yazar tarafından yeniden şekillendirilmiş ve Türkçe'ye çevrilmiştir.

AAOIFI Genel Kurulu kurucu üyeler, ortak üyeler ve gözlemci üyelerin tamamından oluşur. Genel Kurul AAOIFI'de en yüksek yetkiyi haiz organdır ve yılda en az bir kez olmak üzere toplanmaktadır.

Mütevelli Heyeti, heyette yer alan Genel Sekreterin dışında atamalarını beş yıllık bir süre için Genel Kurulun yaptığı yarı zamanlı on dokuz üyeden oluşmaktadır. Yürütme/İcra Kurulu ise altı üyeden oluşmaktadır: Başkan, mütevelli heyetinden iki üye, Genel Sekreter, Standartlar Komisyonu Başkanı ve Fıkıh Kurulu Başkanı. İcra Kurulunun görevleri arasında; iş planlaması ve yıllık tahmini bütçenin tartışılması, finansal tabloların ve dış denetçi raporlarının müzakere edilmesi, mali tüzük ve iş tüzüğünün kabul edilmesi gibi görevler yer almaktadır. AAOIFI Genel Sekreterliği, Genel Sekreter, Genel Sekreter Yardımcısı, teknik ve idari birimlerden meydana gelmektedir.

AAOIFI'nin esas kuruluş amacı olan standartların hazırlaması üç farklı kurul marifetiyle gerçekleştirilmektedir. Kurullardan ilki faizsiz finans standartlarını hazırlamakla görevli “Fıkıh Kurulu”dur. İkinci kurul, muhasebe standartları geliştirmek üzere kurulan “Muhasebe Kurulu”dur. Üçüncü kurul ise yönetim ve etik standartlardan sorumlu “Yönetişim ve Etik Kurulu”dur.

Fıkıh Kurulu, mütevelli heyeti tarafından dört yıllığına atanan, en fazla yirmi üyeden meydana gelmekte ve genel sekreter dışında kalan üyeler, faizsiz finans kurumları ve merkez bankalarının fıkıh veya danışma kurullarında görev yapan fıkıh uzmanları arasından seçilmektedir.

Muhasebe Kurulu, Genel Sekreter dışında mütevelli heyet tarafından dört yıllığına atanan yarı zamanlı yirmi bir üyeden oluşmaktadır. Atanan üyeler fikhî denetim ve danışmanlık kurumları ile finansal kurumlar, fıkıh/danışma kurulları, öğretim üyeleri, muhasebe ve denetim işlerinin düzenlenmesinden veya muhasebe ve denetim standartlarının hazırlanmakla sorumlu kuruluşlar ve kurumlar, resmî muhasebe ve denetim büroları ve faizsiz finans kurumlarının finansal tablolarını kullanan kişiler arasından seçilmektedir.

Yönetişim ve etik kurulu ise tüm sektörlerin temsil edilmesini sağlamak ve yönetim kurulu üyelerinin geçmişlerini ve deneyimlerini çeşitlendirmek amacıyla bankacılık ve sigortacılık gibi alanlarda hizmet veren İslami finansal kuruluşlardan en az beş üye, muhasebe ve denetim firmalarını ve yönetim sahasındaki uzmanları temsil etmek üzere ekseri 5 üye, merkez bankalarını, düzenleyici otoriteleri ve uluslararası veya çok taraflı kuruluşları (Dünya Bankası, IMF, IFSB gibi) temsil eden ekseri 3 üye, AAOIFI fıkıh kurulunda yer almayan en az bir ilahiyatçı ve üniversite ve diğer eğitim kurumlarını temsil etmek üzere en az bir üyeden teşekkül etmektedir. Halihazırda bu kurulun üye sayısı on beştir.

Danışma Kurulu

AAOIFI tüzüğüne göre fıkıh kurulu en fazla yirmi bir üyeden oluşmakta ve bu üyelerden en az üçünün herhangi bir İslami finansal kuruluşun herhangi bir pozisyonunda görev almıyor olması şart koşulmaktadır. Ancak bu üç üye merkez bankaları, düzenleyici kamu otoriteleri, hükümet yetkilileri veya sivil toplum kuruluşlarında görevli kişilerden seçilebileceği de tüzükte madde olarak yer almaktadır. Fıkıh kurulunun mevcut üye sayısı ise on dokuz olup on bir farklı ülkeden üyesi bulunmaktadır. Fıkıh kurulu üyeleri müteveli heyeti tarafından dört yıl süreyle görev yapmak üzere atanmaktadır.

Üye	Ülke
Sh. Mufti Muhammad Taqi Usmani – Kurul Başkanı	Pakistan
Sh. Abdulla Bin Sulaiman Al Manea	Suudi Arabistan
Sh. Dr. Abdullah Bin Mohammed Al Mutlaq	Suudi Arabistan
Sh. Dr. Abdullah Al Zubair	Sudan
Sh. Dr. Abdullah Muhammad	Suudi Arabistan
Sh. Dr. Abdul Rahman Al Atram	Suudi Arabistan
Sh. Dr. Ahmed Bin Abdul Aziz Al Haddad	BAE
Sh. Dr. Aznan Hasan	Malezya
Sh. Dr. Basheer Mohammad Ezzeddine Al Ghariani	Libya
Sh. Dr. Esam Al Enezi	Kuveyt
Sh. Esam Ishaq	Bahreyn
Sh. Dr. Kahlan Al Kharusi	Umman
Sh. Prof. Dr. Mohamed Ali Elgari	Suudi Arabistan
Sh. Dr. Mohamed Jamil Mubarak	Fas
Sh. Nizam Mohammad Yaqubi	Bahreyn
Sh. Dr. Osaid Muhammad Adeeb Kailani	BAE
Prof. Dr. Saleh Bin Abdullah Bin Saleh Alheidan	Suudi Arabistan
Sh. Dr. Walid Bin Hadi	Katar
Sh. Dr. Yousef Al Shubaily	Suudi Arabistan

Tablo 2: AAOIFI Fıkıh Kurulu

Kaynak: AAOIFI web sitesinde yer alan bilgiler üzerinden yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kurulun beş üyeden oluşan faizsiz finans standartları teftiş komitesi, beş üyeden oluşan faizsiz finans standartları tercüme teftiş komitesi ve iki üyeden oluşan taslak hazırlama komitesi olmak üzere üç alt komitesi bulunmaktadır. Ayrıca Kuveyt, Dubai, Cidde ve Karaçi’de faizsiz finans komiteleri bulunmakta ve her bir komite sekiz üyeden oluşmaktadır. Bu komitelerde görev yapan üyeler daha ziyade sektörde veya üniversitelerde görevli kişilerdir.

AAOIFI Fıkıh Kurulu’nu güçlü kıldığı kabul edilen özelliklerin en başında Genel Sekreterinin de Faizsiz Finans Standartları kitabının önsözünde ifade ettiği üzere birçok farklı ülkeden yaklaşık yirmi fıkıhçıyı muhtevi olması gelmektedir. Bu durum, standartların uluslararasılaşması ve farklı coğrafya, şart ve kanunlarda uygulanabilirliğinin de bir garantisi olarak gösterilmektedir. Fıkıh Kurulu üyelerinin farklı coğrafyalardan, farklı mezheplerden ve farklı uzmanlık alanlarından geliyor olması, bir açıdan muteber fikhî mezheplerin tamamının temsil edilmesinden hareketle ilmi arka planda bir çeşitlilik sağladığı gibi diğer açıdan da ilmi uzmanlık alanları (yargı, fetva, danışmanlık, araştırma, eğitim öğretim, yazarlık, hukuki, ekonomik ve mali danışmanlık, vb.) bakımından da bir çeşitlilik imkânı sunmaktadır (AAOIFI, 2018). Fıkıh Kurulu’nun güçlü olduğu yönlerin başında kabul edilen farklı ülkelerden fıkıhçıları muhtevi olması diğer bazı akademik çalışmalarda da ifade ediliyor olsa da mevcut üyelerin 17’sinin Arap dünyası ve Körfez ülkelerinden olduğu, yalnızca iki üyenin biri Pakistan ve diğeri Malezya olmak üzere farklı coğrafyalardan olduğu ve bu durumun standartlar üzerindeki olası etkileri analiz edilerek yorum yapılması gerektiği de göz ardı edilmemelidir.

Fıkıh kurulunun görevleri şu şekilde belirlenmiştir (AAOIFI Statute, 2008):

- Faizsiz finans kurumlarının fıkıh/danışma kurulları arasındaki yaklaşım ve uygulama yöntemleri arasında yakınlık sağlamaya çalışmak. Böylelikle bahsi geçen kurumların fetvaları ve uygulamaları arasındaki farklılıkların ve uyumsuzlukların önüne geçilecek, aynı zamanda faizsiz finans kurumlarına ve merkez bankalarına bağlı fıkıh/danışma kurullarının daha etkin ve aktif bir şekilde çalışmaları sağlanacaktır.
- Faizsiz finans kurumlarının finansman, yatırım ve bankacılık hizmetleri gibi alanlarda ortaya çıkan yeni ürün ve yöntemleri takip edebilmelerini sağlamak adına fıkıh uygun yeni yöntem ve enstrümanlar geliştirmek.
- Faizsiz finans kurumları veya bunlara bağlı fıkıh/danışma kurulları tarafından AAOIFI Fıkıh Kuruluna arz edilen konuları incelemek ve karar almak. Fıkıh Kuruluna gelen talep,

toplu ictihad gerektiren bir konu hakkında fikhî görüş bildirmesi, farklı görüşler arasında nihai görüş sunması veya hakemlik görevi üstlenmesi şeklinde olabilmektedir.

- Fıkıh Kurulunun yayınlamaya çalıştığı muhasebe ve denetim standartları veya etik standartlar üzerine çalışmalar yapmak. Bu çalışmalar, yayınlanan standartların fıkıh hükümlerine ve ilkelerine uygunluğundan emin olmak için farklı aşamalarda gerçekleştirilmektedir.

Standartları

AAOIFI 61 faizsiz finans standardı (Shariah Standards), 40 muhasebe standardı (Accounting Standards) ve 20 denetim ve yönetim standardı (Auditing and Governance Standards) olmak üzere toplam 121 uluslararası standart yayımlamıştır. Standartların asıl metinleri Arapça ve İngilizce olmakla birlikte Fransızca olarak yayımlanan standartlar da bulunmaktadır. Faizsiz finans standartlarının Rusça ve Türkçe tercümeleri de bulunmaktadır.

AAOIFI İslami/faizsiz finans standartları kitabını tamamlayıcı bir eser olarak 2015 yılında Şer'i Standart Çalışmaları/Dirâsâtü'l-Meâyir eş-Şer'iyye adıyla dört ciltten oluşan bir eser yayımlamıştır. Bu eser AAOIFI standartlarının daha faydalı olması ve daha iyi anlaşılabilmesi adına bazı standartların çıkarılmasına zemin hazırlayan hususları, standartların hazırlanış sürecindeki ön hazırlık, genel görüşler, bazı fikhî meseleler üzerine mülâhazalar ve temel hususları içeren bir kitaptır. Eserin esas neşrediliş amacı çıkarılan standartların ön hazırlık ve fikhî sürecine dair arka planı sunmasıdır. Eser dört ayrı ciltten müteşekkil olup yaklaşık 3800 sayfalık geniş bir hacme sahip olsa da mevcut AAOIFI İslami finans standartlarının tümünü kapsamamaktadır. Eser metni günümüz fûru fıkıh kitapları ve kitap bölümlerine benzer bir üslupla yazılmıştır. Esasında eser ele aldığı her bir konunun standarda dönüşme sürecini ve süreç içerisindeki tartışmaları konu ediniyor izlenimi verse de bölümlerin içeriği genel itibarıyla ilgili konuya dair genel fikhî bilgiler ve tartışmalı meselelerden oluşmakta ve daha ziyade bir ansiklopedi maddesi veya konuya dair bir kitap bölümü görünümü sunmaktadır. Bu açıdan eserden beklenti ile gerçekliği arasında bir kopukluğun olduğu da anlaşılmaktadır. Bu kanaati destekleyici bir diğer tespitimiz ise bazı konuların yazarlarının AAOIFI'nin hiçbir fıkıh kurulunda veya herhangi bir diğer standartlaşma sürecinde yer dahi almamış olmasıdır. Örneğin eserin üçüncü cildinde yer alan icare bahsinin ve eserdeki pek çok diğer bahislerin yazarı

olan Ali el-Karadâğî AAOIFI'nin herhangi bir kurulunda veya standart hazırlama sürecinde ismi geçmemektedir. Aynı şekilde AAOIFI standartlarında da kendisine herhangi bir atıf yapılmamaktadır. Benzer örnekler bazıları eserin üçüncü cildinde yer alan İslami bankalarda bankacılık hizmetleri başlıklı bölümün yazarı Muhammed Emin Ali el-Qattan ve ikinci cilde yer alan İslami sigorta bahsinin yazarı Muhammed Saad el-Cerfî'tir. Bu gibi örnekler kitabın bazı bölümlerinin AAOIFI dışından konunun uzmanına yazdırıldığı izlenimi vermektedir. Eserde en fazla bölümü yazan ve katkı sunan isim ise Abdüssettâr Ebu Gudde'dir. Buna göre eserin bölümlerinden bazılarının gerçekten standartlaşma sürecine dair ve genel fıkhi sürece dair bilgi verdiğini söylemek mümkün olsa da bazı bölümlerinin standardın kendisiyle veya süreciyle herhangi bir bağlantısı olmadan sipariş üzere yazılmış bölümler olduğu anlaşılmaktadır. Dahası İslami sigorta bahsinde yazarın AAOIFI ile herhangi bir bağı bulunmamakla birlikte yazarın görüşleri ile AAOIFI İslami sigorta bahsindeki görüşlerin birbirine muhalif olduğu da görülmektedir. Yazar ilgili bahiste sigorta meselesi ile ilgili literatürdeki tartışmaları aktarmakta ve konu hakkında kendi tercihlerini zikretmektedir. Yazar İslami sigortanın mahiyetini muavazalı akit olarak gördüğünü ve buna binaen garar içeren bir muavazalı akit olarak caiz görmediğini açıkça dile getirmektedir. AAOIFI standartlarında ise İslami sigorta akdi teberru akitleri kapsamında değerlendirilmeyerek garar vb. fesat unsurlarını taşımadığı ve nihayetinde caiz olduğu ifade edilmekte ve tüm standart bu minvalde ele alınmaktadır. Buradan hareketle eserin AAOIFI standartlarının oluşum sürecindeki tüm aşamaları ihtiva ettiğini ve fıkhi süreci başından sonuna gösterdiğini bu anlamda iyi örnekler içeriyor da olsa eser ile ilgili genel bir yargı olarak tespit etmek kanaatimizce güçtür.

Eserde tezde ele alınan standartlar ile ortak noktaları bulunan sukuk, vekalet, İslami sigorta, teverruk, icare ve fetva ilkeleri ve ahlakı bahisleri tespit edilmiş ve ilgili noktalarda teze katkılar sunulmuştur.

2.3.2. IFSB

Genel Bilgiler

Bankacılık, sermaye piyasası ve sigortacılık sektörlerini kapsayacak şekilde geniş bir yapı olarak tasarlanan IFSB resmi olarak 3 Kasım 2002'de kurulmuş ve 10 Mart 2003'te faaliyete başlamıştır. Merkezi Malezya Kuala Lumpur'da bulunmaktadır. IFSB'nin

kurucu üyeleri, Bahreyn Merkez Bankası (eski adıyla Bahreyn Para Ajansı), Bank Indonesia, Bank Markazi Jomhouri Islami'den oluşuyor. İran, Kuveyt Merkez Bankası, Bank Negara Malaysia, Pakistan Devlet Bankası, Suudi Arabistan Para Ajansı, Sudan Merkez Bankası (eski adıyla Sudan Bankası) ve İslam Kalkınma Bankası. Haziran 2022 itibariyle, IFSB'ye üye 188 kuruluş bulunmaktadır. Bu kuruluşlar 57 ülkede faaliyet gösteren 81 düzenleyici ve denetleyici yetkiye sahip otorite, 10 uluslararası hükümet kuruluşu ve 97 piyasa aktöründen (finansal kurumlar, profesyonel firmalar, sanayi birlikleri ve borsalar) oluşmaktadır (IFSB, y.y.-a, "E.T. 05/03/2024"). Üyelerden 35'i tam üye (full member), 35'i ortak üye (associate member) ve 118'i gözlemci üye (observer member) konumundadır. IFSB oluşturduğu standartların İslami hüküm ve ilkelere uyumu yanında uluslararası konvansiyonel finans standartlarına (Basel, IOSC ve IAIS gibi) uyum iddiası da taşımakta ve bu yönüyle İslami finans standardı yayımlayan diğer kuruluşlardan kısmen farklılaşmaktadır (Hassan vd., 2019).

Malezya, 2002 yılında İslami Finansal Hizmetler Kurulu Yasası adıyla bir yasa çıkarmış ve IFSB'nin genel çerçevesini çizmiştir. IFSB'nin çalışma usul ve esaslarını düzenleyen tebliğ 2018 yılında güncellenerek mevcut halini almıştır. Tebliğde IFSB'nin statüsü, organizasyon yapısı ve organizasyon yapısı içerisindeki yapılar, hedefleri, üyelik şartları, bütçesi ve faaliyetleri gibi hususlar kapsamlı olarak düzenlenmiştir (Haron, 2012).

2018 tebliği uyarınca IFSB aşağıdaki başlıca hususlarını yerine getirmekle görevlidir (IFSB Articles of Agreement, 2018):

- Fıkhi ilkelerle uyumlu yeni standartlar geliştirip mevcut uluslararası standartları fıkhi ilkeleriyle uyumlu hale getirerek ve bunların kabul edilmesini önererek ihtiyatlı ve şeffaf bir İslami finans sektörünün gelişimini teşvik etmek.
- İslami finans ürünleri sunan kurumların etkin denetimi ve düzenlenmesi için rehberlik sağlamak, uluslararası standartları göz önünde bulundurarak İslami finans sektörü için risklerin tespit edilmesi, ölçülmesi, yönetilmesi ve tanımlanması konularında kriterler oluşturmak.
- Uluslararası parasal ve finansal sistemlerin yanı sıra üye ülkelerin sistemlerinin istikrarı ve sağlamlığı için standartlar belirleyen ilgili kuruluşlarla irtibat kurarak işbirliği yapmak.
- Etkin operasyonlar ve risk yönetimi için araçlar ve prosedürler geliştirmeye yönelik girişimleri başlatmak ve koordine etmek.

- İslami finans endüstrisinin gelişimini sağlamak amacıyla üye ülkeler arasında işbirliğini teşvik etmek.
- İslami finans endüstrisinin ve ilgili piyasaların etkin düzenlenmesi için eğitim ve personel gelişimini desteklemek.
- İslami finans üzerine araştırmalar yapmak ve bu konuda raporlar ve anketler yayınlamak.
- İslami bankalar, finans kurumları ve sektör uzmanlarından oluşan bir veri tabanı oluşturmak.

• IFSB Genel Kurulu'nun zaman zaman kabul edeceği diğer hedefleri gerçekleştirmek.

IFSB'nin organizasyon yapısı Genel Kurul, Konsey, Yürütme Komitesi, Teknik Komite ve Sekreteryaya olmak üzere beş ana organdan meydana gelmektedir. Genel Kurul, IFSB'nin tüm üyelerinin temsil organı olarak görev yapar. Konsey ise IFSB'nin en üst düzey yürütme ve politika organıdır. Konseyde, her tam üyeden bir temsilci yer alır ve bu temsilci, o tam üyenin üst düzey yöneticisi veya gerektiğinde atanmış diğer kıdemli temsilcilerden biri olur. Tebliğ gereği, konseyin en fazla 30 üyeden oluşması şarttır. IFSB'nin tam üye kuruluş sayısı 35, konseyin mevcut üye sayısı ise 25'tir. Yürütme Komitesi, IFSB'nin operasyonel ve idari konularında Konseye öneriler sunmaktan sorumludur. Bu komite, Konsey tarafından seçilen bir başkan dahil olmak üzere en az beş konsey üyesinden oluşmakta ve üyeler iki yıllık dönemler için görev yapmaktadır. Yürütme komitesinde mevcut on üye bulunmaktadır. Teknik komite, teknik meselelerde konseye danışmanlık yapmakta ve konsey tarafından seçilen en fazla otuz üyeden oluşmaktadır. Üyeler üç yıllık bir görev süresine sahiptir. Komitenin şu andaki üye sayısı 25'tir. Sekreterlik, IFSB'nin sürekli idari organlarından ve konseyin belirlediği şartlar çerçevesinde atanan tam zamanlı bir genel sekreter tarafından yönetilmektedir (IFSB, y.y.-b, "E.T. 05/03/2024").

Organizasyon yapısından da anlaşılacağı üzere IFSB diğer standart kuruluşlarının aksine çok üyeli bir danışma kuruluna sahip olmayıp geliştirilen standartların fıkhi durumunu genel hatlarıyla inceleyen küçük çaplı bir komisyona sahiptir. Bunun nedeni IFSB standartlarının konvansiyonel finans standartlarına benzer tarzda daha finansal ve teknik konular olması ve bu yönüne ağırlık vermesidir.

Uygulama ve Kaynaklar Departmanı: Stratejik Planlama, İzleme ve Yönetişim, Finans ve Yönetim, İletişim ve Farkındalık Programları, Üye İşleri, Uygulama ve İnsan Kaynakları

bölümlerinden meydana gelmektedir. İlgili bölümlerde toplamda 16 kişi görev yapmaktadır.

Standartları

IFSB standart, teknik not ve rehber olmak üzere üç ayrı çalışma yürütmektedir. 2005-2022 yılları arasında toplam 26 standart, 4 teknik not ve 7 rehber yayınlamıştır.

IFSB sahip olduğu güçlü global destek neticesinde geliştirdiği standartları hayata geçirebilme kabiliyeti açısından avantajlı bir konuma sahip olduğu düşünülmektedir (Orman, 2014).

2.3.3. TKBB Danışma Kurulu

Genel Bilgiler

TKBB, katılım bankacılığı alanında faaliyet gösteren kuruluşların üye olduğu kamu kurumu niteliğini haiz bir meslek kuruluşudur. TKBB, 4389 sayılı Bankalar Kanunu'nun ve 04.10.2001 tarih ve 2001/3138 sayılı Birlik Statüsü uyarınca Özel Finans Kurumları Birliği adıyla kurulmuş sonrasında 01.11.2005 tarihli 5411 Sayılı Bankacılık Kanunu ve 28.02.2006 tarih ve 2006/10018 Sayılı Birlik Statüsü ile de Türkiye Katılım Bankaları Birliği adını almıştır.

TKBB'nin kuruluşu, üyelik hükümleri, amacı, görev ve yetkileri ve organizasyon yapısı 28.02.2006 tarih ve 26094 sayılı resmî gazete 2006/10018 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile belirlenmiş ve yürürlüğe girmiştir.

“Türkiye Katılım Bankaları Birliği Statüsü” metninde birliğin temel amacı şu şekilde ifade edilmiştir:

“Serbest piyasa ekonomisi ve tam rekabet ilkeleri çerçevesinde, bankacılık düzenleme ilke ve kuralları doğrultusunda katılım bankalarının hak ve menfaatlerini savunmak, bankacılık sisteminin büyümesi, sağlıklı olarak çalışması ve bankacılık mesleğinin gelişmesi, rekabet gücünün artırılması amacıyla çalışmalar yapmak, rekabetçi bir ortamın yaratılması ve haksız rekabetin önlenmesi için gerekli kararları almak/alınmasını sağlamak, uygulamak ve uygulanmasını talep etmektir”

Birliğin bu amaç çerçevesinde yürüttüğü temel görevlerden bazıları aşağıdaki gibidir:

- Bankacılık ve katılım bankacılığıyla ilgili mevzuatı izlemek ve bu konulardaki düzenlemeleri üye katılım bankalarına iletme.
- Üye katılım bankası çalışanlarının uyması gereken meslek ilkeleri ve standartlarını kurumun onayını alarak belirlemek.
- Üyeler arasında haksız rekabeti önlemek adına her türlü tedbiri almak ve uygulamak.
- Katılım bankacılığını yurt içinde ve yurt dışında temsil etmek, tanıtmak ve kamuoyunu bu konuda bilgilendirmek için faaliyetlerde bulunmak.
- Bankacılık alanında seminerler, sempozyumlar, konferanslar ve eğitim programları organize etmek.
- Üyeler ile bireysel müşteriler arasındaki anlaşmazlıkları çözmek amacıyla, Birlik tarafından hazırlanan ve Kurul tarafından onaylanan kurallara göre hakem heyeti oluşturmak.
- Katılım bankaları ve bankacılık konularında resmi makam ve kuruluşlara danışmanlık sağlamak.
- Katılım bankalarına ilişkin gizli olmayan istatistiksel verileri toplamak ve kamuoyuyla paylaşmak.
- Birliğin aldığı karar ve tedbirlerin uygulanmasını izlemek ve bu kararlara uymayan üyeler hakkında gerekli yaptırımları uygulamak.

TKBB katılım bankacılığı sektörü pazar payını 2025 yılı itibarıyla %15'e ulaştırma ve sektörün dünya standartlarında finansal ürün ve hizmet sunar hale gelmesi şeklinde bir vizyona sahiptir. Misyonu ise Türkiye'de katılım bankacılığı sektörünün sağlıklı ve sürdürülebilir gelişimine katkı sağlamak için şu hedefleri kapsamaktadır: Hizmet kalitesini arttırmak için ürün çeşitliliği ve gelişimini desteklemek, kurumsal iletişim, algı ve itibar yönetimi çalışmalarını güçlendirmek, ihtiyaç duyulan eğitim, insan kaynağı ve sertifikasyon faaliyetlerini arttırmak, katılım bankacılığı prensiplerine uygun mevzuat, standart ve düzenlemeleri iyileştirmek. ve İstanbul'u önde gelen bir Finans Merkezi haline getirme yolunda katkı sağlamak.(TKBB, y.y., "E.T. 05/03/2024").

22 Şubat 2018'de 7736 sayılı BDDK kararı ile TKBB tarafından merkezi bir kurul oluşturulmasına karar verilmiş ve Şer'i yönetişimde merkezileşmeye yönelik önemli bir adım atılmıştır.

Danışma Kurulu

TKBB Danışma Kurulu, BDDK'nın 7736 sayılı kararı uyarınca, birliğin Yönetim Kurulu tarafından 2 Mayıs 2018'de oluşturulmuştur. Danışma Kurulu, faaliyetlerini Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen 02.04.2018 tarihli 253 sayılı Tebliğ ve 27.06.2018 tarihli 260/2 sayılı İç Yönerge doğrultusunda yürütmektedir. Kurulun ilk üye ataması 2 Mayıs 2018'de gerçekleşmiş olup, ilk toplantısını da 10 Mayıs 2018'de yapmıştır.

253 sayılı tebliğ uyarınca kurulun yerine getirmesi gereken görevler aşağıdaki gibi tespit edilmiştir:

TKBB Danışma Kurulu'nun sorumlulukları şunlardır:

- Katılım bankacılığı sektöründe geçerli mesleki prensipleri ve standartları belirlemek.
- Katılım bankaları arasındaki uygulama farklılıklarını ortadan kaldırmak için genel nitelikli kararlar almak.
- Kamu kurumlarına, kamu kurumu niteliğindeki mesleki kuruluşlara ve diğer kurumlara, faizsiz finans faaliyetleriyle ilgili görüşler sunmak için gelen başvuruları değerlendirmek.
- Katılım bankacılığı mesleki ilkelerini ve standartlarını tanıtmak veya eğitim programları düzenlemek, yayınlar hazırlamak ve bu tür etkinliklere katılmak. (TKBB, 2018).

Kurul, atanan yedi üyeden oluşmakta olup, her biri beş yıl süreyle görev yapmaktadır. Üyelerin dört tanesi İslami bilimler alanında doktora derecesine sahip olmalıdır. Bunun yanı sıra, bir üye Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Din İşleri Yüksek Kurulu üyeleri arasından önerilmelidir. Bir diğer üye ise işletme, iktisat, maliye, bankacılık, hukuk gibi alanlarda lisans veya lisansüstü diploma sahibi olmalı ve en az yedi yıl katılım bankacılığı alanında yöneticilik deneyimine sahip olmalıdır. Son olarak, Kurulda bir üyenin hukuk diplomasına sahip olması da zorunludur (TKBB, 2021b). Mevcut kurulun belirtilen şartlara uygun olarak oluşturulduğu görülmektedir (TKBB, 2024).

TKBB Yönetim Kurulu, Danışma Kurulu üyelerinin görevlerini herhangi bir nedenle sona erdiremezken, ağır hastalık, engellilik, görev için gerekli nitelikleri taşımama veya yeterlilik kaybı, mazeretsiz toplantı katılımı eksikliği veya suç nedeniyle mahkumiyet gibi durumlar söz konusu olduğunda üyelerin görevine son verilebilmektedir. Bu durumda, istifa eden veya görevine son verilen üyenin yerine, Yönetim Kurulu tarafından bir ay içinde yeni bir atama yapılmakta ve bu atama da ilgili tebliğ hükümlerine uygun olarak gerçekleştirilmek durumundadır.

TKBB Danışma Kurulu her ne kadar TKBB nezaretinde kurulmuş olsa da çalışma usul ve esasları göz önüne alındığında Kurul'un verdiği kararlar ve oluşturduğu standartlarda oldukça bağımsız çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu noktada TKBB Yönetim Kurulu'nun ancak belirli düzeyde talepleri olabildiği, direkt olarak karar ve standartlar üzerinde bir yetkisinin olmadığı da görülmektedir.

Standartları, Kararları ve Rehberleri

TKBB Danışma Kurulu faaliyete başladığı 2018 yılından bu yana altı farklı standart oluşturmuştur. Standartlarından ilki Pay Senedi İhracı ve Alım-Satımı Standardı 2020'de, 2021'de Teverruk, Murabaha ve Kefalet standartları, 2023'de Mudarebe standardı ve 2024'de Katılım Finans İlkelerine Uygun Olmayan Gelirler ve Bunların Tasfiyesi Standardı yayımlanmıştır.

TKBB Danışma Kurulu standartlar yanında kendisinden görüş talep edilen hususlar ile ilgili de karar vermekte ve genel nitelikli kararları internet sitesi aracılığıyla yayımlamaktadır. Danışma Kurulunda görüşülmesi talep edilen hususlara ilişkin başvurular bizzat Birliğe yapılmaktadır. Birlik başvuruları incelemekte ve Danışma Kuruluna verilen görevlerin kapsamına girmeyen veya mer'i mevzuata aykırı karar alınmasına yol açabilecek başvuruların iade edilmesine karar verebilmektedir. Görüşülmesi uygun görülen talepler Danışma Kuruluna iletilmektedir. Ayrıca Danışma Kurulu görüşmek istediği hususları re'sen de gündemine alabilmektedir.

Danışma Kurulunun ilgili talep doğrultusunda ihtiyaç duyduğu araştırma ve inceleme faaliyetlerini, raporların hazırlanmasını ve diğer görevleri Uzman personeline tevdi etmektedir.

Kararlar gerekçeli olarak yazılmakta ve kararlarda, incelenen ve tartışılan konunun özeti, karar metni ve kararın gerekçesi yer almaktadır. Buna ilaveten muhalif kalan üyeler karara muhalefet şerhi yazmaktadır.

Kurulun günümüze kadar vermiş olduğu kararlardan 32 tanesi internet sitesinde yayımlanmıştır. Ayrıca 2022'de "Pay Senedi İhracı Alım-Satımına İlişkin Rehber" ve "Pay Senedi Arındırma Rehberi" olmak üzere iki rehber yayımlanmıştır.

2.3.4. IIFM

Genel Bilgiler

IIFM İslami finansal hizmetler çerçevesinde şer'î uyumlu finansal sözleşmelerin ve ürün icazetlerinin standardizasyonuna odaklanan uluslararası bir standart belirleme kuruluşudur. Bahreyn Merkez Bankası (BMB) tarafından ev sahipliğinde, Bahreyn Krallığı'nın 2002 tarihli 23 numaralı Kraliyet Kararnamesi çerçevesinde, BMB'nin, İslam Kalkınma Bankası (IDB), Endonezya Bankası, Bank Negara Malaysia, Sudan Merkez Bankası ve Brunei Darussalam Merkez Bankası çabalarıyla kurulmuş tarafsız ve kar amacı gütmeyen uluslararası bir İslami altyapı geliştirme kurumudur. IIFM Yönetim Kurulu, kurucu ve daimi üyelerin yanı sıra, Kuwait Finance House, Dubai Islamic Bank, Saudi National Bank, GFH Financial Group, Standard Chartered Saadiq, Bank ABC Islamic, Credit Agricole CIB, National Bank of Kuwait ve BNP Paribas gibi uluslararası ve İslami bankalardan da temsilciler içermektedir. IIFM ayrıca Pakistan Devlet Bankası, Kazakistan Ulusal Bankası ve DIFC Kurumu gibi belirli düzenleyici ve devlet kurumlarının yanı sıra İslami finans alanında faaliyet gösteren bir dizi uluslararası ve bölgesel finans kuruluşu ve diğer piyasa oyuncuları tarafından da desteklenmektedir. IIFM kendisini güçlü, şeffaf ve iyi hazırlanmış standartlar ve yönergeler dahilinde hem ulusal hem de uluslararası ticaret altyapısını, ürün yeniliğini ve bilgi akışını hızlandırarak vizyona sahip bir kuruluş olarak tanımlamaktadır (IIFM, y.y., "E.T. 05/03/2024"). Hâlihazırda IIFM'e üye kuruluş sayısı 55 olup üyelerin ekseriyetini uluslararası İslami bankalar teşkil etmektedir (IIFM, 2024).

IIFM faaliyetlerinin odak noktası, kullanıma hazır İslami finansal belgeler ve modeller geliştirmektir. Günümüzde karmaşık, ayrıntılı ve anlaşılması zor hale gelen sözleşme metinlerinin model sözleşmeler hazırlanarak standardize edilmesi noktasında IIFM önemli bir rol oynamakta ve bu noktadaki acil ihtiyaca cevap vermektedir (Cebeci, 2020). IIFM aşağıda ifade edilen hizmetleri sağlamaya odaklanmıştır:

- Pratik, kullanıma hazır, küresel ölçekte standartlaştırılmış Fıkıhî uyumlu finansal dokümantasyon, ürün icazetnameleri ve uygulamak rehberleri yayımlamak,
- Küresel standartları geliştirmek amacıyla, katılımcıları büyük finans kurumlarının, endüstri kurumlarının, piyasa temsilcilerinin ve belirli düzenleyici kurumların üst düzey temsilcilerinden oluşan, standardizasyona özel çalışma gruplarının oluşturmak,

- Özel seminerler, teknik çalıştaylar ve standardizasyona özel sektör danışma toplantıları düzenleyerek endüstriyi bilinçlendirmek ve IIFM Standartları hakkında teknik bilgi paylaşımında bulunmak,
- IIFM standartları hakkında uygulamalı eğitim vermek ve
- Yıllık Sukuk Raporu¹³ ve spesifik konularda makaleler yayımlamak (IIFM, y.y., "E.T. 05/03/2024").

IIFM, İslami sermaye piyasaları, para piyasaları, işletme finansmanı ve ticaret finansmanı alanlarında ortaya çıkan piyasa ihtiyaçlarını ele almaktadır. Bu kapsamda, düzenleyici kurumlar, finansal kuruluşlar, hukuk firmaları, borsalar, altyapı hizmet sağlayıcıları ve diğer piyasa katılımcıları, geleceğe yönelik projeler geliştirmek için bir araya getirilmektedir. Aynı zamanda, İslami finansal piyasalarda tutarlılık, fıkhi kurallara uygunluk ve yasal reformların sağlanması için adımlar atılmaktadır. Kurum, ilgi alanlarına dair toplantılar, seminerler ve çalıştaylar düzenlemekte ve sukuk ile ilgili araştırmalar yaparak raporlar hazırlamaktadır (Güçlü & Kılıç, 2020; Hassan vd., 2019). IIFM organizasyon yapısı yönetim kurulu, yürütme komitesi ve danışma/fıkıh kurulundan oluşmaktadır. Yönetim kurulunda 16, yürütme komitesinde yönetim kurulundan 7 kişi görev yapmaktadır.

Danışma Kurulu

IIFM fıkıh kurulu uluslararası 13 üyeden oluşmaktadır. Görev ve sorumlulukları ise şöyledir:

- Fıkhi yönü bulunan tüm materyalleri, yapıları ve belgeleri gözden geçirmek ve şartlarının fıkhi kural ve ilkelere uygunluğunu sağlamak.
- IIFM usul ve esaslarının ve ilgili belgelerin fıkhi kural ve ilkelere uygun olmasını sağlamak.
- Proje ve girişimler ile ilgili konularda fıkhi görüşlerin yanında kendi kanaatlerini de bildirerek IIFM'e gerekli rehberlik ve tavsiyelerde bulunmak.
- IIFM projelerinin geliştirilmesinden yayın aşamasına kadar her aşamada aktif rol almak.
- Gerektiği takdirde diğer fıkıh kurulları ile çalışmak.

¹³ IIFM 2007'den bu yana her yıl sukuk raporu yayımlamıştır. Raporlar için bkz. <https://www.iifm.net/about-iifm/financial-statements>

- Talep edildiğinde IIFM çalışma grubu toplantısında genel kanaatlerini bildirmek üzere bir fıkıh kurulu üyesinin katılımını sağlamak.
- Ana sözleşmelerde ve ilgili belgelerde yer alan fikhî kural ve ilkelere uygun olmayan her türlü maddeyi reddetmek veya değiştirmek veya ilgili maddeyi fikhî ilkelere uyumlu hale getirmek.
- Fıkıh kuruluna, sorumluluklarını yerine getirebilmesi için gerekli tüm yardım ve kaynaklar verilecektir.
- Fıkıh kurulu görevlerini etkin bir şekilde yerine getirebilmek için IIFM sekreteryasından ihtiyaç duyduğu her türlü bilgiyi isteyebilir ve ayrıca, IIFM belgelerinin geliştirilmesi veya yapılandırılmasıyla ilgili ayrıntılara erişim sağlayabilir.

Standartları

IIFM kuruluşundan bu yana 16 ayrı standart yayımlamıştır. Standartlar yayımlanırken hedging standartları (8 standart), varlık yönetimi standartları (3 standart), sukuk standartları (2 standart), ticaret finansmanı standartları (2 standart) ve IBOR geçişi (1 standart) olmak üzere beş ayrı kategori belirlenmiştir.

2.3.5. SACBNM

Genel Bilgiler

SACBNM (Malezya Merkez Bankası Danışma Kurulu), Mayıs 1997'de Malezya'daki İslami finans sektörü için en yüksek şerî otorite olarak kurulmuştur. Kuruluşundan itibaren ilk yasal düzenlemeye ise 2009 yılında çıkarılan Malezya Merkez Bankası Yasası'nda kavuşmuştur. Yasa, Malezya'da İslami bankacılık, İslami sigortacılık, diğer İslami finansal işler ve Malezya Merkez Banka'sı tarafından düzenlenen ve denetlenen ve İslami ilkeleri esas alan her türlü iktisadi ve finansal işin fikhî amaç ve hükümlerinin tespiti noktasında otorite olarak SAC'ın görev ve sorumluluklarını pekiştirmektedir. SAC, Malezya'daki İslami finans kurumları tarafından şerî hükümlerin tutarlı bir şekilde uygulanmasını temin etmede çok önemli bir rol üstlenmektedir. SAC tarafından belirlenen hükümler, İslami finans kurumlarının ürün yapılandırmasında ve finansal faaliyetlerinin uygulanmasında baştan sona şer'î uyumluluğunu sağlamaları için ana referans görevi görmektedir. Bu bağlamda SAC, çeşitli fikhî görüşleri, araştırma bulgularını ve ayrıca örf ve piyasa uygulamalarını dikkate alarak sözleşmelerin temel

niteliklerini belirlemektedir. Buna ek olarak, 2009 yasası, mahkemeye getirilen veya herhangi bir tahkim yargılamasında gündeme getirilen şer'î meselelerin açıklık ve kesinlik için SAC'a havale edilmesini şart koşulmaktadır. Buna göre SAC kararları İslami finansal kuruluşlar ve mahkemeler için bağlayıcı kabul edilmektedir (BNM, y.y. "E.T. 05/03/2024"; Yılmaz & Şencal, 2022).

2019 yılında SAC tarafından yayımlanan Şer'i Yönetim standardında İslami finans kurumları bünyesinde bulunan danışma komitelerinin görev ve sorumlulukları belirtilmiş ayrıca üyelerde aranan şartlar ve atama kriterleri de tanımlanmıştır (BNM, 2019).

2009 yasası uyarınca SAC aşağıdaki görevleri yerine getirmekle yükümlüdür:

- Herhangi bir finansal konuda fikhî hükmü belirlemek ve standart çıkarmak,
- İslami finans meseleleri, faaliyetleri veya işlemleri ile ilgili herhangi bir şer'î konuda Merkez Bankası'na danışmanlık yapmak,
- Herhangi bir İslami finans kuruluşuna veya herhangi bir yazılı kanun kapsamında tanımlanmış herhangi bir kişiye danışmanlık yapmak ve
- Merkez Bankası tarafından belirlenen başka görevleri yapmak.

Danışma Kurulu

SAC üyeleri, Merkez Bankası ile istişareden sonra Maliye Bakanı'nın tavsiyesi üzerine Malezya Kralı tarafından atanmaktadır. Halihazırda, SAC'ın İslam hukuku, hukuk, İslam ekonomisi ve finans alanlarında yurt içinde ve yurt dışında geniş deneyime sahip İslam alimleri ve sektör temsilcilerinden oluşan dokuz üyesi bulunmaktadır (BNM, y.y. "E.T. 05/03/2024").

Üye atamaları ilgili esaslar 2009 yasasında aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- Malezya Kralı, banka ile istişare ettikten sonra bakanın tavsiyesi üzerine, İslam hukukunda uzmanlaşmış veya İslam hukuku ve bankacılık, finans, hukuk veya ilgili diğer alanlarda bilgi veya deneyime sahip kişiler arasından atanabilir.
- Üye olarak atanan kişi ilgili görev ve sorumluluklarını yerine getirdiği takdirde yeniden atanmaya hak kazanır.
- Üyelerin ücretleri Merkez Bankası Yönetim Kurulu'nun belirleyeceği fonlardan ve yine Kurul'un belirleyeceği miktarda ödenir (BNM, 2009).

Standartları

Act 2009'un 57. Maddesi uyarınca SACBNM standart ve kararlarının İslami finans kurumları ve mahkemeler için bağlayıcı kabul edilmektedir. Ayrıca madde 58'de Malezya'da herhangi bir İslami finansal kuruluşun danışma komitesi tarafından alınan kararın SACBNM kararına aykırı olması durumunda SACBNM'in kararının dikkate alınacağı ve buna uymakla yükümlü oldukları ifade edilmektedir.

Malezya Merkez Bankası finansal sistem ile ilgili tüm kanun ve düzenlemeleri web sitesi üzerinden "regulations" başlığı altında yayımlamaktadır. İlgili sekme içerisinde standart ve rehberler bölümü yer almaktadır. Standart ve rehberler ile ilgili yayımlanan dokümanlar politika dokümanı, taslak metin, yönetmelik/tüzük, tebliğ, müzakere ve diğer olmak üzere altı farklı türe ayrılmıştır. Aşağıda yer alan standartlar da politika dokümanı (policy document) kategorisinde yer almaktadır. Ayrıca Malezya Merkez Bankası yayımladığı standart ve rehberleri alt kategorilere ayırmıştır. İlgili alt kategoriler arasında "Bankacılık ve İslami Bankacılık" ve "Sigorta ve Tekafül" ayrı birer kategori olarak yer almaktadır. Ancak bu kategoriler içerisinde yer alan dokümanlar İslami bankacılık veya tekafül olarak ayrıca alt bir kategoride yer almamakta, diğer konvansiyonel bankacılık ve sigortacılık dokümanları ile karışık halde bulunmaktadır. Bu sebeple aşağıdaki tabloda yer alan dokümanlar "Bankacılık ve İslami Bankacılık" kategorisi içerisinde tespit edilmiştir.

2.3.6. DSN-MUI

Genel Bilgiler

MUI (Endonezya Ulema Konseyi), 1975 yılında Jakarta'da kurulmuştur. Konsey Endonezya'da faaliyet gösteren pek çok Müslüman İslami yapıyı bünyesinde bulundurmakta ve Endonezya'da alimler arası işbirliğini ve Müslümanların bilinçlendirilmesini hedeflemektedir. DSN-MUI ise MUI çatısı altında iktisadi ve finansal meselelerde fetvalar yayınlamak, uygulamaları denetlemek ve eğitimler vermek üzere 1999 yılında kurulmuş ulusal bir yapıdır. DSN-MUI, MUI'nin İslami finans hakkında fetva vermekten ve Endonezya'da İslami finansın ilerlemesi amacıyla uygulanmasını denetlemekten sorumlu organıdır. Ayrıca bu bağlamda bir enstitüye sahiptir ve İslami finans eğitimleri vermektedir (DSN-MUI, y.y.-a, "E.T. 05/03/2024").

DSN-MUI için tayin edilen görevler:

- İslami finansal kuruluşların ihtiyaç duyduğu konularda fetva üretmek,
- Üretilen fetvaların uygulanmasını sağlamak ve denetlemek,
- Fetvaların daha iyi açıklanması ve uygulanması için uygulama rehberleri hazırlamak,
- Üye adaylarını belirlemek,
- İlgili otoritelerin ürünleri, hizmetleri ve faaliyetleri için Şer'i uygunluk beyanı sunmak ve sertifikalarını hazırlamak,
- İslami finansal kuruluşlar için Şer'i uzmanlık sertifikasyon programı düzenlemek,
- Finansal okuryazarlığı arttırmak ve İslam ekonomisini geliştirmek için eğitimler vermek ve,
- Genel olarak ekonomik faaliyetlerde ve özel olarak finasta Şer'i değerlerin uygulanmasını teşvik etmektir (DSN-MUI, 2021).

DSN-MUI için tanınan yetkiler ise;

- İslami finansal kuruluşlara fetvalara uymadıkları durumda ihtarla bulunmak,
- İlgili ihtarlar dikkate alınmadığı durumda yetkili makamlara önlem almaları noktasında bilgi vermek,
- İslami finansal kuruluşların gerektiğinde Şer'i uygunluk sertifikalarının dondurulması veya iptal edilmesi,
- İslami finansal kuruluşlarının danışma komitesi üyelerinin değişimini onaylamak veya reddetmek olarak ifade edilmektedir (DSN-MUI, y.y.-c, "E.T. 05/03/2024").

DSN-MUI'nin organizasyon yapısı yönetim, denetleme, danışma kurulları ve uzmanlar ve uyum birimi olmak üzere dört ana birimden meydana gelmektedir.

Danışma Kurulu

DSN-MUI görevlerini yerine getirmek üzere dört farklı Şer'i danışma kuruluna sahiptir. Danışma kurullarından ilki "İslami Bankacılık Danışma Kurulu" olup başkan, sekreter ve 7 üyeden teşekkül etmektedir. İkinci danışma kurulu "Sermaye Piyasası Danışma Kurulu"dur. Başkan, sekreter ve 5 üyeden oluşmaktadır. Üçüncü kurul "Banka Dışı Finans Danışma Kurulu" olup başkan, sekreter ve 6 üyeden meydana gelmektedir. Dördüncü kurul olan "Sanayi, İşletme ve İslam Ekonomisi Danışma Kurulu" ise başkan, sekreter ve 6 üyeden oluşmaktadır.

Şerî Danışma Kurulu	Organizasyon Yapısı
İslami Bankacılık Danışma Kurulu	Başkan, Sekreter, 7 üye
Sermaye Piyasası Danışma Kurulu	Başkan, Sekreter, 5 üye
Banka Dışı Finans Danışma Kurulu	Başkan, Sekreter, 6 üye
Sanayi, işletme ve İslam Ekonomisi Danışma Kurulu	Başkan, Sekreter, 6 üye

Tablo 3: DSN-MUI Danışma Kurulu Yapısı

Kaynak: (AAOIFI, 2018)

Standartları

DSN-MUI kuruluşundan bu yana İslami bankacılık, banka dışı finansal kuruluşlar, sermaye piyasaları ve İslam hukukundaki genel iktisadi akitler ile ilgili 150 fetva üretmiştir. Fetvalardan bazıları spesifik bir meselenin çözümüne kavuşturulması şeklinde bazıları da standart şeklindedir. Ancak fetvalarda bu tarz bir sınıflandırma yapılmamıştır. Fetvalar arasında diğer uluslararası İslami finans standartlarına benzer tarzda hazırlanan ve belli bir İslami finansal akdin ilkelerini ortaya koyan fetvalar tespit edilmeye çalışılmış ve aşağıdaki tabloda bazı standart örnekleri verilmiştir. Tabloda verilen standart isimleri kurumun yayımladığı orijinal haliyle bırakılmıştır.

Fetva Numarası	Yıl	Başlık
137/DSN-MUI/IX/2020	2020	Sukuk
133/DSN-MUI/X/2019	2019	Al-Musyarakah Al-Muntahiyah Bi al-Tamlik
126/DSN-MUI/VII/2019	2019	Akad Wakalah bi al-Istitsmar
115/DSN-MUI/IX/2017	2017	Akad Mudharabah
114/DSN-MUI/IX/2017	2017	Akad Syirkah
112/DSN-MUI/IX/2017	2017	Akad Ijarah
73/DSN-MUI/XI/2008	2008	Musyarakah Mutanaqishah
71/DSN-MUI/VI/2008	2008	Sale and Lease Back
62/DSN-MUI/XII/2007	2007	Akad Ju'alah
54/DSN-MUI/X/2006	2006	Syariah Card
27/DSN-MUI/III/2002	2002	Al-Ijarah Al-Muntahiyah bi Al-Tamlik
25/DSN-MUI/III/2002	2002	Rahn
19/DSN-MUI/IV/2001	2001	Al-Qardh
12/DSN-MUI/IV/2000	2000	Hawalah
11/DSN-MUI/IV/2000	2000	Kafalah
10/DSN-MUI/IV/2000	2000	Wakalah
04/DSN-MUI/IV/2000	2000	Murabahah

Tablo 4: DSN-MUI Standartları/Fetvaları

Kaynak: (DSN-MUI, y.y.-b, "E.T. 05/03/2024")

2.4. Kuruluşların Farklılıkları

İslami finans standartları yayımlayan kuruluşlar esasen benzer amaçlara yönelik kurulmuş olsalar da kurumsal açıdan birbirinden farklı yönleri bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda kuruluşlar arasındaki farklılıklar temelde ilk standart yayımlama yılı, kurulduğu ülke, danışma kurulunda görev yapan üye sayısı, bugüne kadar çıkardığı toplam standart sayısı ve üye kuruluş sayısı olmak üzere beş farklı açıdan tespit edilmiştir.

	İlk Standart Yılı	Ülke	Danışma Kurulu Üye Sayısı	Danışma Kurulunun Ölçeği	Standart Sayısı	Üye Kuruluş Sayısı
AAOIFI	1994	Bahreyn	20	Uluslararası	121	161
IFSB	2005	Malezya	2	Uluslararası	26	188
TKBB	2020	Türkiye	7	Ulusal	4	9
IIFM	2008	Bahreyn	13	Uluslararası	16	55
SACBNM	2008	Malezya	9	Ulusal	17	
DSN-MUI	2000	Endonezya	28	Ulusal	17	

Tablo 5: Standart Kuruluşları Kurumsal Bilgi Karşılaştırması

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tabloda görüldüğü üzere İslami finans alanında standart geliştirme anlamında düzenleyici faaliyetler ilk olarak 1994'te AAOIFI ile başlamıştır. Standart geliştirme noktasında Endonezya diğer kuruluşlardan çok daha erken dönemde bir adım atmış ve 2000'de Murabaha standardını yayımlamıştır. AAOIFI ve diğer kuruluşlara nazaran çok daha yerel bir görünüme sahip olan DSN-MUI bu yönünü geçen seneler içerisinde değiştirmemiş ve yerel bir girişim olarak devam etmiştir. Yerelliğini destekleyen en önemli gösterge ise hiçbir standart veya fetvasının Endonezce'den başka herhangi bir dilde yayımlanmamış olmasıdır. İslam ekonomisi ve finansı alanının gerek sektörel gerekse akademik anlamda ivme kazanmaya başladığı 2000'li yılların başlarından itibaren düzenleyici ve denetleyici kuruluşların sayısında da artış yaşanmış ve standartlar yayımlanmaya başlamıştır. Bu dönemde IFSB, IIFM ve SACBNM ilk standartlarını yayımlayarak alana katkı sunmaya başlamıştır. Türkiye'nin her ne kadar İslam ekonomisi ve finansına dair tecrübeleri çok daha eskiye dayansa da standart geliştirme açısından en genç ülkelerdendir. TKBB resmi olarak 2005 yılında kurulmuş olmasına rağmen ancak 2018'de bir merkezi danışma kuruluna kavuşmuş ve 2020'de ilk standardını çıkarmıştır.

2.5. İslami Finans Standartlarının Bağlayıcılığı

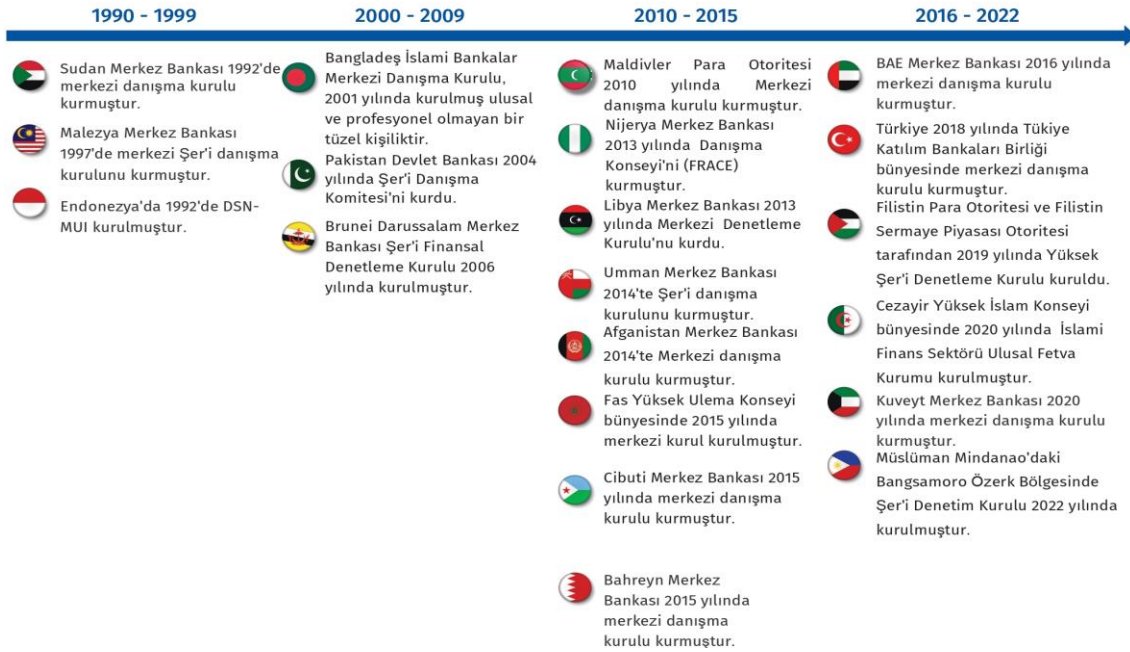
Literatürde genel itibarıyla İslami finansal kuruluşlar için belli standartlara bağlılığın olumlu ve avantajlı olduğuna dair ifadeler yer almaktadır. Standartlara bağlılığın önemine değinen Kıynaî (2018) ve İbn Tâse (2020) çalışmalarında ifade edilen faydaları özetle şu maddelerde toplamak mümkündür:

- İslami finans standartları ilgili konulara dair verilen pek çok hükmü biraraya toplaması ve bir kurul nezaretinde ele almasıyla çok daha tercihe şayan hükümler verebilmekte ve bu da kuruluşların İslami ilkelere uyumunu çok daha netleştirebilmektedir.
- İslami finans standartları kuruluşların şeffaf ve emin adımlarla İslami ilkeleri uygulamasını sağlamaktadır.
- Standartlar İslami finansal kuruluşlar arasında uygulama birliğini tesis etmekte önemli rol oynamaktadır.
- Standartların sağladığı uygulama birliği sayesinde çok daha hesap verilebilir olunmasını sağlamaktadır.
- Uygulama birliğinin getireceği müşteri memnuniyetinin piyasaya önemli katkılar sunması beklenmektedir.
- İslami finans standartları bir fıkıh kurulu tarafından hazırlandığı için çok daha güvenilir olacaktır.
- İslami finans standartlarına bağlılık devlet kontrolünün sağlanması açısından da büyük kolaylıklar sunmaktadır.
- İslami finans standartlarına bağlılık beraberinde hem harici hem dahili denetimi de beraberinde getirmiş olacaktır.

İslami finans standartları tek başına bir İslami finansal kuruluş için bağlayıcılık ifade etmemektedir. Bir standardın bağlayıcı olabilmesi için iki durum söz konusudur: İlki kuruluş ilgili standardı kendisi için gönüllü olarak bağlayıcı kabul etmesi, ikincisi ise ülkenin hukuk sistemi içerisinde İslami finans standartların yeri kuruluşlar için zorunlu-bağlayıcı olarak tanımlanmış olması yani kuruluşların faaliyetlerine devam edebilmek için ilgili standartlara zorunlu olarak uymasıdır. Zorunlu-bağlayıcılık hali TKBB, DSN-MUI ve SACBNM standartları için geçerlidir. Zira Türkiye’de ilgili standartlar katılım finans sektörü için kanun düzeyinde bağlayıcılık kazanmış, DSN-MUI standartları Endonezya hükümeti tarafından zorunlu olarak uyulması gereken standartlar olarak

belirlenmiş ve aynı şekilde SACBNM standartlarının her türlü standardı ve aldığı kararlar İslami finans sektörü için en yüksek merci olarak görülerek zorunlu-bağlayıcılık atfedilmiştir. AAOIFI, IIFM ve IFSB standartları ise gönüllü-bağlayıcılık esası üzerine kurulmuştur.

İslami finans standartlarının bağlayıcılığının ilgili ülkede merkezi bir Şer'î yönetim yapısına sahip olup olmaması ile de ilişkisi vardır. Günümüzde merkezi yapıya sahip ülkeler aşağıda yer alan şekilde görülebilir.

Şekil 3: Merkezi Danışma Kuruluna Sahip Ülkeler

Kaynak: (BNM, 2022). Yazar tarafından Türkçeleştirilmiştir.

AAOIFI standartlarını kendisi için bağlayıcı kabul eden ülke ve kuruluşlar AAOIFI'nin web sitesinde güncel bir şekilde yer almaktadır. Kasım 2023 itibarıyla AAOIFI standartları tamamen, kısmen veya kılavuz olarak bağlayıcı kabul eden ülkeler listesi şöyledir¹⁴: Afganistan, Astana, Bahreyn, Irak, Ürdün, Kırgızistan, Lübnan, Libya, Morityus Cumhuriyeti, Nijerya, Umman, Filistin, Pakistan, Katar, Sudan, Suriye, Birleşik Arap Emirlikleri ve Yemen. AAOIFI standartlarını bağlayıcı kabul eden ülkeler yanında kuruluş düzeyinde bağlayıcı olarak kabul eden 134 kuruluş vardır.

Görüldüğü üzere AAOIFI standartları 22 farklı ülke ve 134 ayrı kuruluş tarafından gönüllü olarak bağlayıcı kabul edilmiştir. AAOIFI'nin bu denli kabul görmesinde sahip

¹⁴ Ayrıca Hassan vd., (2019) çalışmasında konuya dair özet ve daha detaylı bir tablo da yer almaktadır.

olduğu güçlü uluslararası kadrolar ve en eski tecrübeye sahip kuruluş olmasının etkili olduğu ifade edilmektedir.

IFSB'nin web sitesinde yer alan bilgiye göre Ağustos 2023 itibarıyla IFSB'nin 81 düzenleyici ve denetleyici otorite, 10 uluslararası ve hükümetlerarası kuruluş ve 58 bölgede faaliyet gösteren 96 piyasa aktörü (finansal kurumlar, profesyonel firmalar, sektör birlikleri ve borsalar) dâhil olmak üzere 187 üyesi bulunmaktadır.

IIFM'in web sitesinde yer alan bilgiye göre ise uluslararası finansal otorite ve kuruluşlardan oluşan güncel üye sayısı 56'dır.

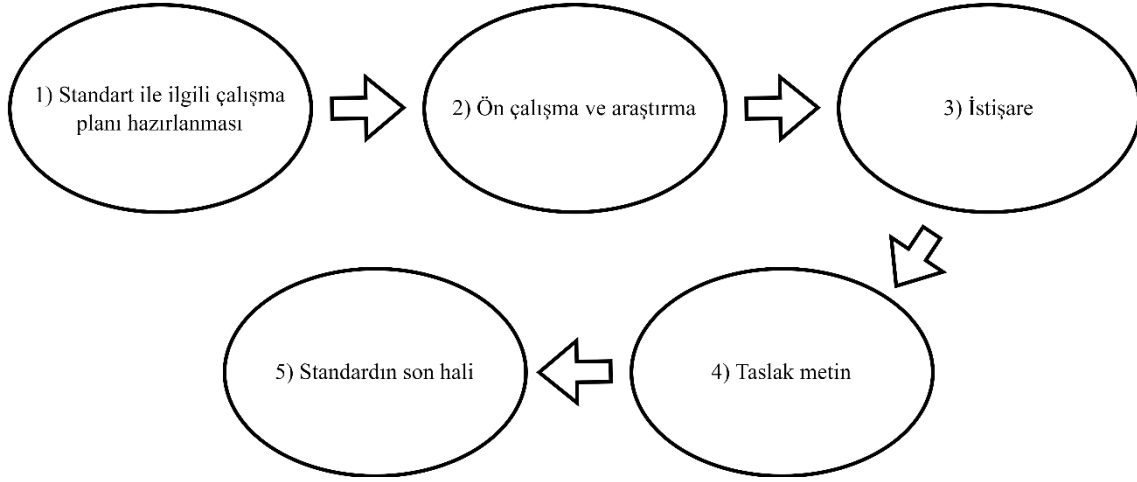
3. BÖLÜM: KLASİK FIKIH İLE İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA İSLAMİ FİNANS STANDARTLARI

Klasik fıkıh yukarıda ilgili bölümde ifade edildiği anlamda geçmişten günümüze fıkhi problemlerin çözümünde her zaman ana kaynak niteliği taşımıştır. Gerek bireysel düzeyde gerekse kurumsal düzeyde verilen fetvalarda bu durumu görmek mümkündür. Klasik fıkıhın fetvalarda kullanımı kimi zaman yeni fıkhi problemlere verilen fetvalara bir meşruiyet kazandırma gayesinin kimi zamansa tamamen kör kütük bir bağlılığın sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Fetva ve verilen fetvaya gösterilen fıkhi dayanaklara bakıldığı zaman bireysel düzeyde fetvayı veren kişinin usul noktasında takındığı tavır ve klasik fıkıha karşı bakış açısı çok daha net bir biçimde görülebilmektedir. Kurumsal düzeyde bu tür tavırları keşfetmek ve konumlandırmak kurumsal yapısı ve içerisinde pek çok farklı kişiyi barındırması hasebiyle çok daha zordur. İslami finans standartları da kurumsal fetva kapsamında değerlendirilebileceğinden dolayı klasik fıkıhla ilişki biçimlerini görebilmek bireysel fetvalara nazaran daha zor olmaktadır. İslami finans standartları konuyu ele alış biçimi, standart hazırlama süreçleri ve fıkhi dayanakları ortaya koymaya verdiği önem gibi noktalardan oldukça farklı tavırlar gösterebilmekte ve bu noktadan hareketle klasik fıkıhla ilişki biçimine dair çıkarımlar yapmaya olanak tanımaktadır.

3.1. Kuruluşların Standart Hazırlama Süreçleri ve Usullerinin Karşılaştırma ve Değerlendirmesi

Klasik fıkıhla ilişkilerini görebilme noktasında kuruluşların standart hazırlama süreçleri ve usulleri önemli ipuçları barındırmaktadır. Bu minvalde araştırmaya konu olan İslami finans standart kuruluşlarının standart hazırlama süreçlerine dair bilgiler derlenmiş ve karşılaştırılmıştır.

AAOIFI standartları hazırlanırken beş temel aşama takip edilmektedir.

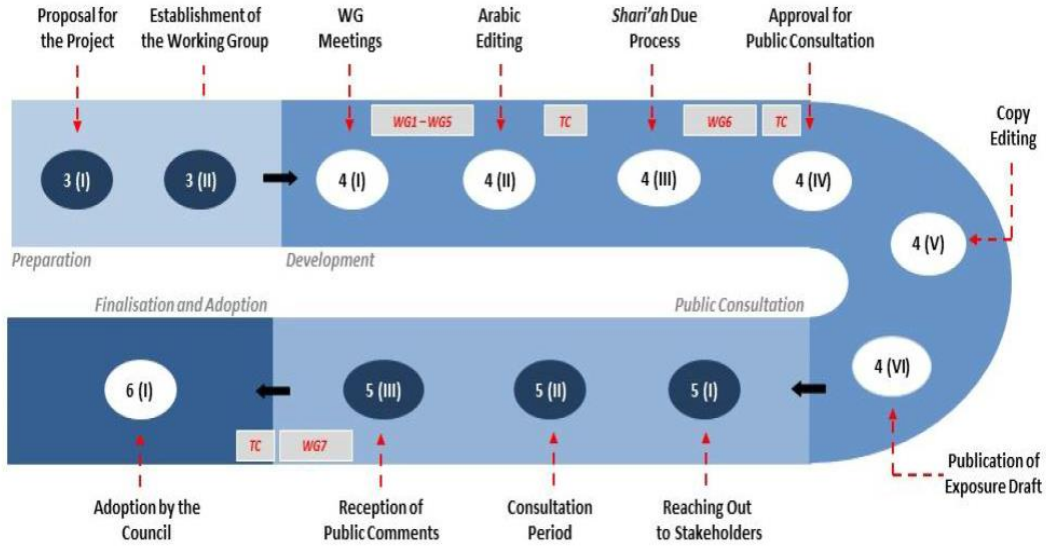
Şekil 4: AAOIFI Standart Hazırlama Süreci

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

AAOIFI standart hazırlama sürecinin ilk aşaması Genel Sekreterlik ile koordineli olarak çalışarak potansiyel yeni standarda ilişkin bir çalışma planının çıkarılmasıdır. Bu aşamada potansiyel yeni standartlara dair AAOIFI üyelerinden ve ulusal ve uluslararası paydaş İslami finans kuruluşlarından veya üçüncü taraflardan gelen öneri ve geri bildirimler dikkate alınmaktadır.

Çalışma planının çıkarılmasının ardından standartla ilgili bir ön çalışma ve araştırma yürütülmektedir. Bu aşamada yayımlanmasına karar verilen standart hakkında araştırma yapmak üzere bir araştırmacı görevlendirilmektedir. Araştırmacı ön çalışmada Kur'an ve sünnet delillerini, fıkıh mezheplerinin konu hakkındaki görüşlerini ve çağdaş alimlerin görüşlerini araştırarak konuyu kurula arz etmektedir. Konunun kurula arz edilmesinin ardından üçüncü aşama olan fıkıh kurulunun alt fıkıh komisyonları marifetiyle konuyu tartışmakta ve ardından İslami finans ekosistemi paydaşları ile geri bildirimler almak üzere paylaşılmaktadır. Bu aşamada geri bildirim ve görüşler alınmak üzere çalıştay, kamuoyu açık oturumu veya forumlar düzenlenmektedir. Tüm bu istişarelerden sonra alınan geri bildirim ve görüşler ışığında standardın nihai formatı ile aynı formatta bir taslak metin hazırlamakta ve bu aşama da sürecin dördüncü aşamasını teşkil etmektedir. Hazırlanan taslak metin son görüşler alınmak üzere paydaşlarla paylaşılmaktadır. Standart ile ilgili son görüşler de değerlendirildikten sonra standart kurulunun nihai onayı ile standart resmi olarak yayımlanmaktadır.

IFSB Aralık 2022’de standart hazırlama süreçlerine dair bir kılavuz yayımlamıştır. İlgili kılavuza göre IFSB’nin standart hazırlama süreci hazırlık, geliştirme, kamuoyu istişaresi ve standarda son halini verme olmak üzere dört adımdan oluşmaktadır.

Şekil 5: IFSB Standart Hazırlama Süreci

Kaynak: (IFSB,2022)

Şekilde IFSB standart hazırlama süreçleri özet bir şekilde görülmektedir. Sürecin ilk aşaması olan hazırlık aşamasında öncelikle hazırlanacak standart için bir çalışma planı oluşturulmaktadır. Çalışma planı ilgili standart ile ilgili önerilerin alındığı, teknik araştırmaların yapıldığı, standardın temel hedeflerinin belirlendiği ve nihayetinde yirmi beş üyeden IFSB genel konseyine bir sunum yapıldığı en temel aşamalardan biridir. Konsey'in projenin başlaması için onay vermesinin ardından Sekreteryaya, ilgili IFSB Üyelerine Çalışma Grubu'na aday göstermeleri için bir davetiye göndermektedir. Özellikle IFSB dışından ilgili uzmanlıklardan yararlanmak için, IFSB üyesi olmayanlara da gruba katılmaları için davet gönderilebilir. Çalışma grubu oluşturulduktan sonra sürecin ikinci temel adımı olan standart geliştirme adımı başlamaktadır. Geliştirme aşaması altı alt aşamadan meydana gelmektedir:

- Çalışma grubu toplantıları

Toplantılar belli periyotlar halinde standardı geliştirmeye yönelik olarak yapılmakta ve her toplantı için raporlar hazırlanmaktadır. Standart ile ilgili tüm ayrıntıların, temel konuların işlendiği aşamadır.

- Arapça düzenleme

Hazırlanan taslak standart bir Arapça düzenleme komitesi marifetiyle standardı Arapça'ya tercüme etmektedir. Şer'i danışma kurulu standardı Arapça tercümesi üzerinden de inceleyebilmektedir.

- Şer'i uyum

Hazırlanan standart Şer'i danışma kurulu tarafından fıkhi ilke ve prensiplere uyumu noktasında değerlendirilmekte ve görüşleri bir uzman tarafından proje yürütücüsü ve çalışma grubuna aktarılmaktadır.

- Kamuoyu istişaresi için onay

Hazırlanan standart geri dönüşler alınmak üzere kamuoyu ile paylaşılmadan önce danışma kurulu dahil olmak üzere herkesin onayına sunulmaktadır.

- Kopya düzenleme

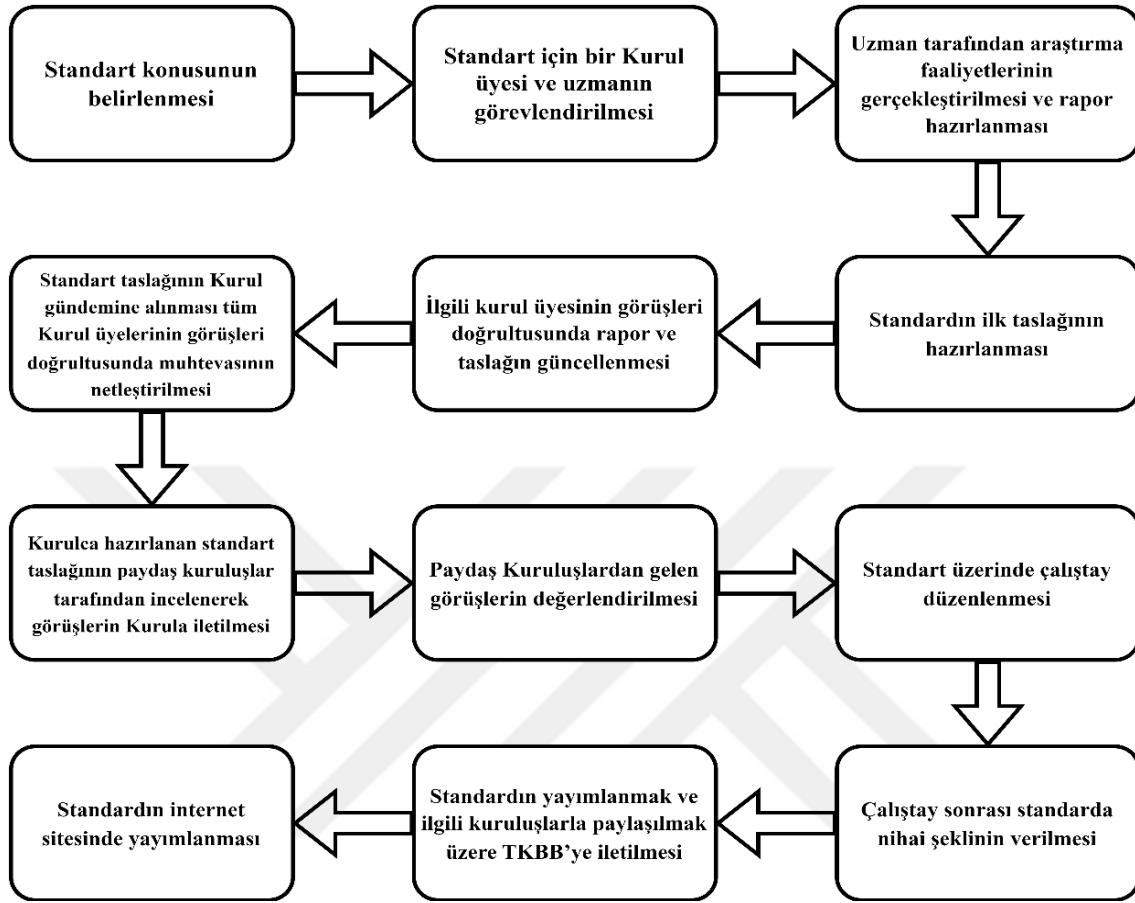
Kamuoyu istişaresi için hazırlanan metin son okuyucu tarafından gramer hatalarından arındırılmakta ve dil açısından gerekli tüm kontroller yapılmaktadır.

- Taslak metnin yayımlanması

Standart geliştirme aşamaları tamamlandıktan sonra taslak metin kamuoyu ile paylaşılarak standart hakkında görüşleri alınmaktadır. Bu aşamada görüş talep edilen paydaşlar İslami finansal hizmetlerin sunulduğu ülkelerdeki ilgili düzenleyici ve denetleyici kurumlar, uluslararası ve ulusal parasal ve finansal sistemlerin istikrarı ve sağlamlığı için standartların belirlenmesi veya teşvik edilmesinde yer alan ulusal veya uluslararası kuruluşlar, ulusal, bölgesel veya uluslararası mesleki veya sektörel birlikler ve finans kuruluşları, İslam alimleri ve akademisyenlerdir. Standart taslağı ile ilgili geri dönüşlerden sonra standart tekrardan gözden geçirilmektedir. Son olarak standart metninin son hali danışma kurulu tarafından, son okuyucu tarafından tekrardan gözden geçirilerek yayına hazır hale getirilmektedir.

Sürecin dördüncü ve son aşaması ise standardın yayımlanması için konseyden onay alınmasıdır. Gerekli prosedürlerden sonra konseyin nihai onayı ile standart yayımlanmaktadır.

TKBB Danışma Kurulu standart hazırlarken on iki aşamadan oluşan bir süreç takip etmektedir.

Şekil 6: TKBB Danışma Kurulu Standart Hazırlama Süreci

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

TKBB Danışma Kurulu standartları hazırlarken tüm süreç bir danışma kurulu üyesinin gözetiminde devam etmektedir.

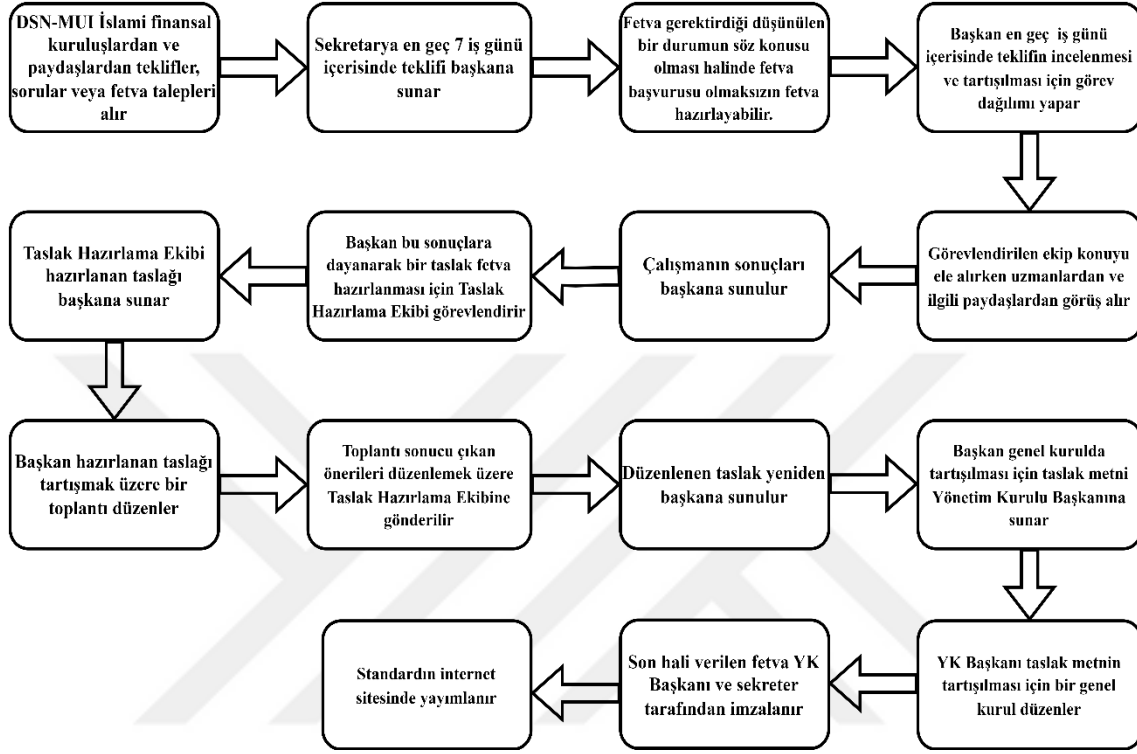
IFFM standart hazırlama sürecine dair beş temel aşamadan oluşan bir süreç bilgisine ulaşılmıştır. Ancak süreç ile ilgili detaylı bilgi bulunmamaktadır.

IFFM standart hazırlama süreçleri:

- Standart ile ilgili dünya çapında katılımcıların yer aldığı istişare toplantısı
- Yönetim Kurulu Onayı: Bütçe ve Dış Hukuk Müşaviri atanması
- Uluslararası Çalışma Grubu - Yorumlar ve Geri Bildirim
- Dış Hukuk Müşavirliği ile Koordinasyon ve Taslak Hazırlama
- Şer'i Danışma Kurulu Rehberliği ve Onayı

İlgili beş aşamanın detaylarına dair herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

DSN-MUI çalışma usul ve esaslarına dair ana tüzüğünde fetvaların hazırlanışına dair on beş maddelik bir süreç sunmaktadır. Buna göre DSN-MUI fetvaları hazırlarken şöyle bir süreç takip etmektedir:

Şekil 7: DSN-MUI Standart Hazırlama Süreci

Kaynak: DSN-MUI tüzüğüne dayanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

İslami finans standart kuruluşlarının standart hazırlama süreçlerine bakıldığında ortak ve farklı bazı yönlerinin olduğu görülmektedir. Standart hazırlama süreçleri noktasında öncelikle kuruluşların belli başlı ana adımlarda ortak bir süreç takip ettikleri görülmektedir. Ortak ana adımları şöyle sıralamak mümkündür:

- Standart konusunun istişareler sonucu belirlenmesi
- Standart konusu ile ilgili ön çalışma ve araştırma
- Standart taslak metninin kurul tarafından hazırlanması
- Standart ile ilgili paydaşlardan görüş ve yorum alınması
- Standartta ilgili yorumlar ışığında son halinin verilerek yayımlanması

Kuruluşların standart hazırlama süreçlerindeki farklılıklar bu beş ana adımın detaylarında görülmektedir.

Standart konusunun belirlenmesine dair ilk aşamada kuruluşların her biri istişare yöntemini tercih etmektedir. Ancak bu noktadaki farklılık istişare grubunun genişliği ile alakalıdır. AAOIFI, IFSB ve IIFM uluslararası yapılarının avantajını da kullanarak standart konusu ile ilgili ihtiyacı tespit etme noktasında daha geniş çaplı bir istişare grubuna danışmaktadır. TKBB, DSN-MUI ve SAC-BNM ise daha ulusal yapıda olmaları hasebiyle kısmen daha dar bir istişare grubundan görüş almış olmaktadır.

Sürecin ikinci ana adımı olan ön çalışma ve araştırma adımı AAOIFI ve TKBB bir araştırmacı ve üye görevlendirmek suretiyle süreci yürütürken diğer kuruluşlar daha geniş kapsamlı bir çalışma grubu ile yürütmektedir. Ayrıca IIFM ilgili çalışma grubunun uluslararası bir çalışma grubu olduğunu da belirtmektedir.

Kuruluşların tümü paydaşların görüşlerine sunmadan önce taslak bir metin hazırlamaktadır. Taslak metnin paydaşlardan görüş almak üzere kamuoyuna sunulması noktasında kuruluşlar arasında herhangi bir farklılık görülmemiştir. Ancak elbette uluslararası kuruluşlar daha geniş çapta bir fikir alışverişinde bulunma imkanına sahiptir. Bu noktada TKBB'nin özellikle standart konusuna dair geniş katılımlı çalıştay düzenleme vizyonu dikkate değerdir.

Kuruluşların standart hazırlama süreçleri noktasındaki önemli farklılıklardan biri fıkhi kontrolün sürecin hangi aşamasında yer aldığı ile ilgilidir. AAOIFI, TKBB ve DSN-MUI tüm standart hazırlama süreçlerini bir Şer'i danışma kurulu vasıtasıyla gerçekleştirdikleri için sürecin ilk aşamasından itibaren fıkhi kontrol otomatik olarak devreye girmekte ve sürecin herhangi bir adımında ayrıca fıkhi kontrol adı altında bir mekanizma işletilmemektedir. Standart yapılarına bakıldığında zaman zaman SAC-BNM'de de aynı durum gözlenmektedir. IFSB ve IIFM ise süreci tamamen fıkıh kurulunun kontrolünde yürütmedikleri için standart hazırlandıktan sonraki aşamalarda bir fıkhi kontrol süreci işletmekte ve eğer varsa sonradan müdahaleyi tercih etmektedir.

3.2. Araştırmaya Konu Olan İslami Finans Standartları

İslami finans standartları kuruluşları kuruluş hedefleri kapsamında standartlar hazırlamakta ve bu açıdan birbirlerinden farklılaşmaktadırlar. Bu sebeple araştırmada daha sağlıklı karşılaştırma ve değerlendirme yapabilmek adına seçilen standartların en az üç farklı kurum tarafından hazırlanmış olması dikkate alınmıştır. İlgili kriter neticesinde altı farklı kurum tarafından hazırlanan on ayrı standart maddesi tespit edilmiştir. Tespit

edilen standartlar neticesinde araştırmaya konu olan standartlara aşağıdaki tabloda özet biçimde yer verilmiştir. Araştırma kapsamında on ayrı standart hakkında olmak üzere toplam 44 standarda yer verilmiştir.

	AAOIFI	IFSB	IIFM	SACBNM	TKBB	DSN-MUI	Toplam
Murabaha	√	√	√	√	√	√	6
Sukuk	√	√	√	–	–	√	4
Tekafül/Sigorta	√	√	–	√	–	–	3
Sermaye Piyasası	√	√	√	–	√	√	5
Hedging	√	√	√	–	–	√	4
Ortaklıklar	√	√	√	√	√	√	5
İcare	√	√	–	√	–	√	4
Teverruk	√	–	–	√	√	–	3
Vekâlet	√	–	√	√	–	√	4
Kefalet	√	–	√	√	√	√	5
Toplam	10	7	7	7	5	8	44

Tablo 6: Araştırmaya Konu Olan İslami Finans Standartları

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tabloda görüldüğü üzere araştırma kapsamında en çok standardı ele alınan kurum AAOIFI'dir. DSN-MUI de esasen ulusal bir kurum olmasına rağmen İslami finans standardı hazırlama noktasındaki gayreti neticesinde pek çok konuda standart hazırlamayı başarmıştır. TKBB işleyiş ve içerik bakımından AAOIFI çizgisini dikkate alması neticesinde kurumlar arasında en genç kurum olmasına karşın temel meselelerde standart çıkarmayı başararak dört farklı standartla araştırmada yer almıştır.

Araştırmaya konu olan standartlar arasında İslami finansın en temel meselelerinden biri olması hasebiyle büyük önem atfedilen murabaha tüm kurumlar tarafından ele alınan tek standarttır. Murabahayı sermaye piyasası, ortaklıklar ve kefalet standartları takip ederken

sukuk, Hedging, icare ve vekâlet dört kurum, tekafül/sigorta ve teverruk ise üç kurum tarafından hazırlanmıştır.

3.3. İslami Finans Standartlarında Fıkhi Dayanaklar

İslami finans standartlarında fıkhi dayanaklar ilgili standart konusunun meşruiyetini ortaya koymak maksadıyla kurum tarafından tercih edilen fıkhi referansları ifade etmektedir. Bu noktada her bir kurumun gerekçelendirmeye verdiği önem bağlamında farklı tutumu ve gerekçelendirme metodu olduğu görülmektedir. Ayrıca bu durum standart kuruluşunun standart hazırlamadaki amacına göre de değişiklik göstermektedir. Gerekçelendirmeye verdikleri önem açısından kuruluşlar arasında standartlar üzerinden bakıldığında AAOIFI, TKBB, DSN-MUI, SACBNM, IIFM ve IFSB şeklinde bir sıralama yapmak mümkündür.

AAOIFI'nin standart metninde takip ettiği yöntemin bir örneği aşağıdaki gibidir:

Faizsiz Finans Standardı 30: Teverruk
Giriş
1- Standardın Kapsamı
2- Teverrukun Tanımı ve İne Satışından Ayrılan Yönleri
3- Teverruk Alıcısı (Müteverrik)
4- Teverruk Alıcısının, Kuruluş Olduğu Durumlara Özel Kurallar
5- Kurumun Teverruk Yapısıyla İlgili Özel Kurallar
6- Standardın Yayınlanma Tarihi
Standardın Kabulü
Ek (1) Standardın Hazırlanış Tarihçesi
Ek (2) Fıkhî Hükümlerin Dayanakları

Tablo 7: AAOIFI Örnek Standart Şablonu

Kaynak: (AAOIFI, 2018, s. 741)

AAOIFI standart şablonunda görüldüğü üzere fıkhi hükümlerin dayanakları standardın en sonundan ayrı bir ek olarak yer almakta ve bu başlık altında standart konusunun meşruiyeti ele alındıktan sonra gerekli görülen hükümlerin fıkhi gerekçelendirmesi yapılmaktadır.

AAOIFI ile benzer minvalde standart şablonuna sahip olan ve fıkhi hükümlerin gerekçelendirmesine oldukça önem veren diğer standart kurumu TKBB'dir. TKBB standartların hazırlanış biçiminde AAOIFI ile benzerlikler taşımaktadır. TKBB'nin standart şablonuna ilişkin bir örnek şöyledir:

TKBB Katılım Finansı Standartları Standart No 2: Teverruk
Standartın Muhtevası
1. Teverrukun Tanımı ve Çeşitleri
2. Teverruk Uygulamalarının Hükümleri
Fıkhi Hükümlerin Gerekçeleri
1. Klasik Teverrukla İlgili Fıkhi Hükümlerin Gerekçeleri
2. Organize Teverrukla İlgili Fıkhi Hükümlerin Gerekçeleri

Tablo 8: TKBB Örnek Standart Şablonu

Kaynak: (TKBB, 2021c).

Standart şablonunda görüldüğü üzere TKBB konuya ilişkin genel tanımları ve fıkhi hükümleri verdikten sonra fıkhi hükümlerin gerekçeleri başlığı altında gerekli görülen yerlerdeki fıkhi hükümlerin gerekçelerini ele almaktadır. Bu standart şablonu görüldüğü üzere AAOIFI ile büyük oranda benzerdir.

Fıkhi dayanaklara standardın sonunda ek olarak yer veren bir diğer standart kuruluşu SACBNM'dir. SACBNM standartları fıkhi hükümlerine yanında operasyonel hükümlere de yer verdiği için diğer standartlara nazaran daha fazla alt başlık içerse de AAOIFI ve TKBB gibi konuya dair fıkhi gerekçelendirmeyi ek olarak vermektedir. SACBNM'ye ait bir standart şablonu şöyledir:

Teverruk
A. Genel Bakış
7 alt başlıkta (1'den 7'ye) konuya dair genel teknik bilgilere yer verilmiştir.
B. Şer'î Gereklilikler ve Opsiyonel Uygulamalar
16 ayrı alt başlıkta (8'den 23'e) fıkhi gereklilikler ve alternatif uygulamalar ele alınmıştır.
C. Operasyonel Gereklilikler
5 ayrı alt başlık (24'ten 28'e) operasyonel gereklilikler verilmiştir.
Ekler
Ek 1 Teverrukun Meşruiyeti
Ek 2 Sözlük
Ek 3 Ürün Yapıları

Tablo 9: SACBNM Örnek Standart Şablonu

Kaynak: (SACBNM, 2018)

Standart şablonunda görüldüğü üzere SACBNM öncelikle konuya dair genel bilgiler aktarılmaktadır. B ve C bölümlerinde verilen fıkhi ve operasyonel hükümlerin ardından ise ekler başlığı altında standart konusunun meşruiyetine ve diğer hususlara yer verilmektedir.

DSN-MUI diğer kuruluşların aksine fıkhi dayanaklara standardın en başında yer vermektedir. DSN-MUI standartlarında diğer kurumlar gibi içindekiler tablosuna yer vermediğinden dolayı standart bir yazıma sahip bir görüntü arz etmemektedir. Standartlarda fıkhi dayanaklar standardın en başında yer almakta ve Kur'an ayetleri, hadisler, fıkhi kaideler ve alimlerin görüşleri olmak üzere genel itibarıyla dört aşamada fıkhi gerekçelendirmelere yer verdiği görülmektedir. Fıkhi gerekçelendirmelerin ardından konuya dair tüm fıkhi hükümler serdedilmektedir.

IFSB ve IIFM standartlarında ise diğer standartlar gibi fıkhi gerekçelendirme için ayrı bir başlığa yer verilmediği görülmektedir. Her iki kurum da hazırladıkları standartların teknik mahiyeti gereği fıkhi hükümlere çok daha az yer vermektedir. Bu sebeple IFSB ve IIFM standartları tek başına kurumların fıkhi gerekçelendirme noktasındaki tutumları konusunda çıkarım yapmak için yeterli görünmemektedir. Çalışma kapsamında IFSB ve IIFM'in fıkhi gerekçelendirme ve dolayısıyla klasik fıkıh ile ilişki biçimleri standartlar haricinde tespit edilen bazı hususlarla desteklenmiştir.

İslami finans standartlarında fıkhi dayanakları Naslar, Genel Fıkıh İlkeleri (İbaha, Zaruret, Maslahat, Sedd-i Zera'i), Klasik Fıkıh Kaynakları, Diğer Kurumların Fetvaları,

Kıyas, Kaide, Mezhep Görüşü, Görüş Birliği ve Örf olmak üzere dokuz başlık altında ele almak mümkündür. İlgili başlıklar çalışma kapsamında incelenen İslami finans standartlarında görülen fıkhi dayanaklardan çıkarılmıştır. Elbette İslami finans standartlarındaki zikredilen başlıkların haricinde farklı fıkhi dayanaklar içeriyor olabilir. Bu sebeple çalışma İslami finans standartlarındaki fıkhi dayanakların yalnızca bu dokuz başlıktan oluştuğu iddiasını taşımamaktadır. Ancak Cebeci'nin (2020) çalışmasında da görüldüğü gibi İslami finans standartlarındaki fıkhi dayanakların çoğunluğunu yine de zikredilen dokuz ayrı başlığın teşkil ediyor olması ihtimali yüksektir.

Takip eden başlıklarda İslami finans standartlarında fıkhi dayanakların her biri ayrı bir başlık altında ele alınacaktır. Konuların sıralamasında İslami finans standartlarındaki yoğunlukları ve standart metinlerinde genel olarak dayanakların serdedilme şekli dikkate alınmıştır. Dayanakların yoğunluğu açısından sedd-i zera'i gibi örneklere çok sık rastlanmamış olsa da genel fıkıh ilkeleri başlığı altında diğer dayanaklar ile yer verebilmek adına bu başlık altında verilmesi tercih edilmiştir.

3.3.1. Naslar

İslami finans standartlarında fıkhi dayanakların en başında fıkıh usulündeki hiyerarşiye de uygun olarak Kur'an ayetleri ve hadisler gelmektedir. Zira meşruiyet noktasında akitlere en güçlü altyapıyı sağlayan kaynaklar şüphesiz nas olarak ifade edilen ayet ve hadislerdir. Nasların İslami finans standartlarında fıkhi hükümlerin detaylarından ziyade ilgili standart konusunun akit olarak temellendirmesinde kullanıldığı görülmektedir.

Fıkıh usulü ilminde “kitâb” tabiri ile Kur'an-ı Kerim kastedilmekte ve eserlerde kitâb olarak kullanılmaktadır. Usul ilmi bağlamında Kur'an ayetlerinin lafızları manalara delaleti açısından pek çok açıdan ele alınmaktadır. Manaya delaletleri açısından lafızlarda farklı kullanımları bakımından; hakikat-mecaz, sarîh-kinaye, âmm-hâss ve mutlak-mukayyed, lafızların kapsamı açısından; âmm-hâss, mutlak-mukayyed, emir-nehiy, lafızların açıklık-kapalılıkları bakımından; zahir-nass-müfesser-muhkem ve hafi-müşkil-mücmel-müteşabih ve lafızların manalarına delalet biçimleri açısından; ibarenin, işaretin, iktizanın ve delaletin manalara delaleti gibi konular temel konular olarak işlenmektedir (Karaman, 2010).

Kur'an-ı Kerim'de mâli muamelata dair alım satım, kira akdi, rehin vb. gibi gündelik akitler bağlamında 70 civarında, devletin gelir ve giderleri ve genel olarak iktisat ile ilgili

de 25 civarında ayet nazil olmuş (Karaman, 2010) ve İslami finans standartlarında da başlıca meşruiyet dayanağı olarak yer almıştır.

Fıkıh usulünde kitâbdan sonraki ikinci temel kaynak sünnettir. Fıkıh usulünde delil olarak kabul edilen sünnet Hz. Peygamber (s.a)’in sözleri, fiilleri ve takrirleridir. Usul ilminde sünnet bağlamında tartışılan meseleler kaynak değeri bakımından hadislerin ele alınması ile ilgili olup temelde hadis usulünden beslenen bir yapıya sahiptir. Ayrıca lafızların delaleti bakımından da hadisler usul ilminin konusu olmuştur. İslami finans standartlarında meşruiyet dayanağı olarak hadislere sıkça başvurulduğu görülmektedir. Dayanak olarak başvuru olan hadisler genel olarak mütevatir hadisler olsa da tevatür derecesine ulaşmayan hadislerin de dayanak olarak verildiği görülmektedir.

AAOIFI Standartlarında Naslar

Murabaha

AAOIFI Murabaha standardında meşruiyet dayanağı olarak Bakara suresi 275. Ayeti yani “Allah (c.c.) ribayı haram alışverişi helal kıldı” ayetini göstermektedir. Bu ayetten hareketle satış sözleşmesinin meşru olduğunu gösteren deliller murâbaha satışının da meşru olduğunu gösterir çıkarımı yapılarak murabanın da meşru olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Bakara suresi 198. Ayette geçen “fazl” kelimesinin bazı alimler tarafından “kâr” olarak yorumlandığı belirtilmiş ve bunun üzerinden murabahanın da karlı satış olması hasebiyle meşru olduğuna işaret etmiştir.

AAOIFI murabaha standardında sünneti üç ayrı yerde dayanak olarak kullanmıştır.

İlk kullanım, altın, gümüş veya paranın vadeli murâbaha sözleşmesine konu edilmesinin caiz olmayışında dairdir. Müslim’in kaynak olarak gösterildiği hadiste araya hiç vade girmeksizin bedellerin karşılıklı olarak peşin bir şekilde teslim edilmesi gerektiğini ifade edilmektedir.

İkinci kullanım, belirli bir müddet muhayyerliklere sahip olma şartının caiz oluşu ile ilgili olup Hibbân b. Münkiz’den (radıyallâhuanh) nakledilen “Bir mal satın aldığın zaman (satıcıya); “Aldatma yoktur ona göre!” de. Bu durumda artık satın aldığın her malda üç gün boyunca muhayyerlik hakkına sahip olursun. Beğenirsen iade etmeyip yanında tutarsın, hoşuna gitmezse sahibine iade edersin.” hadisi dayanak olarak gösterilmiştir.

Üçüncü kullanım ise murâbaha borçlarının vadesinden önce ödenmesinde kurumun satış bedelinden indirim yapmasının caiz oluşu konusundadır. Buradaki cevaz sulh akdinin

meşru oluşuna, sulh akdinin meşruiyeti ise Hz. Peygamber'in (aleyhisselâm), Übey b. Ka'b'a (radiyallâhuanh): "Alacağının yarısını indir!" buyurmasına dayandırılarak sünnetten örnekler murabaha akdinde dayanak olarak kullanılmıştır.

Menkul Kıymetler (Hisse Senetleri ve Tahviller)

AAOIFI menkul kıymetler standardında iki yerde hadis-i şerifi dayanak olarak kullanmıştır. Gerekçelendirmesi yapılan konu ana faaliyet alanı ve kuruluş amacı mal ve menfaatler üzerine muamelelerde bulunmakla birlikte alacak ve nakit varlığı da bulunan şirketlerin hisse senetleri üzerine işlemler yapmak alacak ve nakit varlığının oranına bağlı olmaksızın caiz oluşudur. İlgili hükmün gerekçeleri Abdullah b. Ömer (radiyallâhuanhümâ) tarafından aktarılan ve sahihaynde geçen "Kendisine ait mal varlığı olan bir köleyi satın aldığınızda kölenin malı onu satanıdır. Ancak alıcı kölenin malını da şart koşmuş ise durum değişir" hadisi ve yine Abdullah b. Ömer (r.a.) tarafından aktarılan ve sahihaynde geçen "Aşılınmış ağaçlar aldığınızda meyveler satıcınıdır. Ancak alıcı meyveleri de şart koşarsa durum değişir" hadisidir.

Bağ-Bahçe Ortaklığı

AAOIFI bağ bahçe ortaklığı (müsâkât) akdinin meşruiyetini sünnete ve icmaya dayandırmaktadır. Buhari tarafından nakledilen hadise göre İbn Ömer (r.a.) Hz. Peygamber'in (aleyhisselâm) Hayber ahalisi ile Hayber bölgesinde çıkacak tarımsal ürünlerin yarısı üzerinden bağ-bahçe ortaklığı yaptığını nakletmiştir. Bu rivayet bağ-bahçe ortaklığının meşruiyetinin göstergesi olarak sunulmuştur.

Bağ-bahçe ortaklığının karşılıklı anlaşmayla fesh edilebilmesinin dayanağı olarak "Kim pişman olmuş bir kimseyle alışverişini fesh ederse Allah da onun kıyamet günü tökezlemesine engel olur" hadisi gösterilmiştir. Hadis İbn Hibbân tarafından Sahîh adlı kitabında "Akitlerin Feshi" bölümünde nakledilmiştir.

Emek-Sermaye Katılma Hesabı Kar Dağıtımı

Standartta iki ayrı yerde fıkhi hüküm sünnet ile delillendirilmiştir. Sermayenin korunduğu açıkça tespit edilmedikçe kâr paylaşımının geçerli olmadığı delili olarak Beyhaki'nin Sünen'de naklettiği: "Namaz kılan tüccara benzer. Tüccarın kâr ettiği ancak sermayesini korumuşsa söylenebilir. Namaz kılanın nafileleri de ancak farzları tamamsa kabul olunur." hadisi gösterilmiştir.

Taraflardan birisinin zararı tek başına yüklenmesi ya da mülkiyetteki paydan farklı bir pay ile zarara ortaklığın belirlenmesi üzerine anlaşmak meşru olmadığı ise İbn Ebî Şeybe'nin Musannef'te Hz. Ali'den (r.a.) nakledilen: “Kâr tarafların anlaştığı orana, zarar ise sermayedeki paya göredir.” şeklindeki rivayettir.

Mudarebe Ortaklığı

Mudarebe ortaklığında akdin meşruiyeti için Müzzemmil suresi 20. ayeti dayanak olarak gösterilmiştir. “Kimileri Allah'ın lütfundan nasiplerini aramak için yola koyulacak, dünyanın çeşitli yerlerinde dolaşacaklardır.” ayetinde geçen “يَضْرِبُونَ” (dolaşacaklar) ifadesi yeryüzünde ticari amaçla dolaşanlar ve gerek kendilerinin gerekse ailelerinin nafakasını karşılamak üzere helal kazanç peşinde koşanlar olarak açıklanmış ve buradan hareketle delillendirilmiştir.

Mudarebe ortaklığında ileri sürülen şartların geçerli olduğuna dair hüküm ise Beyhakî'nin es-Sünenü'l-Kübrâ'sında nakledilen bir rivayete dayandırılmaktadır. Rivayet şöyledir:

“Abbâs b. Abdülmuttalib (r.a.) verdiği sermayesi ile denize açılmaması, vadiye inmemesi ve canlı varlık satın almaması şartlarını ileri sürerek birisiyle mudârebe ortaklığı yapmış ve emek sahibinin bu şartlara muhalefet etmesi durumunda sermayeyi tazminle mükellef olacağını belirtmişti. Daha sonra bu şekilde şartlar ileri sürdüğünü Hz. Peygamber'e (aleyhisselâm) söylemiş ve Resûlullah (aleyhisselâm) da onu onaylamıştı.”

Ortaklıklar ve Çağdaş Ortaklıklar

Standart kapsamında dayanak olarak bir ayet-i kerime ve dört hadis kullanılmıştır. Ortaklık akitlerinin genel olarak caiz oluşunda Sa'd suresi 24. ayete atıf yapılmıştır: “Zaten malda ortak olanların çoğu birbirlerine haksızlık ederler. Ancak gerçekten iman edip makbul ve güzel davranışlarda bulunanlar böyle yapmazlar. Onlar da o kadar azdır ki!” Ayet-i kerimede geçen ortak olanlar ifadesi ortaklıkların meşru olduğunu göstermektedir.

Ortaklığın meşruiyeti ile ilgili dayanaklardan diğeri Hâkim'in Müstederek'inde neklettiği Sâib b. Ebi's-Sâib el-Mahzûmî (r.a.) hadisidir: “Sâib, İslam vahyinin ilk yıllarında Hz. Peygamber'in (aleyhisselâm) ticarete ortağıydı. Fetih yılında Hz. Peygamber onu görünce şöyle buyurdu: “Yaranmak için yanılsa tevessül etmeden işinde ciddi davranan

ve gereksiz yere tartışmaya girmeyen kardeşim ve ortağıma merhaba!” Hz. Peygamber’in bizzat ortaklık yapmış olması ortaklığın sünnetten delili olarak verilmiştir.

Faizsiz finans kurumunun, fıkhi gerekliliklere uyacağına dair teminatları alarak gayr-i müslimleri veya konvansiyonel bankaları fıkhen mahzurlu olmayan işlemlere ortak etmesinin caiz oluşu, İbn Ebî Şeybe’nin Musannef’inde Hz. Peygamber’in (aleyhisselâm) alım ve satımların Müslüman tarafından gerçekleştirildiği durumlar hariç Yahudiler ve Hristiyanlarla ortak olmayı yasakladığına dair rivayettir.

Sünnetten dayanak gösterilen bir diğer husus ise taraflardan birinin oluşacak zararın tamamını üstlenmesinin veya tarafların zarara, sermayedeki orandan farklı bir oranla katılmasının şart koşulmasının caiz olmaması hükmü ile ilgilidir. İbnü Ebî Şeybe Musannef’inde Hz. Ali’den şu hadisi nakletmiştir: “Kâr ortakların kararlaştırıp üzerinde anlaştıkları oranda paylaşılır. Zarar ise sermaye oranına göredir.”

Şirketin hükmi olarak tasfiyesi (et-tandidü’l-hükmî ing. constructive valuation) ile ilgili dayanak olarak Hz. Peygamber’in (aleyhisselâm) Müslim’de rivayet edilen şu sözü verilmiştir: “Bir köledeki hissesini azat eden kişi zengin ise diğer ortakların hissesini ödeme yükümlüsüdür ve köle onun hesabına azat edilmiş olur. Zengin değilse kölenin azadına esas teşkil etmek üzere adil bir şekilde kıymeti belirlenir.”

Kefalet/Teminatlar

Kefalet standardında AAOIFI bir yerde Kur’andan iki yerde ise sünnetten dayanak göstermiştir. Kefaletin meşruiyetine delil teşkil eden ayet Yusuf suresi 72. ayettir: “Hükümdarın su kabını kaybettik, onu getirene bir deve yükü ödül verilecek dediler. (Onlardan biri) buna ben kefil oluyorum dedi.”

Kefaletin meşruiyeti ile ilgili sünnetten gösterilen dayanak Nesâî, İbn Mâce, Beyhakî ve Buhari’de Seleme İbnü’l-Ekva’tan (r.a.) nakledilen şu rivayettir:

“Biz Hz. Peygamber’in (aleyhisselâm) yanında bulunuyorduk. O sırada bir cenaze getirdiler ve: ‘Ey Allah’ın Resûlü, bunun cenaze namazını kıldırır mısınız?’ dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (aleyhisselâm) ile aralarında şu konuşma geçti:

- Geride hiç mal bıraktı mı?
- Hayır!
- Peki, borcu var mıydı?
- Üç dinar borcu var!

- Öyleyse arkadaşınızın cenazesini siz kılın!

Bu konuşmaya şahit olan Ebû Katâde (r.a.) “Ey Allah’ın Resûlü, onun cenazesini kıldırın, borcu bana aittir.”

Başka bir rivayette ise “ben ona kefilim” deyince Hz. Peygamber (aleyhisselâm) ölünün cenaze namazını kıldırıldı.”

Sünnetten bir diğer dayanak ise henüz doğmamış borçlara kefaletin caiz oluşu ile ilgilidir. Hükme dayanak olarak Yûsuf suresi 72. âyetinde ödülün verileceğini garanti eden kişi, henüz ödülü verme yükümlülüğü doğmadan kefil olması gösterilmiştir.

Kira ve Finansal Kiralama

AAOIFI kira akdinin meşruiyetini için iki ayeti delil olarak göstermektedir. İlki Kasas suresi 26. Ayet: “(Şuayb’ın) iki kızından biri: «Babacığım! Onu ücretle (çoban) tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır.» dedi”. İkincisi ise Kehf suresi 77. Ayettir: “Bu sırada (Hz. Mûsâ’nın eşlik ettiği Hızır) orada yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar görür görmez onu düzeltiverdi. Mûsâ: «İsteseydin elbette buna karşılık ücret alabilirdin.» dedi.” Her iki ayetten de yapılan iş karşılığı bir ücret almanın caiz olduğunu göstermekte ve bu da kira akdinin meşruiyetine delalet etmektedir.

AAOIFI Şer’i standart çalışmaları kitabının icare bahsinde Kur’an’dan meşruiyet dayanakları olarak beş ayrı ayet-i kerimeye yer verilmiştir. Talâk suresi 6. ayetinde “..sizin çocuğunuzu emzirirlerse onlara ücretini verin..” ve Bakara suresi 233. ayetinde “..Çocuklarınızı sütannelere emzirtmek isterseniz münasip olan ücreti verdiğiniz takdirde sizin için bir günah yoktur..” ifadelerinde ücret olarak verilen şeyin kira olduğu ifade edilerek icare akdine dayanak olarak gösterilmiştir. Zuhuruf suresi 32. ayet-i kerimesinde geçen “suhriyyen” ifadesinin insanların bazılarının işlerinde diğerlerine hizmet etmesi manasına geldiği ve bunun da kiraya delalet ettiği ifade edilmektedir. Kasas suresi 26. ayetinde ise isti’car ifadesi açıkça yer almakta ve icare akdinin meşruiyetine dayanak oluşturmaktadır. Ayrıca bu ayet kapsamında “şer-u men kablena” delilinin de dolaylı olarak icareye delil teşkil ettiği ifade edilmiştir. Son olarak Kehf suresi 77. ayet-i kerimesinde geçen “ecir” lafzının da icareye delalet ettiği ifade edilerek icarenin meşruiyet dayanakları arasında zikredilmiştir.

AAOIFI kira standardında kira akdinin meşruiyetine delalet eden iki hadise atıf yapılmıştır. İbn Mâce ve Heysemî’nin Mecmeu’z-zevâid’inde geçen “Kim bir işçi tutacak

olursa ona ödeyeceği ücreti bildirsin!” ve yine İbn Mâce, Heysemî ve Taberan’nin Evsat’ında geçen “Çalıştırdığınız ücretliye/tuttuğunuz işçiye ücretini teri kurumadan önce ödeyiniz!” hadisleri kira akdinin meşruiyetine işaret eden hadisler olarak zikredilmiştir. AAOIFI Şer’i standart çalışmaları kitabında ise kira akdinin sünnetten meşruiyet dayanaklarının oldukça fazla olduğu, Buhari’de kira akdi ile ilgili 22 babdan oluşan bir bölüm olduğuna işaret edildikten sonra dayanak Buhari’den seçilen altı ayrı hadise yer verilmiştir.

“Ey iman edenler! Akitlere bağlı kalınız.” (Maide suresi 1. Ayet) ayeti kira akdinin her iki tarafı da bağlayıcı akitlerden olduğuna dair hükme dayanak olarak verilmiştir.

Haram bir iş için kira akdi yapmanın günaha yardımcı olmak anlamına gelmesine dayanarak kira akdinin konusu olan menfaatin meşru olması şart koşulmuştur. Bu hükmün dayanağı ise “...günah işlemek ve başkasına saldırmak hususunda birbirinize yardımcı olmayın.” (Maide suresi 2. ayet) ayetidir.

Vekâlet

AAOIFI vekâlet akdinin meşruiyeti ile ilgili Kehf suresi 19. ayeti olan “(Diğerleri de) şöyle dediler: “Ne kadar kaldığımızı Rabbiniz daha iyi bilir. Şimdi siz birinizi şu gümüş para ile kente gönderin de baksın; (şehir halkından) hangisinin yiyeceği daha temiz ve lezzetli ise ondan size bir rızık getirsin.” ayetini delil olarak kullanmıştır. Burada ashâb-ı kehf’in içlerinden birini göndermeleri alım yapması için vekil kıldıkları anlamına geldiği ifade edilmiştir.

Vekâletin sünnetten delili ise Buhari, Ebu Davud ve Tirmizi tarafından rivayet edilen Urve el-Bârikî (r.a.) hadisidir. Hz. Peygamber (aleyhisselâm) Urve’ye (r.a.) bir dinar verip kurbanlık ya da koyun almasını istemiştir. Bu da satın alma ile ilgili vekâlet verdiğine delalet etmektedir.

Standartta yetkisiz temsilin caiz oluşu Hakîm b. Hizâm (r.a.) hadisine de dayandırılmıştır. Rivayete göre Hz. Peygamber (aleyhisselâm) bir dinar vererek kendisi için kurbanlık satın almasını ister. O da bir dinara kurbanlık aldıktan sonra onu iki dinara satar. Daha sonra tekrar bir dinara kurbanlık satın alır. Hz. Peygamber’e (aleyhisselâm) bir dinarı geri getirince onu tasadduk eder ve ticaretinin bereketli olması için Hakîm’e dua eder. Burada Hakîm b. Hizâm’ın yetkisi kurban satın almakken onu tekrar satarak ticaretini yapmış

olması ve Hz. Peygamber'in bunu yasaklamaması yetkisiz temsilin meşruiyeti için delil olarak gösterilmiştir.

Tekafül

Konvansiyonel sigortanın garar içermesinden dolayı haram sayılmasının dayanağı “Hz. Peygamber belirsizlik (garar) içeren alım satımları yasakladı.” hadisidir. Hadis Müslim, Ebu Davud, Nesâî, İbn Mâce, Tirmizi, Dârimi, Beyhaki ve İbn Ebî Şeybe tarafından rivayet edilmiştir.

Buhari ve Müslim'de geçen “Kim hibesinden dönerse tükürdüğünü yalamış gibi olur.” hadisi de konu ile ilgili dayanak gösterilmiştir.

Sigorta akdinde tarafların yükümlülüklerini yerine getirme zarureti, akitlere ve sözleşme şartlarına uymak gerektiğini gösteren ayet ve hadislerle dayandırılmıştır. Maide Suresi ilk ayetinde “Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin.” buyurulmuştur. Buhari ve Tirmizi'den rivayet edilen bir hadiste ise Hz. Peygamber (aleyhisselam) “Müslümanlar koştukları şartlara bağlıdırlar.” buyurmuştur. Her iki nas da sözleşme şartlarına bağlı kalmaya delalet etmektedir. Aynı ayet ve hadis şirketin, sigorta fonuna faizsiz borç (karz-ı hasen) verme yükümlülüğü üstlenmesi gibi genel anlamda bazı şartları yükümlülük olarak üstlenmenin dayanağı olarak da kullanılmıştır.

Tevevruk

Tevevruk akdinin standartta ifade edilen şartlar dahilinde caiz olması Kur'an ve sünnetteki alım satım akitlerinin caiz olmasına dayandırılmışsa da herhangi bir direkt atıf verilmemiştir. Yalnızca Abdullah b. Mübârek'ten nakledilen Hz. Âişe'nin (radiyallâhuanhâ) tevevruk yaptığına dair rivayete yer verilmiştir.

TKBB Standartlarında Naslar

TKBB hazırladığı standartlarda gerek ilgili standart konusunun meşruiyetini gerekse konu ile ilgili fıkhi hükümleri temellendirmek için gerekli gördüğü yerlerde ayet ve hadisleri referans göstermiştir.

Murabaha

TKBB murâbahaya konu olan malın para veya para hükmünde olmayıp vadeli satışa uygun bir mal olması gerektiği hükmünü Hz. Peygamber'in (s.a.) konuyla ilgili açıklamalarına (Muvatta, "Büyû", 34-35; Buhârî, "Büyû", 77-81; Müslim, "Müsâkât", 79-85; 101-103) dayandırmaktadır.

Katılım bankasının nihaî satış sözleşmesini gerçekleştirebilmesinin, murâbaha konusu malı hakikaten veya hükmen kabzetmesine bağlı olması kişinin sahip olmadığı malı satmasının Hz. Peygamber (s.a.) tarafından yasaklanması ile gerekçelendirilmiştir. (Buhârî, "Büyû", 54-55; Müslim, "Büyû", 29-41).

Pay Senedi/Sermaye Piyasası

TKBB pay senedi standardında akdin temeli ortaklık akitlerine dayandığı için ortaklık kurmanın meşruiyetinin dayanaklarını zikretmiştir. Sözleşmeye dayalı ortaklık kurmanın meşruiyeti Kur'an-ı Kerim, sünnet ve icmâya dayandığı ifade edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de ortaklıkların yasaklanmamış olması (Sâd 38/24; Zümer 39/29); Hz. Peygamber'in kendisinin de ortaklık yapmış olması (Hâkim, Müstedrek, II, 61): sahabenin ortaklıklarını onaylamış olması (Buhârî, Şerike, 10) ayrıca birbirlerine hıyanet etmedikleri sürece iki ortağın üçüncüsünün Allah olacağı yönündeki ifadeleri (Ebû Dâvûd, Büyû, 26) ortaklık akitlerinde meşruiyetin dayanakları olarak gösterilmiştir.

Pay senedi, şirketin değerinin ve varlığının paylara bölünmesinin şirketin gerçek değeri üzerinden yapılması gerektiği ve aldatma (hile), aldanma (gabin) ve yanıltma (tağrir) gibi fesad sebeplerinden uzak kalınması gerektiği ifade edilmiştir. Bu noktada Nisa suresi 29. Ayeti dayanak olarak gösterilmiştir: "Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızânıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir."

Kefalet

Standartta kefaletin, Kur'an-ı Kerim'de Yusuf (as.) kıssasında ıstılahi manasına yakın bir içerikte şu ayette geçtiği ifade edilmiştir: "Kralın adamları şöyle dediler: Kralın su kabını kaybettik, onu arıyoruz; bulana bir deve yükü mükâfât var. Bu mükâfâtın verileceğine kefilim." (Yûsuf 12/72). Ayrıca Tirmizi ve İbn Mâce'de rivayet edilen "Kefil borçludur" (ez-zaîmü gârimün) hadisi de kefaletin meşruiyetinin temel dayanaklardandır.

Henüz doğmamış bir yükümlülüğe kefil olunabilmesinin meşruiyet dayanağı olarak yine yukarıda kefaletin meşruiyeti için gösterilen Yusuf suresi 72. Ayet kullanılmıştır.

Akitlere ve akitlerde ileri sürülen şartlara bağlı kalma zorunluluğu “Ey iman edenler akitlerinize bağlı kalın” (Mâide 5/1) âyetine ve Buhari ve Ebu Davud’dan rivayet edilen “Müslümanlar şartlarına bağlıdır” hadisi gibi delillere dayandırılmıştır.

Mudarebe

Standartta mudârebe sözleşmesinin ortaklık esası üzerine kurulu olduğu ve meşruiyetinin konuyla ilgili bazı hadislerle, sahabe uygulamasına ve fakihlerin ittifakına dayandığı ifade edilmişse de meşruiyet dayanağı olarak herhangi bir hadise veya ayete yer verilmemiştir. Tarafların işletmenin denetlenebileceğini ve bunun süreç ve yöntemlerini sözleşmenin bir şartı olarak belirleyebileceklerinin dayanağı, açıkça yasaklanmamış olan şeylerin şarta bağlanabileceği ve bu şartların da muteber olduğunu ifade eden hadislerdir.

İşletmecinin sözleşme şartlarına uyma yükümlülüğü ile ilgili olarak “Ey iman edenler akitlerinizin gereğini yerine getirin.” (Mâide 5/1) âyeti ve “Bir helali haram kılan veya bir haramı helal kılan şart dışında Müslümanlar şartlarına bağlıdırlar” (Tirmizî, “Ahkâm”, 17) hadisi dayanak gösterilmiştir.

SACBNM Standartlarında Naslar

Murabaha

SACBNM Murabaha standardında Bakara suresinin 275. Ayeti olan “Allah ribayı haram alışıverışı helal kıldı” ayetini meşruiyet dayanağı olarak sunmuştur.

Murabaha akdinin meşruiyetine ilişkin sünnetinden doğrudan bir referans gösterilmemiştir. İslam hukukunda satışın genel olarak caiz görülmesine dayanılarak murabaha akdi de caiz görülmüştür.

Hâkim tarafından el-Müstedrek’te Hz. Peygamber’in (sav) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "En hayırlı kazanç, kişinin kendi eliyle kazandığı ve helal olan bir ticaretten elde ettiği kazançtır." Bu hadis de kişinin helal kazanç yollarından birinin de murabaha olduğu şeklinde yorumlanarak murabaha akdine dayanak olarak zikredilmiştir.

Mudarebe

Standartta mudarebe akdinin meşruiyet gerekçesi olarak diğer standartlarla benzer şekilde Müzzemmil suresi 20. ayet dayanak olarak verilmiştir. Ayette geçen “bir kısmınız Allah’ın lutfundan rızık aramak üzere yeryüzünde yol tepecek” ifadesinden rızık aramak üzere yol tepmek (يُضْرِبُونَ) ifadesinden mudarebenin meşruiyetine ulaşılmıştır.

Mudarebenin meşruiyetine dair sünnetten getirilen Beyhaki’nin es-Sünenü’l-Kübra’sında rivayet edilen bir hadis şöyledir: “İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre: “Abbâs b. Abdülmuttalib (r.a.) verdiği sermayesi ile denize açılmaması, vadiye inmemesi ve canlı varlık satın almaması şartlarını ileri sürerek birisiyle mudârebe ortaklığı yapmış ve emek sahibinin bu şartlara muhalefet etmesi durumunda sermayeyi tazminle mükellef olacağını belirtmişti. Daha sonra bu şekilde şartlar ileri sürdüğünü Hz. Peygamber’e (aleyhisselâm) söylemiş ve o da onu onaylamıştı.”

Sünnetten bir diğer dayanak ise İbn Mace’nin Sünen’inde Salih b. Süheyb tarafından rivayet edilen “Üç şeyde bereket vardır: Müddetli alış-veriş, mukaraza (mudarebe/emek-sermaye ortaklığı) ev için buğdayı arpaya karıştırmak, satmak için değil” Hadis-i şerifidir.

Muşareke

Muşareke standardında Nisa suresi 12. Ayette geçen “...Bundan fazla iseler üçte bire ortaklırlar...” ifadesinden ortaklığın meşruiyetine dayanak gösterilmiştir. Aynı şekilde Sad suresi 24. Ayetinde ortaklar (huleât) ifadesi yer almakta ve bu da ortaklığın meşru olduğuna işaret etmektedir. Ayet, ortaklara birbirlerine karşı ahlaki değerlere bağlı kalmaları gerektiğini hatırlatmaktadır. Bu da dolaylı olarak ortaklıkta Kur’an’ın kabulüne işaret etmektedir:

“Dâvûd şöyle dedi: “Senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle doğrusu sana karşı haksızlık etmiştir. Zaten aralarında ortaklık ilişkileri bulunanların çoğu birbirine haksızlık ederler; yalnız iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapmakta olanlar böyle değildir; ama onlar da o kadar az ki!” Dâvûd (böyle bir temsil ile) kendisini sınadığımızı anladı. Bunun üzerine rabbinden kendisini bağışlamasını dileyerek secdeye kapandı ve bütünüyle O’na yöneldi.”

Muşareke akdinin meşruiyeti için üç ayrı hadis dayanak olarak gösterilmiştir. İlk hadis Ebu Davud’da Ebu Hureyre’den nakledilen “Birbilerine hıyanet etmedikçe ben ortakların üçüncüsüyüm. Eğer hıyanet ederlerse ben aralarından çıkarım” hadis-i kutsisidir.

Muşarekenin meşruiyeti ile ilgili hadislerden diğeri Hâkim'in Müstederek'inde neklettiği Sâib b. Ebi's-Sâib el-Mahzûmî (r.a.) hadisidir: "Sâib, İslam vahyinin ilk yıllarında Hz. Peygamber'in (aleyhisselâm) ticarette ortağıydı. Fetih yılında Hz. Peygamber onu görünce şöyle buyurdu: "Yaranmak için yanlışa tevessül etmeden işinde ciddi davranan ve gereksiz yere tartışmaya girmeyen kardeşim ve ortağıma merhaba!" Burada Hz. Peygamber'in Sâib ile bizzat ortaklık yapmış olması sünnetten delil olarak verilmiştir. Buhari'de yer alan rivayete göre İbn Esved şöyle demiştir: Bana Süleyman b. Ebi Müslim haber verdi:

"Ebu Minhal'e elden ele (peşin) para alışverişi hakkında sordum." Dedi ki: "Ben ve bir ortağım bir şeyi kısmen peşin, kısmen de veresiye olarak satın aldık. Bera' bin Azib yanıımızdan geçti ve ona bu konuyu sorduk." "Ben ve ortağım Zeyd bin Erkam da aynı şeyi yaptık ve Peygamber'e (s.a.s.) sorduk." O da şöyle dedi: "Elden ele dolaşanı al, veresiye olanı bırak."

Rivayette sahabe-i kiramın kendi aralarında ortaklık kurarak bazı alışverişler yapmış olmaları ve Hz. Peygamber'in bunları yasaklamaması da muşareke'nin dayanakları arasında zikredilmiştir.

Kefalet

Kefalet standardında meşruiyet dayanağı olarak Yusuf suresi 72. Ayete yer verilmiştir: "Kralın su kabını arıyoruz; onu getirene bir deve yükü (bahşiş) var" diye cevap verdiler. (İçlerinden biri) "Ben bu söze kefilim" dedi." Ayet-i kerimede geçen za'im (زعيم) kelimesi kefil anlamındadır. Buna binaen kefaletin meşruiyetinin Kur'anla sabit olduğu ifade edilmiştir.

Ayrıca Hz. Peygamber'in borcu olan bir kimsenin cenaze namazını kıldırmayacak olması üzerine bir sahabenin borca kefil olmasından sonra namazını kıldırması olduğunu bildiren rivayet de kefilin sünnetten delili olarak standartta zikredilmiştir.

İcare

İcare standardında akdin meşruiyeti için bir ayet ve üç ayrı hadise yer verilmiştir. Kasas suresi 26. ayette "O iki kızıdan biri, "Babacığım, onu ücretle tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır" dedi." Buyrulmuş ve buradaki ücretle tutmak (استأجره) ifadesinden icare akdinin meşru olduğu sonucuna varılmıştır.

İcarenin meşruiyet dayanaklarından olan üç hadis ise şöyledir:

İbn Mâce’de yer alan hadise göre Abdullah b. Ömer Rasulullah’ın (sav) şöyle dediğini rivayet etti: “Çalışana ücretini alınının teri kurumadan veriniz”. Diğer bir hadis ise Beyhaki’de geçmekte ve Ebu Hureyre (r.a.) Peygamber’in (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet etmektedir: "... Kim bir kimseyi kiralarsa, ona ücretini bildirsin.” İcarenin meşruiyetine işaret eden bir diğer hadis de Buhari’de Abdullah İbn Ömer rivayet edilmiştir: “Allah’ın Elçisi Hayber topraklarını Yahudilere işleyip ekip biçmeleri ve ürününün yarısını almaları için verdi." İbn Ömer, "Arazi, (ürününün) belirli bir kısmı karşılığında kiralanırdı" diye ekledi.”

Vekâlet

Kehf suresi 19. Ayeti Ashab-ı kehfın aralarından birini vekil tayin etmiş olması ve bunun Kur’an’da yasaklanmadan zikredilmiş olması vekâletin Kur’andan delili olarak verilmiştir.

Buhari’de rivayet edilen: “Urve’nin bildirdiğine göre, Peygamber (s.a.v) kendisine bir koyun satın alması için bir dinar verdi. İki koyun satın aldı, birini bir dinara sattı ve ona bir koyun ve bir dinar getirdi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v) ona ticaretinde bereket için dua etti ve o öyle biriydi ki, bir toz satın alsa ondan kâr ederdi...” hadisi vekâletin sünnetten delilidir. Sünnetten bir diğer delil ise Ebu Davud’da rivayet edilen “Cabir b. Abdullah anlatıyor: "Hayber'e gitmek istiyordum, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a geldim, selam verdim ve: "Hayber'e gitmek istiyorum" dedim. Bana şöyle buyurdu: Vekilime geldiğin zaman ondan on beş ölçek hurma al. Eğer senin benim vekilim olduğuna dair delil isterse, elini onun köprücük kemiğinin üzerine koy..." hadisidir.

Tevevruk

Tevevruk standardında diğer standartların aksine çok genel bir akit serbestisi üzerinden temellendirme yapılmış ve tek meşruiyet gerekçesi olarak Bakara suresi 275. Ayeti olan“Allah ribayı haram alışverişi helal kıldı” ayet-i kerimesi zikredilmiştir.

SACBNM hadisleri dayanak kullanması üzerine yapılan akademik bir çalışma bulunmaktadır. Çalışmada Nuruddin ve Al-dirshawî (2023), SACBNM’in standartlarında hadis-i şeriflerin dayanak olarak kullanımında nasıl bir yol izlediğini ortaya koymayı ve hadislerin dayanak olarak kullanıldığı bağlamları değerlendirmeyi ve eleştirmeyi hedeflemiştir. Makalede ulaşılan temel sonuçlara göre SACBNM:

- Bazı hadisler ilgili meseleye delaletine dair herhangi bir açıklama yapmadan zikretmiştir.
- Bazı hadislerin ise hükme delaletine dair kısa açıklama yapmıştır.
- Yukarıdaki iki madde SACBNM'in hükme delaletinin açık olduğu yerde açıklamaya ihtiyaç duymadığını göstermektedir.
- Hadislerin sıhhat derecelerine dair herhangi bir bilgi verilmemektedir. Yazarlara göre bu nokta mahzurlu olup üzerinde geliştirme yapılmalıdır.
- Dayanak olarak verilen bazı hadisler zayıf hadistir.¹⁵ Bu noktada yazarlar SACBNM'in daha sağlam bir delil kullanabilecekken bazı noktalarda zayıf hadis tercih etmiş olmasını problemli bulduklarını ifade etmektedir.

Bu çalışmada da görüldüğü üzere SACBNM standartlarında ayet ve hadisler dayanak olarak önemli bir yer tutmaktadır. Çalışmada da eleştirildiği üzere ayet ve hadislerin bazı noktalarda hükme delaletleri açıklanmamıştır. Bu gibi durumların bazılarında zayıf olarak nitelenen hadislerin de yer alıyor olması kuruluşun bu nokta üzerinde bir çalışma yapmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

DSN-MUI Standartlarında Naslar

DSN-MUI standartları incelendiğinde fıkhi hükümlere dayanak gösterme metodunun diğer kuruluşlardan farklı olduğu görülmektedir. Standartların genel şablonunda ilk önce konunun meşruiyetine dair dayanaklar hükümlerden önce toplu bir şekilde sıralanmakta sonrasında ise konuya dair hükümlere geçilmektedir. Ayrıca takip eden standartlarda görüleceği üzere belli bazı dayanaklar her bir standartta demirbaş olarak görülmektedir.

Murabaha (2000)

DSN-MUI Murabaha ile ilgili biri 2000 diğeri 2017 senelerinde olmak üzere iki fetva yayınlamıştır. 2000 senesinde yayınlanan fetvada Murabaha'nın meşruiyeti ve genel olarak akitleri ilgilendiren meselelerle ilgili dört ayet-i kerimeye yer vermiştir.

Nisa Suresi 29. Ayette: “Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızânıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir” buyurulmakta ve ayette geçen karşılıklı rızaya

¹⁵ Zayıf olan hadisler arasında SACBNM'in çalışma kapsamındaki standartlarda da çokça zikrettiği “üç şeyde bereket vardır...” hadisi de yer almaktadır.

dayanan ticaret kapsamına murabahanın girdiği kanısıyla murabaha akdine dayanak olarak görülmüştür.

Bakara Suresinin 275. Ayetinin bir kısmında geçen “..Allah ribayı haram alışverişi helal kıldı..” ifadesindeki alışverişten hareketle yine murabahanın meşruiyetine dayanak olarak zikredilmiştir.

“Ey iman edenler! Akitlerinize bağlı kalın” (Maide, 1) ayeti murabahanın meşruiyeti ile ilgili olmasa da genel olarak akitlere riayet etme prensibine işaret etmek maksadıyla dayanak olarak verilmiştir. Bu tavır müteakip standartların neredeyse tümünde görülmektedir.

“Eğer eli darda olan birisi borçlu ise eli genişleyene kadar beklemek gerekir. Şu da var ki, bağışlamanız, eğer bilerseniz sizin için daha hayırlıdır.” (Bakara, 280) ayeti herhangi bir açıklama veya bağlam zikredilmeden dayanaklar arasında zikredilmiştir.

Standartta altı ayrı hadis dayanak olarak zikredilmiştir:

Beyhaki ve İbn Mace’de rivayet edilen hadiste Ebu Saîd el-Hudrî Rasulullah’ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu söylemiştir: “Alışveriş karşılıklı rıza iledir”. İbn Mace’nin Süheyb’den rivayetle naklettiği “Üç şeyde bereket vardır: Müddetli alış-veriş, mukaraza (mudarebe/emek-sermaye ortaklığı) ev için buğdayı arpaya karıştırmak, satmak için değil” hadisi murabahaya dayanak olarak gösterilmiştir. Tirmizi’nin Amr b. Avf’tan rivayet ettiği: “Haramı helal, helali haram kılmadıkça Müslümanlar arasında sulh caizdir. Haramı helal, helali haram kılmadıkça da Müslümanlar ileri sürdükleri şartlara bağlı kalırlar” hadisi de dayanaklar arasında yer almaktadır. Dayanaklarda zikredilen bir diğer hadis ise “Ödeme gücü bulunan kimsenin borcunu geciktirmesi zulümdür” hadisidir. “Borcunu geciktiren varlıklı kişinin onuru, zedelenmeye açık olur ve cezalandırılması da helal olur” hadisi de dayanaklar arasında zikredilmiştir. Dayanaklar arasında urban (kaporalı satış) satışının caiz olduğuna dair sünnetten getirilen bir delile de yer verilmiştir. Abdu’r-Rezzak’ın Musannef’inde Zeyb b. Eslem’den rivayet ettiğine göre Rasulullah’a (sav) urban satışı sorulmuş, o da helal kılmıştır.

Murabaha (2017)

2017 tarihli fetvada daha önce 2000 senesinde yayınlanan fetvadaki dayanaklar kullanılmış yalnızca yukarıda geçen son üç hadise yer verilmemiştir.

Mudarebe (2000 ve 2017)

DSN-MUI mudarebe ile ilgili yayınladığı iki ayrı fetvada da aynı dayanakları kullanmıştır. Bu dayanaklar üç ayet ve dört hadisten oluşmaktadır.

“Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızânıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.” buyurulan Nisa suresi 29. ayeti ve ayette geçen karşılıklı rızaya dayanan ticaret kapsamına mudarebenin de girdiği kanısıyla mudarebe akdine dayanak olarak gösterilmiştir. Bakara Suresinin 275. Ayetinin bir kısmında geçen “..Allah ribayı haram alışverişi helal kıldı..” ifadesindeki alışverişten hareketle murabahada olduğu gibi mudarebenin de meşruiyetine dayanak olarak zikredilmiştir. “Ey iman edenler! Akitlerinize bağlı kalın” ayeti mudarebe standardında dayanaklar arasında yer almaktadır. Mudarebenin meşruiyetine dair sünnetten getirilen bir dayanak Taberani’nin Evsat’ında İbn Abbas’tan rivayet ettiği şu hadistir: “Abbâs b. Abdülmuttalib (r.a.) mudarebe olarak verdiği sermayesi ile denize açılmaması, vadiye inmemesi ve canlı varlık satın almaması şartlarını ileri sürerek birisiyle mudârebe ortaklığı yapmış ve emek sahibinin bu şartlara muhalefet etmesi durumunda sermayeyi tazminle mükellef olacağını belirtmişti. Daha sonra bu şekilde şartlar ileri sürdüğünü Hz. Peygamber’e (aleyhisselâm) söylemiş ve o da onu onaylamıştı.”

İbn Mace’nin Süheyb’den rivayetle naklettiği “Üç şeyde bereket vardır: Müddetli alışveriş, mukaraza (mudarebe/emek-sermaye ortaklığı) ve ev için buğdayı arpaya karıştırmak, satmak için değil” hadisinde doğrudan mukarazaya işaret edilerek bereketli olduğunun bildirilmiş olması mudarebeye dayanak olarak kullanılmıştır.

Tirmizi’nin Amr b. Avf’tan rivayet ettiği: “Haramı helal, helali haram kılmadıkça Müslümanlar arasında sulh caizdir. Haramı helal, helali haram kılmadıkça da Müslümanlar ileri sürdükleri şartlara bağlı kalırlar” hadisi de mudarebenin dayanakları arasında yer almaktadır. Bir külli kaide olarak da karşımıza çıkan “Zarar vermek ve zarara zararlar karşılık vermek yoktur” (Dârakutnî’de Ebu Said el-Hudri’den rivayet edilmiştir) hadisi de mudarebe kapsamında yer verilen dayanaklardandır.

Muşareke

Muşareke standardında konunun meşruiyeti ile ilgili Kur’ândan tek bir ayet delil gösterilmiştir. Sa’d suresi 24. ayette:

“Dâvûd şöyle dedi: “Senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle doğrusu sana karşı haksızlık etmiştir. Zaten aralarında ortaklık ilişkileri bulunanların çoğu birbirine haksızlık ederler; yalnız iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapmakta olanlar böyle değildir; ama onlar da o kadar az ki!” Dâvûd (böyle bir temsil ile) kendisini sınadığımızı anladı. Bunun üzerine rabbinden kendisini bağışlamasını dileyerek secdeye kapandı ve bütünüyle O’na yöneldi.”

Buyrulmakta ve burada geçen ortaklar (huletâ) ifadesi muşarekeye dayanak olarak gösterilmektedir. Dayanaklar arasında zikredilen bir diğer ayet ise Maide suresinin ilk ayeti olan “Ey iman edenler! Akitlerinize bağlı kalın” ayet-i kerimesidir.

Muşareke ile ilgili sünnet şu hadis-i kudsi dayanak olarak verilmiştir: “Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur: Birbirlerine hıyanet etmedikleri sürece ben ortakların üçüncüsüyüm. Eğer biri diğerine hıyanet ederse ben aralarından çekilirim.” Murabaha ve mudarebede olduğu gibi Tirmizi’nin Amr b. Avf’tan rivayet ettiği: “Haramı helal, helali haram kılmadıkça Müslümanlar arasında sulh caizdir. Haramı helal, helali haram kılmadıkça da Müslümanlar ileri sürdükleri şartlara bağlı kalırlar” hadisi de muşareke standardında dayanak olarak yer almaktadır. Standardın dayanak kısmında Hz. Peygamber’in (sav) sahabenin ortaklık uygulamalarına dair ikrarları (ikrar delili olarak ifade ediliyor) da dayanaklar arasında zikredilmiştir.

Muşareke Mütenakısa

Muşareke standardında yer alan dayanaklara ek olarak Serahsi’nin Mebsut’una atıfla, o dönemde toplum tarafından yürütülen muşareke faaliyetlerine karşı H.z Peygamber’in takriri de dayanak olarak gösterilmiştir.

Hedging (et-Tehavvutu’l-İslami)

Hedging standardında dört ayet ve yedi hadis konu çerçevesinde dayanak olarak yer almaktadır.

“Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızânıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.” buyrulan Nisa suresi 29. ayeti genel bir akit serbestisi çerçevesinde Hedging standardında da dayanak olarak gösterilmiştir. Ahde vefayı öğütleyen İsra suresi 34. ayet-i kerimesi (“Rüşdüne erinceye kadar yetimin malına, onun yararına olmadıkça el sürmeyin. Ahde vefa gösterin; çünkü ahid sorumluluk doğurur”) de standardın

dayanakları arasındadır. “Ey iman edenler! Allah’a itaatsizlikten sakının. Herkes yarın için ne hazırladığına baksın! (Evet) Allah’a itaatsizlikten sakının; şüphesiz Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır.” (Haşr suresi 18. ayet) ayeti standardın dayanakları arasında yer almaktadır. İlgili ayet-i kerimenin hangi konuda dayanak olarak sunulduğu ifade edilmemiş olsa da ayette geçen “yarın” ifadesi üzerinden Hedging ile bir bağlantı kurulmaya çalışılmış olması muhtemeldir.

Bir külli kaide olarak da ifade edilen “Zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek yoktur” hadisi sünnetten ilk gösterilen dayanaktır. İbn Hibban’ın rivayetine göre “Bir adam, "Ey Allah"ın Resûlü! Devemi bağlayıp da mı Allah"a tevekkül edeyim, yoksa bağlamadan mı tevekkül edeyim?" diye sordu. Resûlullah (sav), "Önce onu bağla, sonra Allah"a tevekkül et!" buyurdu.” Zikredilen hadisin Hedging standardında hangi hüküm için dayanak olduğuna dair herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

Önceki standartlarda da olduğu gibi Tirmizi’nin Amr b. Avf’tan rivayet ettiği: “Haramı helal, helali haram kılmadıkça Müslümanlar arasında sulh caizdir. Haramı helal, helali haram kılmadıkça da Müslümanlar ileri sürdükleri şartlara bağlı kalırlar” hadisi hedging standardında da dayanak olarak yer almaktadır.

Hakim’in rivayet ettiğine göre Allah rasulü (sav) bir adama vaaz ederek şöyle dedi: “Beş şeyden önce şu beş şeyin kıymetini bil: yaşlılığından önce gençliğinin, hastalığından önce sağlığının, fakirliğinden önce zenginliğinin, darlık zamanından önce boş zamanının ve ölümünden önce hayatının.” Zikredilen hadisin hangi bağlamda hedginge veya hedging ile ilgili hangi hükme dayanak teşkil ettiği zikredilmemiştir.

Müslim, Ebu Davud, Tirmizi, Nesai ve İbn Mace’de rivayet edilen “Altınla altını, gümüşle gümüşü, buğdayla buğdayı, arpayla arpayı, hurmayla hurmayı, tuzla tuzu misli misline (eşit miktarda) ve elden ele (peşin) olarak değişin. Eğer cinsler birbirinden farklı olursa peşin olmak koşuluyla istediğiniz şekilde alışveriş yapabilirsiniz.” hadisi de Hedging standardının dayanakları arasındadır.

Müslim’in Ebu Hureyre’den naklettiği şu hadis de dayanaklar arasında yer almaktadır: “Misli misline olmadıkça altını altınla satmayın! Birini diğerinden zîyade yapmayın! Misli misline olmadıkça gümüşü de gümüşle satmayın! Birini diğerinden ziyade yapmayın! Bunlardan halen mevcut olmayanı mevcut olanla satmayın!”. Hedging standardı kapsamında zikredilen sünnet dayanaklarından sonuncusu ise Buhari’de yer

alan “Münafığın alameti üçtür: konuştuğunda yalan söyler, kendisine emanet edildiğinde hıyanet eder, söz verdiği sözünü tutmaz.”

İcare (el-müntehiye bi’t-temlîk) (2000 ve 2017)

İcare standartlarında Zuhruf suresi 32, Bakara suresi 233 ve Kasas suresi 26. ayetleri dayanak olarak gösterilmiştir:

“Rabbinin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş? Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık. Bir kısmı diğerini istihdam etsin diye kimini kiminden derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır.” (Zuhruf, 32). “...Çocuklarınızı sütannelere emzirtmek isterseniz münasip olan ücreti verdiğiniz takdirde sizin için bir günah yoktur. Allah’ın koyduğu kurallara aykırı davranmaktan sakının ve bilin ki Allah yaptıklarınızın tamamını görmektedir.” (Bakara 233). “O iki kızdan biri, “Babacığım, onu ücretle tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır” dedi.” (Kasas, 26)

İcare standartlarında toplamda beş ayrı hadis dayanak olarak verilmiştir. Hadislerden ilki İbn Mace’nin İbn Ömer’den rivayet ettiği “Çalışana ücretini alınının teri kurumadan veriniz” hadisidir. Ebu Davud’un Sa’d b. Ebi Vakkas’tan rivayet ettiği “Biz araziye, ark kenarlarındaki ve onlardaki su ile sulanan ekin karşılığında kiraya verirdik. Rasûlullah (s.a.v.) bunu nehyetti ve tarlayı altın ve gümüş karşılığında kiralamamızı emretti.” hadisi de icarenin meşruiyetinin açık bir delili olarak zikredilmiştir. İbn Mesud’dan rivayet edilen “Rasulullah (sav) bir akitte iki akit yapmayı yasakladı” hadisi dayanaklar arasındadır. İcare ile ilgili sünnetten bir diğer dayanak ise “Kim bir işçi tutacak olursa ona ödeyeceği ücreti bildirsin!” hadisidir.

Diğer standartlarda olduğu gibi icare standardında da “Haramı helal, helali haram kılmadıkça Müslümanlar arasında sulh caizdir. Haramı helal, helali haram kılmadıkça da Müslümanlar ileri sürdükleri şartlara bağlı kalırlar” hadisi dayanaklar arasında zikredilmiştir

Kefalet

DSN-MUI kefalet standardı kapsamında iki ayete işaret etmiştir. İlki Yusuf suresi 72. ayeti olan “Kralın su kabını arıyoruz; onu getirene bir deve yükü (bahşiş) var” diye cevap verdiler. (İçlerinden biri) “Ben bu söze kefilim” dedi.” ayetidir. Dayanak gösterilen diğer

ayet ise “...İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın...” (Maide, 2,) ayetidir. Burada kefil olmak iyilik ve takvada yarışmanın bir yansıması olarak görülmüş ve kefalet için dayanak olarak zikredilmiştir.

Kefalet standardında ayrıca üç hadis-i şerife yer verilmiştir:

İlk hadis Buhari’de Seleme b. Evka’dan rivayet edilen Hz. Peygamber’in borcu olan bir kimsenin cenaze namazını kıldırması üzerine sahabeden birinin borca kefil olması ve bunun üzerine Hz. Peygamber’in namazı kıldırması hadisidir. İkinci hadis, önceki standartlarda da geçen Tirmizi’nin Amr b. Avf’tan rivayet ettiği: “Haramı helal, helali haram kılmadıkça Müslümanlar arasında sulh caizdir. Haramı helal, helali haram kılmadıkça da Müslümanlar ileri sürdükleri şartlara bağlı kalırlar” hadisidir. Üçüncü ve son hadis ise “Kul kardeşine yardım ettikçe Allah (c.c.) da ona yardım eder” hadis-i şerifidir. Maide suresi 2. ayetinden çıkarıldığı gibi burada da kefil olmak yardımlaşma kapsamında değerlendirilerek dayanaklar arasında zikredilmiştir.

Sigorta

Sigorta standardı ile ilgili altı ayet ve altı hadis dayanak olarak gösterilmiş olup standart arasında en fazla dayanağa sahip olan standarttır. Standartta dayanak olarak zikredilen ayetler şöyledir:

- “Yetimlere mallarını verin, temizi pis olanla değişmeyin, onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin; zira bu büyük bir günahtır.” (Nisa, 2)
- “Geriye eli ermez, gücü yetmez çocuklar bırakmış olmaları halinde onlar hakkında endişe duyacak olanların (başkalarının yetimleri için de) kalpleri sızlasın; Allah’tan sakınsınlar ve doğru söz söylesinler.” (Nisa, 9)
- “Ey iman edenler! Allah’a itaatsizlikten sakının. Herkes yarın için ne hazırladığına baksın! (Evet) Allah’a itaatsizlikten sakının; şüphesiz Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır.” (Haşr, 18)

DSN-MUI sigorta ve teberru ile ilgili yukarıdaki ayetleri dayanak olarak gösterdikten sonra diğer standartlarda yapmadığı bir şey yaparak zikredeceği diğer ayetlerin uygulanması veya kaçınılması gereken genel muamelat ilkeleri ile olduğunu ifade etmiştir. Bu nokta dayanaklarda izlenen metodu da açıkça gösterir niteliktedir. Diğer ayetler şöyledir:

- “Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin...” (Maide, 1)

- “İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın.” (Maide, 2)

- “Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir.” (Nisa, 58)

- “Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızânıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.” (Nisa, 29)

Standart kapsamında altı ayrı hadis dayanak olarak zikredilmiştir. Ayrıca hadisler zikredilmeden önce bu hadislerin genel muamelat ilkelerine dair hadisler olduğu söylenerek diğer standartlarda görülmeyen bir açıklama yapılmıştır. İlgili hadisler şunlardır:

- “Her kim bir müslümanın dünya sıkıntılarından bir sıkıntısını giderirse, Allah da onun kıyamet sıkıntılarından birini giderir. Kul kardeşine yardım ettikçe Allah da ona yardım eder.” (Müslim’de Ebu Hureyre’den rivayet edilmiştir)

- “Mü’minler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar.” (Müslim’de Numan b. Beşir’den rivayet edilmiştir)

- “Haramı helal, helali haram kılmadıkça Müslümanlar arasında sulh caizdir. Haramı helal, helali haram kılmadıkça da Müslümanlar ileri sürdükleri şartlara bağlı kalırlar”. (Tirmizi’de Amr b. Avf’den rivayet edilmiştir)

- “Mü’minin mü’mine karşı durumu, birbirlerini destekleyen bir binanın parçasının durumu gibidir.” (Müslim’de Ebu Musa’dan rivayet edilmiştir)

- “Kim malı olan bir yetime velayet ederse onun malını ticarete değerlendirsın ve o malı zekatın yiyip bitirmesine terk etmesin.” (Tirmizi, Derakutni ve Beyhaki’de rivayet edilmiştir)

- “Zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek yoktur.” (İbn Mace, Ahmed ve Malik’de rivayet edilmiştir)

Sukuk

Sukuk standardında DSN-MUI altı ayet ve beş hadise dayanak olarak yer vermiştir: Bakara suresi 275. ayet: “..Allah alışverişi helal ribayı haram kıldı..” Bakara suresi 283. ayet: “Şayet yolculuk halinde olur ve yazacak birini bulamazsanız, teslim alınmış rehinler (yeterlidir). Birbirinize güveniyorsanız, kendisine güvenilen borçlu emaneti yerine getirsin ve rabbi olan Allah’tan korksun. Tanıklığı gizlemeyin. Kim onu gizlerse şüphesiz onun kalbi günahkârdır. Allah yaptıklarınızı eksiksiz bilmektedir.” Nisa suresi 29. ayet: “Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızânıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.” Maide suresi 1. ayet: “Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin. İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla, size bildirilecek olanlar dışındaki “en‘âm” denen hayvanlar sizin için helâl kılınmıştır. Şüphesiz Allah dilediği gibi hükmeder.” İsra suresi 34. ayet: “Rüşdüne erinceye kadar yetimin malına, onun yararına olmadıkça el sürmeyin. Ahde vefa gösterin; çünkü ahid sorumluluk doğurur.” Kasas suresi 26. ayet: “O iki kızdan biri, “Babacığım, onu ücretle tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır” dedi.”

Sukuk standardı kapsamında zikredilen hadisler ise şöyledir: “Biz araziye, ark kenarlarındaki ve onlardaki su ile sulanan ekin karşılığında kiraya verirdik. Rasûlullah (s.a.v.) bunu nehyetti ve tarlayı altın ve gümüş karşılığında kiralamamızı emretti.” (Ebu Davud ve Derakutni Sa’b b. Ebi Vakkas’tan rivayet etmiştir). Diğer standartlarda da geçen hadis-i kudsi: “Birbilerine hıyanet etmedikçe ben ortakların üçüncüsüyüm. Eğer hıyanet ederlerse ben aralarından çıkarım” hadisi de dayanaklar arasındadır. Bir diğer dayanak hadis ise “Haramı helal, helali haram kılmadıkça Müslümanlar arasında sulh caizdir. Haramı helal, helali haram kılmadıkça da Müslümanlar ileri sürdükleri şartlara bağlı kalırlar” (Tirmizi’de Amr b. Avf’dan rivayet edilmiştir) hadisidir. Bir diğer dayanak hadis ise:

“Abbâs b. Abdülmuttalib (r.a.) verdiği sermayesi ile denize açılmaması, vadiye inmemesi ve canlı varlık satın almaması şartlarını ileri sürerek birisiyle mudârebe ortaklığı yapmış ve emek sahibinin bu şartlara muhalefet etmesi durumunda sermayeyi tazminle mükellef olacağını belirtmişti. Daha sonra bu şekilde şartlar ileri sürdüğünü Hz. Peygamber’e (aleyhisselâm) söylemiş ve o da onu onaylamıştı.”

(Taberani’de İbn Abbas’dan rivayet edilmiştir) hadisi olmuştur.

“Alışveriş karşılıklı rıza iledir...” (Beyhaki’de İbn Mace’den rivayet edilmiştir) hadisi konu bağlamında dayanak gösterilen son hadistir.

Ücretli Vekâlet

Ücretli vekâletin dayanaklarında dört ayete yer verilmiştir:

- “Yûsuf da, “Beni ülkenin hazinelerine tayin et! Çünkü ben çok iyi korurum ve bu işi bilirim” dedi.” (Yusuf, 55)
- “Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir.” (Nisa, 58)
- “Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin. İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla, size bildirilecek olanlar dışındaki “en‘âm” denen hayvanlar sizin için helâl kılınmıştır. Şüphesiz Allah dilediği gibi hükmeder.” (Maide, 1)
- “İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın.” (Maide, 2)

Vekâletin sünnetten ilk delili Buhari, Ebu Davud ve Tirmizi’de rivayet edilen Urve el-Bârikî (r.a.) hadisidir. Hz. Peygamber (aleyhisselâm) Urve’ye (r.a.) bir dinar verip kurbanlık ya da koyun almasını istemiştir. Bu da satın alma ile ilgili vekâlet verdiğine delalet etmektedir.

Ücretli vekâlete işaret eden bir diğer rivayet ise şöyledir:

“Bûsr b. Said’den rivayetle İbn es-S’adi el-Maliki şöyle dedi: Ömer (r.a.) beni zekat için görevlendirmişti. İşimi bitirip ona ödemeyi getirince bana bir ücret verilmesini emretti. Ben de “Allah rızası için yaptım” dedim. Ömer de: “Sana verileni al!” Çünkü ben de Rasulullah (sav) zamanında onun için aynı işi yaptım ve sonra senin söylediğini söyledim. Rasulullah (sav) bunun üzerine bana “Sen talep etmeden sana bir şey verilirse onu al. Ondan ye ve infak et!”

Buhari’den rivayet edildiğine göre Ebu Humeyd Es-Sâidî şöyle dedi: “Rasulullah (sav) zekat toplamak üzere Benî Süleyym kabilesinde İbn-i Lütbiyye adında bir adamı görevlendirdi. Adam işini bitirip dönünce Rasulullah (sav) ona karşılık verdi.”

“Haramı helal, helali haram kılmadıkça Müslümanlar arasında sulh caizdir. Haramı helal, helali haram kılmadıkça da Müslümanlar ileri sürdükleri şartlara bağlı kalırlar.” (Tirmizi’de Amr b. Avf’dan rivayet edilmiştir)

Vekâlet

Vekâlet standardında üç ayrı ayet dayanak olarak verilmiştir: “...Şimdi siz içinizden birini şu gümüş paranızla şehre gönderin de baksın, hangisinin yiyeceği daha temiz ise size ondan erzak getirsin; ayrıca çok dikkatli davransın da sakın varlığını kimseye sezdirmesin.” (Kehf, 19). “Yûsuf da, “Beni ülkenin hazinelerine tayin et! Çünkü ben çok iyi korurum ve bu işi bilirim” dedi.” (Yusuf, 55). “İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın.” (Maide, 2)

Standart kapsamında bazı hadisler de konuya dayanak olarak zikredilmiştir: Malik’in Muvatta’da rivayet ettiğine göre “Rasulullah (sav) Ebu Rafi’ ve bir adamı kendisini Meymune b. Haris ile evlendirmek üzere görevlendirdi.” Burada nikah akdi üzerine bir vekâlet söz konusu olduğundan dolayı dayanak olarak zikredilmiştir.

“Haramı helal, helali haram kılmadıkça Müslümanlar arasında sulh caizdir. Haramı helal, helali haram kılmadıkça da Müslümanlar ileri sürdükleri şartlara bağlı kalırlar.” (Tirmizi’de Amr b. Avf’den rivayet edilmiştir)

Bir diğer hadis ise şöyledir:

“Bir adam Peygamber Efendimiz’e (s.a.v.) borcunu kaba bir şekilde tahsil etmek için geldi, bunun üzerine sahabeler onun üzerine yürüdüler. 'Onu rahat bırakın, çünkü hak sahibinin söz hakkı vardır dedi ve sonra 'Bu kişiye devesi gibi bir deve verin (ödeyin)' buyurdu. Ashab, "Ya Rasullah, bulduklarımızın hepsi onun devesinden daha iyi" dediler. Bunun üzerine Rasulullah, "Daha iyisini verin!, şüphesiz sizin en hayırlınız, ödemeyi en iyi yapanınızdır." buyurdu.”

Sermaye Piyasası

Standartta yedi ayrı ayet dayanak olarak verilmiştir:

- Bakara suresi 275. ayet: “..Allah alışverişi helal ribayı haram kıldı..”
- Bakara suresi 278. ayet: “Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve eğer gerçekten müminler iseniz ribadan aldıklarınızı bırakın.”
- Bakara suresi 283. ayet: “Şayet yolculuk halinde olur ve yazacak birini bulamazsanız, teslim alınmış rehinler (yeterlidir). Birbirinize güveniyorsanız, kendisine güvenilen borçlu emaneti yerine getirsin ve rabbi olan Allah’tan korksun. Tanıklığı gizlemeyin. Kim onu gizlerse şüphesiz onun kalbi günahkârdır. Allah yaptıklarınızı eksiksiz bilmektedir.”
- Nisa suresi 29. ayet: “Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızânıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.”

- “Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir.” (Nisa, 58)

- “Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin. (Maide, 1)

- Kasas suresi 26. ayet: “O iki kızıdan biri, “Babacığım, onu ücretle tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır” dedi.”

Standart kapsamında dokuz hadis dayanak olarak yer almaktadır. Hadislerden en fazla dayanak gösterilen standarttır. Standartta dayanak olarak zikredilen hadisler şöyledir:

- “Haramı helal, helali haram kılmadıkça Müslümanlar arasında sulh caizdir. Haramı helal, helali haram kılmadıkça da Müslümanlar ileri sürdükleri şartlara bağlı kalırlar.” (Hakim ve Tirmizi’de Amr b. Avf’den rivayet edilmiştir)

- “Zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek yoktur.” (İbn Mace, Ahmed ve Malik’de rivayet edilmiştir)

- Müslim’de Ebu Hureyre şöyle rivayet etmiştir: “Rasulullah (sav) beyu-l-hasat ve beyu’l-garar’ı yasakladı.”

- Tirmizi’nin Hakim b. Hizam’dan rivayet ettiğine göre “Rasulullah’a geldim ve “bana bir adam gelip yanımda olmayan bir şeyi satmamı istese ben de pazardan satın alıp sonra ona satsam” dedim. O da: “yanında olmayan şeyin satışını yapma” buyurdu.”

- “Rasulullah (sav) neceşi yasakladı” (Buhari’de İbn Ömer’den rivayet edilmiştir.)

- Buhari’de İbn Abbas’tan rivayet edilen Hz. Peygamber’in (sav) telakki’r-rukban ve simsarlığı yasakladığı hadis de dayanaklar arasında yer almaktadır.

- Tirmizi’nin Enes b. Malik’den rivayet ettiğine göre: “Rasulullah bir örtü ve bardak satın aldı ve “bu örtü ve bardağı kim alır” dedi. Bir adam “ben bir dirheme alırım” dedi. Ardından Rasulullah iki defa “kim daha fazla verir” dedi. Bir adam iki dirhem verdi ve örtü ve bardağı satın aldı.”

- İbn Mace’de İbn Ömer’den rivayet edilen hadiste Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Çalışana ücretini alınının teri kurumadan veriniz.”

- “Kim bir işçi tutacak olursa ona ödeyeceği ücreti bildirsin!” (Abdurrezzak’da Ebu Hureyre ve Ebu Said el-Hudri’den rivayet edilmiştir)

3.3.2. İcma ve Görüş Birliği

İslami finans standartları standart konusunun meşruiyetinde ve çeşitli hükümlerde kullanılan delillerden bir diğeri görüş birliğidir. İcma ve görüş birliği ve genel olarak standartlarda ilgili konunun meşruiyet temellerinden biri olarak karşımıza çıkmakta ve standartlarda da fıkıh usulündeki hiyerarşiye uygun olarak Kur'an ve sünnetten sonra zikredilmektedir.

Fıkıh usulünde icmâ sahâbenin icması, ümmetin icması ve zamanın ehil alimlerinin icması ve bunların hüccet olarak değerleri etrafında ele alınmaktadır. Sahâbenin ve ümmetin bir konu hakkındaki müsbet veya menfi icmasının sahih bir kaynak olduğu noktasında mütekellimin usulcülere arasında herhangi bir görüş ayrılığı yoktur. Görüş ayrılıklarını başladığı nokta zamanın ehil alimlerinin (ehl-i â'sâr) icmasının hüccet değeri taşıyıp taşımadığı ile ilgilidir. Hanefî fıkıh usulüne göre bu tür icma da sahih icmadandır ve hüccettir (El-Cessâs, 2010).

AAOIFI Standartlarında İcma ve Görüş Birliği

AAOIFI görüş birliğini kimi zaman fıkıh usulündeki tarife uygun olarak icmâ manasında kullanmakta, kimi zaman ise “ilim ehlinin geneli (cumhur) bu konuda “ittifak” etti” ifadesi ile konu hakkında bir görüş birliği olduğunu ifade etmektedir.

Murabaha

Murabaha akdinin meşru olduğu ile ilgili ilim ehli arasında genel bir görüş birliği olduğu ifade edilerek meşruiyet dayanakları arasında yer verilmiştir.

Bağ-Bahçe Ortaklığı

Sahabe-i kiramın Yahûdilerle yıllarca bağ-bahçe ortaklığını aralarında hiçbir fikhî tartışma olmaksızın devam ettirdikleri ve bu durumun da bağ-bahçe ortaklığının meşruiyeti konusunda icmâ olduğunu gösterdiği ifade edilmiştir. Ayrıca söz konusu icma ile ilgili İbn Hazm, İbn Kudâme ve Buhûtî gibi âlimlere atıf yapılmış ve her birinin bu konuda icma olduğunu belirttiği aktarılmıştır.

Mudarebe

Mudarebe ortaklığının meşruiyeti Abdullah b. Mes'ûd ile Hakîm b. Hizâm'ın mudârebe ortaklığı yapmalarına ve sahâbenin de onların bu uygulamasına karşı çıkmaması

olmalarına dayandırılarak bu konuda icma olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca mudarebenin meşru olduğu konusunda icma bulunduğuna İbnü'l-Münzir'den de dayanak gösterilmiştir.

Ortaklıklar ve Çağdaş Ortaklıklar

Standartta Hz. Peygramber (aleyhisselâm) zamanından beri süre gelen ortaklık akitlerinin, ortaklıkların ameli icma kapsamında caiz ve meşru olduğunu gösterdiği ifade edilmektedir.

Tekafül

Tekafül standardında vekilin kasıt, kusur veya şartlara aykırı tasarrufu olmadıkça tazminle yükümlü olmayacağına dair fakihlerin görüş birliği bulunduğuna işaret edilmiştir.

Kira ve Finansal Kiralama

AAOIFI standartlarında kira akdinin meşruiyet dayanağı olarak icma delili de zikredilmektedir. Ayrıca AAOIFI Şer'i standart çalışmaları kitabında da müteahhirin döneminden Ebu Bekir El-Esamm ve İbn Aliyye gibi alimlerin itirazları olsa da sahabe döneminden itibaren kira akdi üzerinde icma bulunduğu bu sebeple bu gibi itirazların kabul edilmeyeceği ifade edilerek kira akdinin meşruiyetinin icma ile de sabit olduğu ifade edilmiştir.

Vekalet

AAOIFI vekalet standardında ve Şer'i standart çalışmaları kitabında vekaletin meşruiyet delilleri arasında icma da yer almaktadır. Neylü'l-Evtâr, Fethu'l-Kadîr ve Muğnî'ye atıfla vekalet akdinin icma ile sabit olduğu zikredilmiştir.

DSN-MUI Standartlarında İcma ve Görüş Birliği

DSN-MUI murabaha, mudarebe, muşareke, icare standartlarında ilgili akitlerin meşruiyetinde sahabe icması, vekâlet akdinin icmasında da ümmetin icması olduğunu ifade etmektedir.

SACBNM Standartlarında İcma ve Görüş Birliği

SACBNM murabaha, mudarebe, kefalet, icare ve vekâlet standartlarında meşruiyet dayanağı olarak alimlerin icması olduğunu aktarmaktadır.

3.3.3. Kıyas

Kıyas, sahabenin tümü ve alimlerin çoğuna göre: hükmü naslarda isbat olunmuş bir meselenin (aslın) hükmünün, hükmü naslarda isbat olunmamış bir meseleye (fer'e) aralarındaki ortak illet sebebiyle aktarılmasıdır (Ed-Debûsî, 2007). Sahih kıyasın genel şartları dörttür (Ed-Debûsî, 2007):

- Aslın hükmünün başka bir nas sebebiyle yalnızca asla mahsus olmaması,
- Aslın hükmünün kıyas yapılabilecek sınırların dışına çıkmıyor olması,
- Belli bir nas ile sabit olan aslın hükmünün hükmü sabit olmayan fer'e aynen geçmesi,
- Kıyasa konu olan aslın hükmün kıyas işleminden sonra da kıyas işleminden önceki hali üzere devam etmesi

Aslın hükmünün mahsus olduğu duruma Huzeyme (r.a)'ye Hz. Peygamber (s.a)'in "Huzeyme kime şahitlik ederse (tek başına) yeterlidir" sözüyle verdiği imtiyaz örnek olarak gösterilebilir. Burada Huzeyme'ye verilmiş bir imtiyaz söz konusudur ve kıyasa konu edilmez (Karaman, 2010).

İkinci şartta zikredilen kıyas yapılabilecek sınırın dışına çıkılması, hükmün manasının akıl ile kavranamayarak illetin tespit edilemediği ve aslın hükmünün kıyas metoduna uymayan bir yolla sabit olmasını ifade etmektedir (Karaman, 2010).

İslami finans standartlarında kıyas dayanak olarak pek çok meselede görülmektedir. Standartlarda kıyas edilen (asl) genellikle açıkça zikredilse de aralarındaki ortak illete değinilmemekte ve kıyasın nasıl işletildiğine dair bilgi verilmemektedir.

AAOIFI Standartlarında Kıyas

Murabaha

Murâbaha akdinin caiz oluşunda maliyetine satışa (tevliye satışı) kıyas edilerek caiz olduğu ifade edilmiştir.

Faizsiz finans kurumunun müşteriye vadeli olarak borçlandırmaya hazır olması karşılığında yani murâbaha işlemi için sadece limit açmış olmak suretiyle limit tahsis komisyonu alması caiz görülmemiştir. Müşteriye fiilen para verme karşılığında komisyon

almanın caiz olmayışına kıyas edilerek böyle bir işlemin de caiz olmayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Mudarebe

Emek sahibinin kârdaki payını hak etmesi için hakiki ya da hükmi tasfiye ile paylaşım yapılmasının gerekliliğine dair hüküm, müsâkât ortaklığına (bağ–bahçe ortaklığı) yapılan kıyasa dayandırılmıştır.

Ortaklıklar ve Çağdaş Ortaklıklar

Şirketin hükmi tasfiyesi (et-tandîdül-hükmi ing. constructive valuation), zekât ve hırsızlık gibi pek çok meselede değerlendirme yapmak suretiyle hüküm verilebilmesine kıyasla caiz görülmüştür.

Sukuk

Yatırım sertifikalarını ihraç edebilmek için meşru bir akit türünün esas alınarak ihraç edilmesine bağlanmıştır. Esas alınan akitler meşru olduğu için de bunlardan herhangi birisine dayalı olarak sertifika ihraç etmenin de caiz olduğu ifade edilerek kıyas delili dayanak olarak kullanılmıştır.

Yatırım sertifikalarının ikincil piyasalarda işlem görmesinin caiz oluşunun dayanağı kıyastır. Sertifikaların ikincil piyasalarda işlem görmesi ilgili varlıklara ait payların alınıp satılması anlamına gelmesidir. Dolayısıyla bu varlıklar alınıp satılabildiğine göre bunlara ait payları temsil eden sertifikalar da alınıp satılabilmektedir.

Kira ve Finansal Kiralama

Güvence bedelinin meşruiyeti konusunda Albaraka Grubu Fıkhî Denetim Kurulu tarafından verilen fetva dayanak olark gösterilmiş ve ilgili fetvanın, kira sözleşmesi için de uygulanabilecek nitelikte olduğu ifade edilerek karara kıyas yapılmıştır.

Kiracıdan kaynaklı bir durum olmaksızın kira konusu varlığın mülkiyetinin devredilememesi hâlinde kiracıdan emsal ücret alınabileceği hükmü, satın alınan toprak ürünleri, semavi bir afet dolayısıyla telef olduğunda satış bedelinde indirim yapılması yönündeki görüşe kıyasla verilmiştir.

Ayrıca literatürde AAOIFI standartlarında kıyas ile istidlal üzerine Katar Üniversitesi İslami ilimler fakültesinde yapılmış bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Tezde yazar Adem, (2021), döviz ticareti, ortaklık ve müşareke, konvansiyonel bankanın İslami bankaya dönüşümü ve teverruk standartları üzerinden AAOIFI'nin kıyası delil olarak kullanımı ele alınmıştır. Yazara göre AAOIFI'de kıyasın şartlarına genel manada bir uyum söz konusudur. Kıyasın kullanıldığı örneklerle bakıldığı zaman genel itibarıyla usuli şartlara riayet edilmiştir.

Teverruk

AAOIFI teverruk standardında yer alan dayanaklar arasında kıyas delili yer almamaktadır. Buna karşın AAOIFI Şer'i standart çalışmaları kitabında Teverrukun meşruiyet delilleri arasında kıyas deliline de yer verilmiştir. Teverruk akdi rükün ve şartları ve akdi fasit kılacak garar, cehalet ve riba gibi fesat unsurlarını taşımayan bir satım akdine kıyas edilmiştir. Nitekim teverruk akdinin meşruiyet dayanakları olan Kur'an ve sünnettten delillerde de teverruk akdi satım akdi gibi görülmüştür.

DSN-MUI Standartlarında Kıyas

DSN-MUI kıyası iki yerde dayanak olarak kullanmıştır. Murabaha'nın meşruiyet dayanakları ile ilgili olarak AAOIFI'nin Murabaha maddesinde yapılan kıyas zikredilmiş, ayrıca mudarebe standardında dokuzuncu meşruiyet delili olarak mudarebenin musakat akdine kıyas edildiği ifade edilmiştir.

SACBNM Standartlarında Kıyas

Murabaha

Murabaha akdinin meşruiyeti Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tevliye satışını yani maliyet fiyatına satış onaylamış olmasına kıyasla temellendirilmiştir. Burada yapılan çıkarım maliyetine satış caizse kar koyarak satmak da caizdir şeklinde bir çıkarımdır.

İcare

İcare standardında eşyaların intifa hakkından yararlanma ihtiyacının, eşyalardan yararlanma ihtiyacına benzer olduğu, bu tür eşyaların satışına izin verildiğinde, kamu

yararı (maslahat) ve ihtiyaç nedeniyle intifa hakkının kiralanmasına da izin verilmesi gerektiği ifade edilerek kıyas delili işletilmiştir.

TKBB Standartlarında Kıyas

TKBB kefalet standardında iki ve murabaha standardında iki yerde kıyası dayanak olarak göstermiştir.

Kefalet

Alkollü içki satışı, kumar ve faizli borç gibi işlemlere bağlı olarak ortaya çıkan alacaklar kefalet sözleşmesinin konusu olamamaktadır. Bu hüküm, haram bir işin yapılması ve haram kazanç elde edilmesinin caiz olmayışına kıyasla bunlara destek vermenin de caiz olmamasına dayandırılmıştır.

Kefilin azami sorumluluk miktarının belirlenmesi, muzâf ve muvakkat kefalet caiz oluşuna kıyasla caiz görülmüştür.

Murabaha

Murâbaha yoluyla yapılan satışlarda teminat alınabilmesinin caiz oluşunda katılım bankacılığı ilke ve standartlarına uygun olan teminatların alınıp verilmesine yapılan kıyas dayanak olarak verilmiştir.

Satın alma vaadinde bulunduktan sonra gerekçesiz olarak vaadinden dönen kişinin, vaadi sebebiyle ortaya çıkan fiilî zararı tazmin etmesi, tessebbüben verilen zararın tazmini hükmü ile irtibatlandırılmıştır.

İslami finans standartlarında fıkhi dayanaklar arasında fıkıh ilminde kullanılan bazı usûl yöntemleri üzerinden hükümlere dayanak gösterilmektedir. Bu noktada her kurumun farklı tavrı olduğu görülse de genel hatlarıyla karşımıza çıkan genel fıkıh ilkeleri ibâha, zaruret ve hacet, maslahat ve sedd-i zera'i prensipleridir. Zikredilen prensipler esasında literatürde bu tarz kurumlara yöneltilen eleştirilerin odak noktaları arasında yer almaktadır. Özellikle zaruret ve maslahat ilkelerine tabiri caizse sığınarak bazı hükümlerin verilmesi ve bu yöntemlerin yaygın olarak kullanıldığı iddiaları ışığında İslami finans standartlarında bu genel fıkıh ilkelerinin ne derece kullanıldığı konusu önem arz etmektedir. Takip eden bölümlerde bu ilkelerin İslami finans standartlarında kullanımı ve örnekleri sırasıyla ele alınacaktır.

3.3.4. İbâha

Fıkıhta genel geçer ilkelerden biri haram olduğuna ilişkin bir delil bulunmadığı takdirde aslolanın evvelemirde mübahlık olduğu ilkesidir. Bu manada hemen hemen tüm fakihler "Eşyada asıl olan ibâhadır" ilkesini benimsemiştir. Şâriin (kanun koyucu) hitabı ile sabit olan bu ibâha, aksine bir delil bulunmadıkça mükellefin bir şeyden yararlanma veya bir fiili yapma konusunda serbest olduğunu ifade etmektedir. Bu durum "ibâha-i şer'iyeye" olarak da adlandırılmaktadır. Naslarda sarahaten yasaklanmayan şeylerin mubah olduğuna dair birçok aklî ve naklî delil de getirilmiştir.¹⁶ Bazı mezheplerde, mubah olma durumu hakkında özel bir delil bulunmadıkça temel ilkenin mübahlık değil yasaklık olduğu görüşü de savunulmuş olsa da genel kabul ibaha yönündedir (Dönmez, 2020).

Baktı (2018) ibaha ile ilgili doktora tezinde Hanefî usûlcülerin mubâh/ibâha tanımlarını incelediğinde, bu tanımların fiil serbestisi üzerinde yoğunlaştığını tespit etmiştir. Mubâh kavramına ilişkin yapılan açıklamalar göz önüne alındığında, mubâhın aslında farz veya vâcib gibi bir hükmü değil, hükümsüzlük halini ifade ettiğini ifade etmektedir. Örneğin, Cessâs (2010) aklen fiillerin mubâh, vâcib veya mahzur olarak üçe ayrılabilirliğini belirtmiştir. Bu tanım daha yakından incelendiğinde, vâcib ya da mahzur kapsamına girmeyen bütün fiillerin mubâh kategorisine girdiği görülmektedir. Vâcib ve mahzur kavramları, bu fiillerin ceza ya da mükâfat şeklinde bir karşılığı olduğunu göstermekte, buna karşılık, mubâh kategorisindeki fiiller, aynı anda ceza ve mükâfat gerektirmemektedir. Bu anlamda, mubâh fiillerin yerine getirilmesi veya getirilmemesi arasında bir fark olmadığı gibi; varlık ve yoklukları da eşittir. Dolayısıyla, mubâhın aslında bir hüküm değil, hükümsüzlük halinin adı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Pezdevî usûlünde azimet ve ruhsata dair açtığı bahiste farz, vâcib, sünnet, nafîle gibi hükümlere yer verirken, mubâha yer vermemesinin arka planında da bu anlayışın yattığı da ifade edilmektedir. Pezdevî'ye göre de mubâh, mahiyet itibarıyla bu zikredilen hükümlerden farklıdır. Bu fark, mubâhın bir hüküm olmaktan ziyade, hükümsüzlük halini ifade etmesinden kaynaklanmaktadır (Baktı, 2018). Yine Hanefî usulcülerinden ed-Debûsî, (2007, s. 458) Takvîmü'l-Edille'sinde mübahlardah bahsederken ibahanın esasında delil olarak bir hüküm taşımadığını ifade etmektedir.

¹⁶ Bakara 2/29, Mâide 5/5, A'râf 7/32, Câsiye 45/13.

İbaha prensibinin özellikle güncel İslam ekonomisi ve finansına dair meselelerde ön açıcı bir ilke olarak ve bir meşruiyet dayanağı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda İslami finans standartlarında ibâha-i asliyye olarak bilinen “Eşyada aslolan ibahadır” kaidesinin çok defa kullanıldığını görmek mümkündür. Bazı standartlarda İbaha ilkesine doğrudan atıfla hükme dayanak verilirken bazı standartlarda bu ilke üstü kısmen kapalı şekilde işletilmiştir. İbaha ilkesini özü itibarıyla bir hükümsüzlük hali olarak kabul etmek çok daha isabetli görünmekte ve buna binaen İslami finans standartlarında cevaz için bir dayanak olarak görülmesi ve çok defa başvuruluyor olması ibaha ilkesinin mucebi dışında bir kullanıma tabi tutulduğu izlenimi vermektedir. Ancak ibaha ilkesi esas alındıktan sonra caiz olduğunu gösteren başka deliller ile kullanımını meşruiyet dayanağı olarak kullanmada çok daha uygun bir tavır olarak görmek mümkündür.

AAOIFI Standartlarında İbâha

AAOIFI'nin çalışmaya konu olan on standardı arasında ibaha delili dört yerde kullanılmıştır.

Sermaye Piyasası

Menkul kıymetler standardınının fıkhi hükümlerin dayanakları kısmın“Hisse senetlerinin nâma, emre ve hamile yazılı olması caizdir. Çünkü fıkıhta hakların teminat altına alınması ve korunması amacıyla yazının ve diğer araçların kullanılması tavsiye edilmekle birlikte bunun için özel bir şekil belirlenmemiştir.” hükmünde İbaha delilinin etkisi görülmektedir. İlgili hükümde hakların teminat altına alınma şekli ile ilgili özel bir şekil belirlenmemiş olması herhangi bir şeklin aslen caiz olduğuna ve bu da İbaha delili kapsamında getirilen bir dayanak olduğuna işaret etmektedir.

Ortaklıklar ve Çağdaş Ortaklıklar

Çağdaş ortaklıkların meşru oluşu: “Haram olduğunu gösteren herhangi bir delil bulunmadığı sürece muâmelâtta aslolan ibâhadır.” prensibinine yani ibahaya dayandırılmıştır. Çağdaş ortaklıklar, inân ve mudârebe gibi bir veya daha fazla şirket kapsamına girebilecek yapıda olduklarından doalyı burada ibâha kuralının işletilmesi daha kolay olduğu dayanaklarda ifade edilmiştir.

Teminatlar-Kefalet

Menkul kıymetler standardında olduğu gibi burada da İbaha prensibinin işletildiği yer teminatların kayda geçirilmesinde İslam dininin özel bir yöntem belirlememiş olması meselesidir. Burada aslolanın İbaha olduğu ve örf ve teamülün burada etkili olacağına işaret edilmiştir.

Teverruk

Teverruk standardında İbaha delili açıkça zikredilmemiş olsa da standart kapsamında beyan edilen fikhî kurallara uyarak gerçekleştirilen teverruk işlemlerinin meşru kabul edilmesinin dayanağı Kitap ve Sünnet'te alım satımın meşruiyetini gösteren delillere dayanadırılmıştır. Burada Kitap ve sünnette genel olarak alım satımın meşruiyeti üzerinden teverruk işlemlerinin de meşru olduğuna ulaşılmış olması esasında İbaha prensibini içerisinde barındırmaktadır.

AAOIFI standartlarında İbaha delilinin kullanımı ile ilgili çalışma kapsamında tespit edilen örneklerin haricinde Cebeci'nin (2020) “İslami Finans Standartlarının Fikhi Dayanakları” kitabında tespit ettiği örneklerden yararlanmak da mümkündür. Cebeci, AAOIFI standartlarında pek çok yerde tespit ettiği İbaha delili ile ilgili örneklerden dikkat çekici olanlara kitabında yer vermiştir. Kitapta tespit edilen örnekler döviz ticareti ile ilgili temel hükmün mübahlık oluşu, debit kartların çıkarılmasının meşru olması, çağdaş ortaklıkların meşruiyeti, kıymetli evrak konusunun fikhi dayanakları içerisindeki süftece uygulamasının haram olduğuna dair herhangi bir nas olmadığı, karz borcunun sözleşmenin kurulduğu yerden farklı bir yerde ödenmesine dair bir şartın haramlığına dair bir fikhi delil bulunmadığı, finansal işlemlerin e-ticaret kullanılarak yapılması gibi örneklerdir.

Cebeci tespit ettiği tüm bu örneklerden hareketle AAOIFI standartlarında İbaha delilinin kullanımı ile ilgili yaptığı genel değerlendirmede, AAOIFI'nin İbaha delilini kullanırken bunu mümkün mertebe bir hadis, sahabe kavli, mezhep görüşü veya belli müctehidlerin görüşleri, maslahat ilkesi veya başka bir işlemle anlamlı bir benzerlik kurmak suretiyle kıyas yoluna giderek kullanmasına dikkat çekmiştir. Ayrıca bu tavrın hükümlerin meşruiyet zeminini güçlendirme gayretinin bir yansıması olarak değerlendirmiştir.

TKBB Standartlarında İbâha

TKBB Danışma Kurulu standartlarında beş farklı yerde İbaha (akit serbestisi ilkesi) ilkesini dayanak olarak kullanmıştır.

Murabaha

Murâbaha işlemindeki irade beyanlarının hangi vasıtalarla yapılabileceği konusunda fıkhıta hâkim olan akit serbestisi ilkesine dayanarak, taraflar arasında yapılan sözleşmelerde irade beyanları karşılıklı rızayı ifade eden her türlü vasıta ile yani yazılı, sözlü veya elektronik araçlarla yapılabileceğine hükmedilmiştir.

Pay Senedi

Pay senedi standardında ibaha ilkesi iki yerde karşımıza çıkmaktadır.

“Sermaye sahibi ortak, elindeki payının temettüsünden faydalanacağı ve vaki olan zarara payı oranında katılacağı gibi bunu alım-satım, hibe vb. tasarruflara konu da yapabilir. Zira kişinin, şer’î ilkelere ters düşmemesi kaydıyla mülkiyeti üzerinde dilediği gibi tasarruf yapabilme hakkı vardır.” hükmü açıkça İbaha ilkesine işaret etmese de esasında şer’î ilkelere ters düşmemek kaydıyla dilediği şekilde tasarruf hakkı vermesi akit serbesitisine dayanmaktadır.

İkinci kullanıldığı yer ise kuruluş amacı ve faaliyet alanı mubah olan şirketlerin kurulması caiz olduğu gibi bu şirketlere ait pay senetlerinin alınıp satılmasının da caiz olmasına dair hükümdür. Burada metinde doğrudan “ibaha-i asliyye ilkesi gereği” ifadesi geçmektedir.

Kefalet

Kefalet standardında akit serbestisi ilkesi bir hadise dayandırılarak meşruiyeti güçlendirilerek uygulanmıştır. Kefalet sözleşmesinde kefilin sorumluluğunun hem meblağ hem de süre olarak sınırlandırılmasının mümkündür. İlgili hüküm akitlerde yukarıdaki gibi takyîdî şartların ileri sürülebilmesinin “Bir helali haram, haramı da helal kılmadığı sürece Müslümanlar şartlarına bağlıdırlar” (Tirmizî, “Ahkâm”, 17) hadisine ve dolaylı olarak da akit serbestisi ilkesine dayandırılmıştır.

Mudarebe

Fıkhıta benimsenen akit serbestisi ilkesi mudarebe akdinin meşruiyet kaynakları arasında zikredilmiştir. Ayrıca akit serbestisinden ne anlaşılması gerektiğine dair de “nitekim

İslam hukukuna göre kişiler bu ilke çerçevesinde, temel kurallara aykırı olmayan sözleşmeler kurabilir, bu sözleşmelerin içeriğini de yine bu kurallara uygun olmak kaydıyla serbestçe belirleyebilirler” açıklaması metinde yer almaktadır.

DSN-MUI Standartlarında İbâha

DSN-MUI önceki bölümde de değinildiği üzere fıkhi hükümlerin dayanaklarına standardın başında hükümlerden önce yer vermektedir. Standartlarda en fazla yer verilen fıkhi ilkelerin başında ise “Haramlığına delalet eden bir delil bulunmadıkça muamelatta aslolan mübahlıktır” ilkesi gelmektedir. Ancak DSN-MUI bunu ibaha ilkesi olarak ayrıca ele almadan fıkhi kaideler başlığı altında zikretmektedir. Dolayısıyla bu ilkenin standardın hangi hükmünde dayanak olarak kullanıldığına dair metin içerisinde herhangi bir bilgi yer almamakla birlikte standart konusu akitlerin meşruiyetinin kastedildiği anlaşılmaktadır.

3.3.5. Zaruret

Genel fıkıh ilkeleri çerçevesinde fıkhi hükümlere dayanak teşkil eden bir diğer ilke zaruret ilkesidir. Zaruret: “dinin yasaklarını ihlal etmeyi mubah kılacak ölçüde büyük tehlike ve zarar” olarak tanımlanmaktadır (Çalış, 2013). Ali Haydar Efendi de zarureti “yasaklanan şeyi caiz hale getiren özür hali” olarak tanımlamaktadır (Ali Haydar, 2003). Fıkıh usulünde zaruret hali neticesinde esasında caiz olmayan bir şey haline gelmiş olma durumu ruhsat olarak da ifade edilmektedir. Ali Haydar Efendi zaruret ve ruhsat arasındaki münasebeti şöyle ifade etmiştir:

“Zaruretin yasak olan şeyi mübah kılmasına usul-i fıkıh ilminde ruhsat denir. Ruhsat da özürler sebebiyle sonradan meşru olan şeydir. Mesela başkasını malını izinsiz kullanmak başta yasak iken ikrah-ı mülcî ve zaruret halinde ruhsaten mübah kılınmıştır”.

Zaruret özellikle güncel İslami finans meselelerin çokça gündeme gelen ve tartışılan yöntemlerden biridir. Bu sebeple İslami finans standartlarında zaruret prensibinin hangi meselelerde kullanıldığı ve nasıl işletildiğinin tahlili önem arz etmektedir.

Zaruret hali usul kitaplarının bazılarında hayati tehlike ile sınırlanacak biçimde dar manada tanımlanmışsa da daha ziyade yasakları mubah kılacak özür hallerinin tümünü kapsayacak tanımlar yaygınlaşmış ve zaruret teorisi de bu minval üzere inşa edilmiştir. Zaruretin geçerli bir delil oluşu da genel hatlarıyla; İslâm’ın kolaylık dini oluşu, İslâm’da

meşakkaetin istenen bir durum olmayışı, kişinin kendisine eziyet etmesi ve zarar vermesinin yasaklanması, güç yetirilemeyen şeylerin yüklenmemesi ve daima dinde orta yolun tavsiye edilmesi olarak gösterilmektedir (Baktır, y.y.). Mecelle kaidelerinde 21. madde olan “zaruretler mahzurlu şeyleri mübah kılar” maddesinden önce gelen dört madde de zikredilen delil temellendirmesini destekler niteliktedir. Nitekim “meşakkat teysiri celbeder”, “işler daraldığında genişler”, zarar ve mukabele bi’z-zarar yoktur” ve “zarar izale olunur” maddeleri bu minvalde bir zemin teşkil eder niteliktedir.

Zaruret prensibi Mecelle kaideleri arasında doğrudan ve diğer bazı maddelerde de dolaylı olarak ele alınmıştır. Zaruret prensibine işaret eden kaideler şu şekildedir:

- Zaruretler mahzurlu şeyleri mübah kılar (Mecelle, md. 21)

Mecelle şerhlerinde bu kaidenin açıklaması ve örneklendirmesi olarak genelde cebir ve ikrah altında başkasının malını telef etmek veya almak çerçevesinde yapılmıştır. Mecelle şârihi Ali Haydar Efendi de bu kaide kapsamında mahzurlu şeyleri mübah kılması babında cebir (yemediği takdirde öleceği kesin olan durumda başkasının malını yeme örneği) ve ikrah (filanca kişinin malını telef etmezsen seni öldürür veya bir uzvunu keserim tehdidi gibi) durumları ile bağlantılı olarak kaideyi örneklendirmiştir (Ali Haydar, 2003, s. 38).

- Zaruret sebebiyle mübah kılınan şey miktarınca takdir olunur (Mecelle, md. 22)

Buna örnek olarak açlıktan ölecek durumda olan kişinin yemesi haram olan şeyden ancak açlığını bastırarak ve ölmeyecek kadar yemesinin mübah olduğu gösterilmektedir. Bir diğer örnek ise muamelattan olup tayin muhayyerliğinin en fazla üç eşya üzerinde olmasının mübah olup daha fazlası üzerinde caiz olmayacağıdır (Ali Haydar, 2003, s. 38).

- Özür hali ile mübah olan şey özür halinin ortadan kalkması ile memnu hale geri döner (Mecelle, md. 23) ve Mani ortadan kalkınca memnu geri döner (Mecelle, md. 24)

Örneğin bir icare akdinde akit gerçekleştikten sonra kiracı bir ayıp ile karşılaşırse kiradan dönme hakkına sahip olur. Ancak kira akdi feshedilmeden önce mal sahibi bu ayıbı giderirse kiracının böyle bir hakkı kalmaz ve zaruret durumu ortadan kalkmış olur (Ali Haydar, 2003, s.39).

Kaidelerde görüldüğü üzere zaruret prensibinin kullanım sahası verilen örneklerden anlaşılacağı üzere çok geniş bir saha değildir. Bu bağlamda zaruretin vazgeçilmez bütünleri olarak cebir, ikrah ve özür halinin görüldüğü anlaşılmaktadır. Buna göre zaruret ile ilgili en temel mesele zaruret halinin sınırlarının tespit edilmesidir. Zira İslam iktisadı

ve finansı ile ilgili meselelerde bu sınırların tespit edilmiş olması doğru sonuçlara ulaşılabilmesi açısından oldukça mühimdir.

Zaruret halinin şartları Baktır (y.y.) tarafından şu şekilde tespit edilmiştir:

- Haramı mübah hale getirecek bir özrün bulunması,
- Zaruret halinin filhal mevcut olması,
- Özrün/tehlikenin kaçınılmaz olması yani başka bir yol ile zaruret halinin giderilemeyecek olması,
- Tehlikenin mülci (haramı işlemeyi mecbur kılıcı) olması,
- Özrün helal yoldan giderilmesine imkan olmaması,
- Tehlikenin mevcut olduğuna zan değil kesin kanaat getirilebiliyor olması,
- Zaruret sebebiyle haramı işlerken de hukuki gerekliliklere riayet edilmesi (zararın tazmini gibi).

Görüldüğü üzere zaruret prensibi normal şartlar altında caiz olmayan bir işi mübah hale getirdiğinden dolayı azami dikkat ve tespit gayreti gerektiren bir meseledir. İslami finans standartları bağlamında tespit edilen örnekler şu şekildedir:

AAOIFI Standartlarında Zaruret

Sermaye Piyasası

Faaliyet alanı mübah olmakla birlikte faizli mevduatı bulunan ya da faizli krediler alan şirketlerin hisse senetleri üzerine muamelede bulunulabilmesinin dayanağı ile ilgili AAOIFI, umumi ihtiyaç ve genel zorunluluk ilkelerini dayanak olarak göstermiştir.

AAOIFI’de zaruret prensibinin kullanımı Cebeci’nin (2020) çalışmasında da ele alınmıştır. Cebeci, kitabında AAOIFI standartlarında zaruret prensibinin dayanak olarak verildiği altı yeri örnek olarak göstermiştir. Faizli bankanın faizsiz bankaya dönüştürülmesi konusunda zaruret konusunun üç yerde geçtiğini tespit etmiştir. İlgili konuda zaruret prensibinin tedrici bir çözüm önermek suretiyle tutarlı bir bakış açısıyla kullanıldığını ifade eden Cebeci, bir yerde “Allah teala ümmetimin hata, unutkanlık ve ikrah ile yaptıklarını bağışlamıştır” hadisinin zikredilerek zarurete dayanak oluşturulmuş olmasını anlamlı bulmadığını ve bu tür dayanakların bağlam dışı olabileceğini ifade etmiştir.

Cebeci, Zaruret ilkesinin işletildiği diğer üç meselede ise AAOIFI’nin Hac suresi 78. ayetinde geçen “dinde üzerinize hiçbir güçlü yüklenmedi” ifadesinin ve Mecelle’nin külli

kaidelerinden 30.'su olan "hacet umumi olsun hususi olsun zaruret menzilesine tenzil olunur" kaidesinin zarurete dayanak olarak zikredildiğini tespit etmiştir. Garar bulunan işlemlerin zaruret hali dışında sıhhati etkilediğine dair hüküm ile ilgili ise bu noktada zaruret prensibinin daha objektif bir şekilde kullanılması gerektiği yorumunda bulunarak garar içeren sözleşmeye ihtiyaç duyulması durumunda bir kapalılık gördüğünü ifade etmiştir. Bu noktadan hareketle buradaki kullanımın külli kaidelerin çok rahat bir şekilde delil olarak kullanılmasının isabetli olmadığı ve bu noktaya dikkat edilmesi gerektiği çıkarımında bulunmuştur.

AAOIFI'nin zaruret prensibini kullanımı ile ilgili genel bir değerlendirme yapan Cebeci, zaruretin standartlarda aşırı bir şekilde kullanılmadığını görmüş ve bunu olumlu olarak değerlendirmiştir. Zarureti meydana getiren durumların pratik sebeplerin farkında olduğunu ve arızı durumların kalkması ile zaruretin de ortadan kalkacağı anlayışının benimsenmiş olmasıyla dengeli bir yaklaşıma sahip olduğunu da eklemiştir.

TKBB Standartlarında Zaruret

TKBB standartların zaruret ilkesine dayanarak altı ayrı yerde hüküm verilmiştir.

Murabaha

Murabaha standardında katılım bankaları, borçlarını vadesinde ödeme konusunda zorluk yaşayan müşterilerin için ödeme kolaylığı sağlamak üzere uygun yöntemler bulmaları noktasında tavsiye verilmektedir. Bu tavsiyede sonra bu tarz yöntemler bulununcaya kadar hakikaten ödeme güçlüğü olduğu tespit edilen müşteriler için Teverruk Standardının 2.4. maddesinde ifade edilen kayıtlar çerçevesinde ve ilgili maddenin ruhuna aykırı olmayacak şekilde zarureten uygulanabileceği söylenmekte ve bu da zaruret ilkesi ile açıklanmaktadır.

Zaruret ilkesinin dayanak gösterildiği bir diğer yer ise bazı durumlarda murâbaha işlemlerinde bazen katılım bankasının her bir satın alma işlemi için ayrı ayrı ödeme yapması ciddi ölçüde zorluk yaşayabileceği ile ilgilidir. Bu gibi zaruri durumlarla sınırlı olmak üzere, ödemenin satıcıya, katılım bankasına vekâleten nihaî müşteri tarafından yapılması mümkün görülmüş ve zaruret ilkesi işletilmiştir.

Malın sigortalanması meselesinde katılım bankasının sigortayı katılım sigortacılığıyla yapma imkanı bulamaması ya da bu imkânın yetersiz olması durumunda diğer sigorta

yöntemlerine başvurulabileceği hükmü verilmiş ve zaruret ilke dayanak olarak gösterilmiştir.

Pay Senedi

Pay senedi standardında şirketin varlığını devam ettirme noktasındaki zaruret halinde belli oranları aşmamak kaydıyla faizli borç almaları ve faizli hesaplarda mevduat tutmaları mümkün görülmüştür. Ancak bu durumun istisnai ve zaruri olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca faizli mevduat hesaplarında yasal mevzuat gereği varlık tutma zorunluluğunun standartta zikredilen oranın dışında olduğu ve zaruret hükümleri çerçevesinde değerlendirildiği ifade edilmiştir.

Teverruk

Teverruk standardında zaruret ilkesinin görüldüğü yer normalde caiz olmayan organize teverruk işlemini zaruraten caiz olabilmesi konusudur. Böyle bir işlemin ancak klasik teverrukun uygulanmasını mümkün kılacak düzenlemelerin olmasına ya da alternatif meşru yöntemler geliştirilene kadar sadece fon kullandırma sonucu oluşup ödeme güçlüğü çekilen borçları yapılandırma ve katılım bankasının likidite ihtiyacını giderme amacıyla müracaat edilebileceği hükmü verilmiştir. Buna göre hükmün dayanağı henüz klasik Teverrukun uygulanmasına dair yeterli imkana sahip olunmamasından kaynaklanan zaruret halidir.

Zarurete dayalı ilgili hükümler verildikten sonra standartta zaruret prensibine dair genel ilke ve kaideler hatırlatılmış, “Zaruretler memnu (yasaklanan) olan şeyleri mubah kılar.” ile “Zaruretler kendi miktarlarınca takdir olunur.” kaidelerine değinilmiştir.

SACBNM Standartlarında Zaruret

Çalışmaya konu olan SACBNM standartlarında zaruretin dayanak olarak gösterildiği herhangi bir hüküm tespit edilmemiş olmakla birlikte SACBNM’nin 15 Aralık 2022 tarihinde yayınladığı “Hajah and Darurah” (İhtiyaç ve Zaruret) başlıklı standart, kurumun meseleye bakışını ve zaruret ilkesine dair temel görüşlerini açıkça göstermektedir. Bu sebeple SACBNM özelinde ilgili standart üzerinden konu ele alınacaktır.

SACBNM ihtiyaç ve zarureti klasik ve çağdaş olmak üzere iki şekilde tanımlamaktadır:

Klasik tanıma göre ihtiyaç, insanların çıkarlarının gerçekleşmesi ve işlerinin düzgün bir şekilde yürütülmesi için gerekli olan, göz ardı edilmediğinde toplumsal düzenin tamamen çökmemesine rağmen düzgün bir şekilde işlemeyeceği durumlardır. Çağdaş tanıma göre ise bir kişi ya da topluluğun sıkıntılı durumunun geçici ya da kalıcı olarak ortadan kaldırılarak ihtiyacının karşılanması ifade etmektedir. Bu sıkıntılı durum giderilmediği takdirde zarurete ulaşabilir.

Zaruretin klasik tanımı; kişinin ölüm veya hasar göreceği durumda normalde yasak olan şeylerden faydalanmasıdır. Çağdaş yaklaşımda ise; istisnalar hariç (cinayet ve zina gibi) normalde yasaklanan şeyleri mübah kılan aşırı bir gereklilik hali olarak tanımlanmıştır.

SACBNM ihtiyaç ve zaruret standardının amacını şu şekilde ortaya koymuştur: Malezya'daki İslami finans sistemi, gelişen piyasanın yansıması olarak son yıllarda kurumların ve finansal tekliflerin ölçeğinde, çeşitliliğinde ve karmaşıklığında önemli ilerlemeler kaydetmiştir. İslami bankacılık ve tekafül endüstrisi gelişmeye devam ettikçe, iş ve faaliyet ortamındaki zorluklar, ilgili risklerin iyi yönetilmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda İslami finans sektöründe fıkha uygun olarak uygulanmalarını kolaylaştırmak için ihtiyaç ve zaruret prensiplerini netleştirmeyi amaçlamaktadır.

Standarda göre ihtiyaç ve zaruret, bir İslami finans kuruluşunun karşılaştığı olumsuz koşullar veya sıkıntılı durumlarda, zararı (mefsedet) önlemek ve nihayetinde fayda (maslahat) elde etmek için uygulanmaktadır.

SACBNM, bu minvalde, vaka bazında, ihtiyaç ve zaruret uygulanmasına ilişkin geniş Şer'î parametreleri özetleyen çeşitli kararlar¹⁷ da yayınlamıştır. Bu kararların İFK'lar tarafından uygulandığı dikkate alındığında, İFK'lar tarafından ihtiyaç ve zaruret prensiplerinin daha etkili bir şekilde uygulanmasını teşvik etmek için daha sağlam bir yönetim süreci ve değerlendirme yaklaşımının ortaya konması gerektiği düşünceleriyle kuruluş tarafından böyle bir standart hazırlama fikri ortaya çıkmıştır.

SACBNM ihtiyaç ve zaruret uygulamasına ilişkin şer'i ve operasyonel gereklilikleri ve beklentileri aşağıdaki şekilde ortaya koymaktadır:

¹⁷ Bu kararlardan bazıları şöyledir: lisanslı bir tekafül operatörünün veya profesyonel bir retakafül operatörünün tekafül riskini üstlenme kapasitesi veya uzmanlığının bulunmaması halinde lisanslı bir tekafül operatörünün riskini lisanslı bir sigortacıya veya profesyonel bir reasürans şirketine devretmesine izin verilmesi; *beyu'l-isticrar* uygulaması; ve İslami finansal ürünlerin fiyatlandırma bileşeninde faiz oranının kıyaslanmasına izin verilmesi.

- İstisnai kuralların uygulanmasına yönelik ihtiyaç ve zaruret parametrelerini ana hatlarıyla belirlemek;
- İhtiyaç ve zaruretin araştırılması, belirlenmesi ve uygulanmasından sorumlu kişilerin hesap verebilirliğini sağlamak;
- İhtiyaç ve zaruret uygulamasına ilişkin şer'i müzakere ve karar alma süreçlerini kolaylaştırmaya yönelik operasyonel gereklilikleri ve rehberliği ana hatlarıyla belirlemek.

Standartta genel problem ve amaçlar ortaya koyulduktan sonra ihtiyaç ve zaruretin üzerine inşa edildiği fıkhi kaidelere yer verilmiştir. İlgili kaideler şöyledir:

- “Meşakkat teysiri celbeder”
- “Zarar izale olunur”
- “Zaruretler mahzurlu şeyleri mübah kılar”
- “Daha büyük zarar ortadan kaldırılmalı veya daha küçük zararla değiştirilmelidir”
- “Bir mesele (zorluk nedeniyle) daraltıldığında/kısıtlandığında esneklik tanınır, ancak zorluk giderildiğinde esneklik iptal edilir”

Standart ihtiyaç ve zarureti kaide temelinde açıkladıktan sonra İslami finans bağlamında zaruret halini makasıdu’ş-şeria’dan olan hıfz-ı mal ile açıklmış ve ticarete ve finansa asıl amacın malın korunması olduğunu ve sıkıntılı durumlarda bu bağlamda ihtiyaç ve zaruret prensiplerinin devereğe sokulması gerektiğini ifade etmektedir.

Standartta göre sıkıntı ve zorlukların giderilmesi için ihtiyaç ve zarureti değerlendirirken bir İFK aşağıdaki ön koşulların yerine getirilmesini sağlamalıdır:

- Kesinlik

Zorluğun gerçekleşmesi veya ortaya çıkması konusunda kesinlik (yakîn) veya zann-ı gâlib aranır, salt varsayıma dayanmaz.

- Şer’î gereklilikten veya Şer’î hükmünden sapma

Zorluğun ortadan kaldırılması, mevcut Şer’î gerekliliklerinden veya Şer’î hükümlerden geçici veya kalıcı olarak istisnai bir kurala sapmayı gerektirmektedir.

- Fıkha uygun alternatiflerin bulunmaması veya uygulanamaz olması

Fıkha uygun bir alternatifin bulunmaması veya zorluğu gidermek için fıkha uygun bir alternatif bulunsa da mevcut şartlar göz önüne alındığında bu alternatifin uygulanamaz olması olarak ifade edilmektedir.

- Etki

İstisnai kuralların uygulanmasında ihtiyaç ve zaruret halinde bulunan kuruluşların daha fazla veya eşit zarar görmemesi gerekir.

Standartta ihtiyaç ve zaruret halleri ile ilgili önemli bir nokta üzerinde durulmuştur. Standarta göre İFK'nın yalnızca ticari zorluklardan kaynaklanan sıkıntıları gidermek için ihtiyaç ve zarurete başvurmaması gerekmektedir. Zira kötü bir iş yönetimi ihtiyaç ve zaruret hali için bir bahane olmamalıdır. Bu nokta ihtiyaç ve zaruret halleri için belli bir sınır çizilmeye çalışılması açısından önemlidir.

SACBNM ihtiyaç ve zaruret standardında zorunluluk hallerinin daha iyi tanımlanabilmesi adına ihtiyacı ikiye ayırmış ve bu ayırım üzerinden zarureti de tanımlamıştır:

İFK aşağıdaki şartları sağlaması halinde karşılaşılan durumu “Tip 1 İhtiyaç” altında sınıflandırmalıdır:

- Meşakkat, umum-u belvâ veya ticari bir örf olmalıdır.
- SAC, belirli koşullar veya sınırlamalar öngörmeksizin istisnai kuralın uygulanmasına izin verilebileceğine dair bir karar yayınlamış olmalıdır.
- Bu istisnai hüküm, SACBNM tarafından yeni bir açıklama yapılana kadar geçerli kalır.

“Tip 2 İhtiyaç” için prensipler ise şu şekilde belirlenmiştir;

- Meşakkat, ticari örf olarak yaygın kabul gören bir uygulama veya durumlardan kaynaklanmamalıdır.
- Meşakkat yalnızca belirli kişi(ler) tarafından yaşanmalı ve meşakkatin şiddeti zaruret aşamasına ulaşmamalıdır.
- SACBNM, belirli koşullar veya sınırlamalarla istisnai kuralın uygulanmasına hükmetmiş olmalıdır.
- Hüküm, uygun süre ve miktar dikkate alınarak geçici ve orantılı bir şekilde uygulanmalıdır. Zira zaruretler miktarınca takdir olunur.

Aşağıdaki şartları karşılaması halinde ise herhangi bir meşakkat “Zaruret” kapsamında kabul edilmiştir:

- Meşakkat, ticari örf olarak kabul gören uygulama veya durumlardan kaynaklanmıyor olmalıdır.
- Meşakkat henüz SACBNM tarafından görüşülmemiş olmalı veya olağanüstü durum ışığında Şer'i hükmün yeniden gözden geçirilmesine ihtiyaç olmalıdır.
- Meşakkatin ölçeği belirli kişileri aşmış ve çözüme ihtiyaç duyuluyor olmalıdır.
- “Zaruretlar miktarınca takdir olunur” hükmü geçerlidir.

SACBNM meşakkat halini şiddetine göre azdan çok olana doğru üç tipe ayırdıktan sonra ihtiyaç ve zaruret hallerinin objektif bir şekilde tespit edilebilmesi için operasyonel bir takım gereklilikler de ortaya koymuştur. Bu noktada meşakkatin niteliğinin doğru şekilde tespit edilmesi, İFK'nın ihtiyaç veya zaruret haline düşmemek için gösterdiği çaba, kurumsal şartlar, yasal uygunluklar, makro ve mikro ekonomik etkiler, müşterilere olan muhtemel etkileri ve İFK'nın dışında gelişebilecek olaylar gibi pek çok noktanın üzerinde durulmuştur.

Ayrıca standarta göre İFK'nın, zor durumlarla başa çıkmak için mevcut seçenekler, gerçekler ve gerekçeler, fıkhi gerekçeler, olası etki değerlendirmesi, istenmeyen sonuçlar, uygulanabilir süre, hafifletici önlemler ve önerilen her çözüm için çıkış stratejisinden oluşan kapsamlı bir değerlendirme ile desteklenmiş çözüm önerileri geliştirmesinin hayati önem taşıdığı ifade edilmiştir.

Diğer SACBNM standartlarında olduğu gibi ihtiyaç ve zaruretin dayanakları da standart kapsamında zikredilen hususlardandır.

İhtiyacın dayanakları; Bakara suresi 185. ayeti ve Enes (r.a.)'dan rivayet edilen: “Rasûlullah (s.a.v)) Zübeyr ve Abdurrahman bin Avfa (r.a.) kaşınıdan dolayı ipek giymelerine izin verdi.” hadisidir.

Zaruretin dayanakları ise; Bakara suresi 173. ayeti ve “Ebu Vâkıd el-Leysî, "Ey Allah'ın Elçisi, biz açlıktan kırılan bir ülkede yaşıyoruz, meyte hayvanları hangi durumda yiyebiliriz?" diye sordu. O da: "Sabah içkisi içmediğiniz, akşam içkisi içmediğiniz ve sebze toplamadığınız sürece onları yiyebilirsiniz." diye cevap verdi” hadisidir.

3.3.6. Maslahat

İslami finans standartlarında dayanak olarak kullanılan bir diğer genel fıkıh ilkesi maslahattır. Maslahat prensibi fıkıh usulünde ıstıslâh ve mesâlih-i mürsele kavramları

çerçevesinde tartışılmıştır. Genel olarak mesâlih-i mürsele herhangi bir kayda bağlı olmayan maslahatları ve ıstislâh da mesâlih-i mürsele ile yapılan delillendirme işi olup “hakkında herhangi bir nas, icma veya kıyasdan bir delil bulunmayan ve İslam dininin ruhuna ve maksatlarına uygun düşen yararlar göre hüküm vermek” manasına gelmektedir (A. Şener, 1981, s. 137) Gazzâlî ıstislâh başlığına el-Mustasfâ kitabında ilk defa yer veren İslam alimi olarak maslahattan kastedilenin makâsıd-ı şerîa’nın muhafazası olduğunu ifade etmekte ve maslahat konusunu makâsıd ile birlikte ele almaktadır (Gazzâlî, 2011) ki literatürdeki genel eğilim de bu yöndedir.

Gazzâlî maslahatın mertebeleri ve aynı zamanda makâsıd-ı şerîa da olan üç mertebe zikretmekte ve bunları zarûriyât, hâciyât ve tahsiniyât olarak tespit etmektedir. Bu mertebeler aynı zamanda korunma sırası olarak önceliği de teşkil etmekte ve maslahatın tespiti ve hükümler için delil nitelikleri hakkında bilgi vermektedir (Gazzâlî, 2011, s.478-480).

Maslahat prensibinin kullanıldığı örnekler AAOIFI, TKBB ve DSN-MUI standartlarında tespit edilmiştir.

TKBB standartlarından pay senedi standardında bir şirketin hisse senedinin alım satımının caiz olabilmesi için bazı şartlar ve bunlara bağlı oranlar zikredilmiştir. Burada verilen hükümlerde faizin kaçınılmaz olarak günümüzde ticari hayat ve ekonomik faaliyetlerle ilgili birçok mevzuatın içinde yer alması, kimi zaman mevzuat gereği kimi zaman da piyasada meydana gelen ciddi dalgalanmalar üzerine şirketlerin ayakta durabilmek için kısa süreliğine de olsa bu araçtan faydalanma zorunluluğunun doğabilmesi gibi durumların ve Müslümanların küresel ticaretin içinde kalmalarındaki maslahat’ın dikkate alındığı ifade edilmiştir.

Çalışma kapsamındaki AAOIFI standartlarında maslahat ilkesi teminatlar, kira ve ortaklıklar ve çağdaş ortaklıklar standartlarında doğrudan işletilmiştir. Teminatlar bağlamında akreditif açma karşılığında kurumun ücret almasının caiz oluşu, akreditif açma talebinde bulunan müşterinin sırf yararına olan bir takım iş ve hizmetlerin sunulacak olmasına, dolayısıyla müşterinin maslahatına dayandırılmıştır. Ortaklıklar ve çağdaş ortaklıklarda ise klasik ortaklıkların caiz olduğu gibi çağdaş ortaklıkların da caiz olduğu ve ortakların temsili, ortakların haklarının korunması, ortaklıkta idari işlerin yürütülmesi ve muhasebenin tutulması gibi yönetsel işlemlerde fikhın kurallarına riayet edilerek gerçekleştirilmesi noktasında maslahat prensibi dayanak olarak gösterilmiştir. Kira

akdinin meşruiyet dayanakları arasında maslahat ilkesine esasında kira standardında yer verilmemiştir. Maslahatın kira akdine meşruiyet teşkil ettiğine dair delil AAOIFI Şer'i standart çalışmaları kitabında geçmektedir. Buna göre kira akdi insanların geçmişten günümüze günlük işlerini yürütebilmeleri için elzem bir araç olarak görülmüş ve pek çok maslahat içerdiği ifade edilerek kira akdinin meşruiyet çerçevesine alınmıştır. Cebeci de AAOIFI standartlarında maslahatın kullanımına dair bir dizi örnek tespit etmiştir.

DSN-MUI'nin hedging, icare, sukuk ve sermaye piyasası standartlarında Mecelle 58. maddesi olan "Hükümdarın halkı üzerindeki tasarrufu maslahata dayalıdır." ve "Maslahatın olduğu yerde Allah'ın hükmü vardır." kaideleri ile maslahata işaret ettiği görülmektedir.

Bunun yanında maslahat ilkesi İslami finans bağlamında bazı çalışmalara konu olmuştur: Al-Mubarak ve Osmani (2010), maslahat ve makasidu's-şeria ilkelerinin İslami finansın teori ve pratiğine uygulanması üzerine yaptıkları çalışmada bey bi's-semeni'l-âcil, rehin, karz, sukuk, beyu'l-îne ve teverruk üzerinden İslami finasta maslahat ve makâsıd uygulamalarını ele almıştır. Çalışmanın ana fikri olarak makro-makâsıd ve mikro-makâsıd olmak üzere iki kavram geliştiren Mubarak ve Osmani, İslami finasta makro-makâsıdın sağlandığı yani genel ekonomik sistemde ekonomik faaliyetlerin akışını sağlandığını, mikro-makâsıdın yani bireyler ve bireysel finansal işlemlerle ilgili makâsıdın göz ardı edildiğini savunmaktadır. Çalışma ayrıca incelenen konularda maslahatın olduğunu kabul etmekle beraber bunun hiçbir zaman mefsedetten büyük olmadığını iddia etmektedir. Nitekim maslahat, mefsedetten küçük ya da müsavî olmamalıdır. Bu minvalde çalışma, İslami finasta maslahat üzere fetvaları verilen yukarıdaki uygulamalarda esasında mefsedetın ağır bastığı ve dolayısıyla maslahatın işletilmesinin yanlış olduğunu savunmaktadır.

İslami finansal akitlerde maslahat uygulaması üzerine yaptıkları çalışmada Qaed vd. (2014), maslahat kavramını, çeşitlerini ve alimlerin maslahat ile ilgili görüşlerini açıklamayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda maslahat ile güçlü ilişkisi olan fıkhi kaideleri de ele almaktadır. Çalışmada İslami finans ile ilgili temel fikir ürünlerin esasında fıkhi temellerinin zayıf olmakla beraber bir zaruret hali olduğu ve bunun bir maslahat doğruduğu için caiz olduğudur. Kısacası İslami finansal işlemlerde maslahat ilkesinin zaruret hallerinden maslahat doğduğu sürece geçerli olacağı savunulmaktadır.

Maslahat üzerine yapılan bir diğer çalışmada ise maslahatın İslami finasta uygulanmasında istihsanın rolü ile ilgilidir. Ishak ve Sharoni (2022), İslami finasta maslahat temelli hüküm verilen gecikme cezası, icarede nafaka teminatı, döviz kurları ve dalgalı kur gibi ve daha birçok meselede maslahatın temelini güçlendirmek için istihsân ile desteklenmesi gerektiğini ele almaktadır. Çalışmada maslahat ve istihsân arasında var olan bağlantılar SACBNM standart ve kararları üzerinden örneklerle ele alınarak açıklanmıştır. Yazarların genel itibarıyla Malezya özelinde maslahat ilkesinin geniş kullanım alanından rahatsızlık duyarak maslahatın kullanımını en azından daha destekli hale getirebilmek adına istihsânın kullanım imkanlarını değerlendirmek istedikleri ifade edilebilir.

SACBNM standartları üzerinden yapılan bir diğer çalışmada ise maslahat temelli kararlar analiz edilmiştir. Eldersevi ve Haron (2020), iki temel maslahat temelli konu olan murabahada sermaye veya kar için üçüncü taraf garantisi ve İslami finansal sözleşmelerde ibrâ, yeniden finanslama ve yeniden takvimlendirme üzerinden özelde SACBNM'in ve genelde İslami finans standart kuruluşlarının maslahatı kullanımını ele almıştır. Çalışmanın amacı, SACBNM'in maslahata dayanarak yayınladığı kararların maslahatın doğru kullanımına ilişkin parametrelere ne ölçüde uyduğunu değerlendirmektir. Çalışmada SACBNM standartlarında maslahatın kullanımının diğer toplu içtihatlarla (İslam fıkıh akademisi, Kuveyt finans, Albarak grubu fetvaları gibi) uyumlu olmadığı üzerinde durulmuş ve bu noktadan maslahat temelli verilen ilgili kararlar eleştirilmiştir. Çalışmanın temel olarak ulaştığı sonuçlardan biri SACBNM kararlarında maslahatın çok geniş kapsamlı kullanıldığı ve bunun uygunsuz sonuçlar doğurmasının muhtemel olduğudur.

Literatürde görüldüğü üzere SACBNM'in maslahat temelli kararları ve maslahatın geniş ölçekli kullanımı eleştirilmekte ve sınırlarının daha net çizilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır.

3.3.7. Sedd-i Zerâi

Çalışmaya konu olan AAOIFI standartlarında sedd-i zerai prensibinin kullanıldığı bir hükme rastlanmamıştır. Ancak Cebeci (2020), çalışmasında AAOIFI'nin sedd-i zerai prensibini iki yerde kullandığını tespit etmiştir. Bu kullanımlardan ilki mürekkep sözleşmeler bağlamında faize götürecek yollar için hileli davranmanın yasak oluşu ile

ilgilidir. Buradaki hükmün sedd-i zeraî prensibine dayandığı ifade edilmiştir. İkinci kullanım ise AAOIFI'nin fetva ilkeleri ve fetva ahlakı standardında kötüye kullanılacağı zannının galip geldiği yerde fetva vermekten kaçınmak gerektiğine dair hükmün sedd-i zeraî prensibine dayandırılmış olmasıdır.

Seddi-Zerâî prensibi çalışmaya konu İslami finans standartlarında yalnızca TKBB standartlarında görülmüştür. Mudarebe akdinde mudaribin sözleşmeye aykırı davrandığı bir işte kâr oluşursa bu kârın tamamı Hanefîlere göre “Nimet, külfet mukabilindedir” ilkesince, işletmeciye ait olmaktadır. Ancak TKBB Danışma Kurulu bu görüşün kârın tamamına sahip olma düşüncesiyle işletmeci tarafından istismara açık olduğu düşüncesindedir. Bu noktada Kurul, kârın ortaklar arasında sözleşmede belirtilen oranlar çerçevesinde dağıtılmasına engel görmeyen Mâlikî mezhebinin görüşü tercih etmiştir. Bu görüşün hakkaniyet ilkesine uygun olmasının yanında “sedd-i zerîa” (dinen sakıncalı sonuçlar ortaya çıkaran şeyleri engelleme) ilkesiyle de uyumlu olduğu ifade edilmiş ve sedd-i zerîa ilkesi dayanak olarak kullanılmıştır (TKBB, 2023).

3.3.8. Klasik Fıkıh Kaynakları

Klasik fıkıh kaynaklarına atıf İslami finans standartlarında hükümlerin dayanakları için en çok tercih edilen yollardan biridir. Standartlarda genel itibarıyla klasik fıkıh kaynaklarının kullanımında dört mezhep çerçevesinin korunduğu görülmekteyse de dört mezhep dışından fıkıh kaynaklarına da atıflar yapılmıştır.

AAOIFI Standartlarında Klasik Fıkıh Kaynakları

Müellif	Eser	Başvuru Sayısı	Mezhebi
İbn Kudâme	el-Muğnî	8	Hanbeli
Kâsânî	Bedâi‘u’s-sanâi‘	3	Hanefi
İbn Hümam	Fethu’l-Kadîr	3	Hanefi
Merğînânî	el-Hidâye	3	Hanefi
Mevvâk	et-Tâc ve’l-iklîl	2	Maliki
Es-Sübkî	Tekmiletü’l-Mecmû	2	Şafîi
İbn Rüşd	Bidâyetü’l-müctehid	2	Maliki
Düsûkî	Hâşiyetü’d-Düsûkî	2	Maliki
İbn Kudâme	el-Kâfî	*	Hanbeli
Bühûtî	Keşşâfü’l-kınâ‘		Hanbeli
İbn Nüceym	el-Eşbâh ve’n-nezâir		Hanefi
İbn Rüşd	el-Beyân ve’t-tahsîl		Maliki

* Bu noktadan itibaren tabloda zikredilen kaynaklara tek bir yerde başvurulmuştur.

Zerkeşî	el-Mensûr fî'l-kavâid		Şafîi
Şîrâzî	el-Mühezzeb		Şafîi
İbn Şâs	'İkdü'l-cevâhiri's-semîne,		Maliki
İbn Teymiyye	Mecmûu'l-fetâvâ		Hanbeli
Emîr es-San'ânî	Sübülü's-selâm		Şafîi
Ebû İshak eş-Şîrâzî	el-Mühezzeb		Şafîi
İbn Müflih	el-Mübdî'		Hanbeli
İmâdî	Fetâvâ el-Hâmidîyye		Hanefi
Bâbertî	El-İnâye		Hanefi
Zeylaî	Tebyînü'l-hakâik		Hanefi
Meydânî	el-Lübâb		Hanefi
Yahya el-Murtazâ	el-Bahrü'z-zehhâr		Zeydî
İbnü'l-Mutahhar el-Hillî	Tezkiretü'l-fukaha		Şîi
İbn Teymiyye	Kavâidü'n-nûrâniyye		Hanbeli
Nevevî	el-Minhâc		
Nevevî	Er-Ravda		
Mustafa es-Süyûtî	Metâlibu ulî'n-nühâ		

Tablo 10: AAOIFI Standartlarında Kullanılan Klasik Fıkıh Kaynakları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tabloda görüldüğü üzere AAOIFI standartlarında genellikle dört mezhep içerisinde kalan klasik fıkıh kaynakları dayanak olarak kullanılmıştır. Dört mezhep dışında kalan yalnızca iki eser tespit edilmiştir. Mudarebe standardında kârın belirli bir oranın üzerinde olması halinde, oran üzerindeki tutarın ortaklardan birisine ait olmasını kararlaştırmanın caiz oluşunda üç eser ile birlikte Zeydî fakihi olan Yahya el-Murtazâ'nın Bahrü'z-zehhâr adlı eseri de kaynak olarak verilmiştir. Vekâlet standardında ise geçici bilinmezliğin anlaşmazlığa yol açmadığı için önemsiz oluşu ile ilgili hüküm iki eser ile birlikte Şîi fakihi olan Hillî'nin Tezkiretü'l-fukaha eserine atıf yapılmıştır. İlgili atıflarda görüldüğü üzere AAOIFI dört mezhep dışında kalan eserleri hiçbir yerde hükmün tek kaynağı olarak zikretmemiştir. Buradan hareketle AAOIFI'nin dört mezhep çerçevesinin dışına çıkmadığı, yalnızca hükmün dört mezhep dışında da aynı olduğunu göstermeyi hedeflediği anlaşılmaktadır.

DSN-MUI Standartlarında Klasik Fıkıh Kaynakları

DSN-MUI standartlarında klasik fıkıh kaynaklarına “ulemanın görüşleri” başlığı altında yer vermektedir. Burada DSN-MUI'nin metin içerisinde geçen hükümleri tek tek delillendirmek yerine temel bazı meselelerde âlimlerin görüşlerini aktarmakla yetindiği

görülmektedir. Standartlarda kimi zaman klasik ulemanın görüşlerine yer verilirken kimi zaman da klasiği yanında modern fıkıh metinlerindeki görüşlere yer verilmektedir. Ancak “ulemanın görüşleri” başlığı her standartta yer almamaktadır.

Müellif	Eser	Atıf sayısı	Mezhep
İbn Kudâme	El-Muğnî	7	Hanbeli
İbn Rüşd	Bidâyetü'l-Müctehid	2	Maliki
Şevkânî	Neylû'l-Evtâr	2	
İbn Hümam	Fethu'l-Kadîr	2	Hanefi
İbn Abidîn	Reddû'l-Muhtâr	1	Hanefi
Merdâvî	El-İnsâf fî Ma'rifeti'r-Râcih mine'l-Hilâf	1	Hanbeli
Vehbe Zuhayli	el-Muamelâtü'l-Maliyye'l-İslamiyye	2	
Vehbe Zuhayli	El-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühû	2	
Kemal T. M. Hattab	Dirâsetü'l-İktisadiyye'l-İslamiyye	1	
Nureddin A. el-Kevâmile	El-Müşareke's-Mütenakısa ve Tatbikatuhe'l-Muasıra	1	

Tablo 11: DSN-MUI Standartlarında Kullanılan Klasik Fıkıh Kaynakları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

SACBNM Standartlarında Klasik Fıkıh Kaynakları

SACBNM standartlarında yalnızca kefalet standardında İbn Kudame'nin El-Muğnî'sine atıf yapılmıştır.

TKBB Standartlarında Klasik Fıkıh Kaynakları

İslami finans standart kurumları arasında TKBB en fazla klasik fıkıh eserini dayanak gösteren kurum olmuştur. TKBB standartlarında diğer dayanakların söz konusu olmadığı yerde neredeyse her bir hüküm klasik fıkıh eserlerine dayandırılmaktadır. TKBB'nin standartlarda dayanak olarak kullandığı klasik fıkıh eserleri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Müellif	Eser	Atıf Sayısı	Mezhebi
Kâsânî	Bedâi'ü's-sanâi'	13	Hanefi
Zeylaî	Tebyînü'l-hakâik	7	Hanefi
Ali Haydar	Dürerü'l-hükkâm	5	Hanefi
İbn Kudâme	el-Muğnî	5	Hanbeli
Serahsî'nin	el-Mebsût	4	Hanefi
Molla Hüsrev	Dürerü'l-hükkâm	3	Hanefi
Buhûtî	Keşşâfu'l-kınâ'	2	Hanbeli

Şîrâzî	el-Mühezzeb	1	Şafii
Meydânî	el-Lübâb	1	Hanefi
Desûkî	Hâşiyetü'd-Desûkî	1	Maliki
Şeybânî	el-Mehâric fi'l-hiyel	1	Hanefi
Heyet	el-Fetâvâ'l-Hindiyye	1	Hanefi
Gazzâlî	İhyâu ulûmi'd-dîn	1	Şafii
İbn Rüşd	Bidâyetü'l-müctehid	1	Maliki
Şîrbînî	Muğni'l-muhtâc	1	Şafii
Mergînânî	el-Hidâye	1	Hanefi
İbnü'l-Hümâm	Fethu'l-Kadîr	1	Hanefi
Muhammed el-Hattab	Mevâhibu'l- Celîl fî şerhi Muhtasari Halîl	1	Maliki
Şeybânî	el-Asl	1	Hanefi
Mevvâk	et-Tâc ve'l-iklîl	1	Maliki
Şeyhîzâde Abdurrahman	Mecmau'l-enhur	1	Hanefi
Haskefî	ed-Dürrü'l-Muhtâr	1	Hanefi
Ali el-Hafîf	Ahkâmu'l-muâmelât	1	Şafii

Tablo 12: TKBB Standartlarında Kullanılan Klasik Fıkıh Kaynakları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.3.9. Diğer Kurumların Fetvaları

İslami finans standartlarında kurumlar fıkhi hükümler için diğer İslami standart kuruluşlarına veya uluslararası bazı fıkıh kurullarının kararları da dayanak olarak kullanabilmektedir. Bu noktada en çok referans verilen kurumlar AAOIFI ve Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi'dir.

AAOIFI Standartlarında Diğer Kurumların Fetvaları

Murabaha

AAOIFI murabaha standardında tek taraflı vaadin bağlayıcılığı ile ilgili Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi kararı ile Kuveyt Finans ve Katar İslam Bankası'nın kararlarına atıf yapmıştır.

Fiyat teklifinin finans kurumu adına yapılmasının tercihe şayan olması hükmü Kuveyt Finans ve Katar İslam Bankası danışma kurullarının fetvalarına dayandırılmıştır.

Sermaye Piyasası

Hisse senedi ihraçlarında, karşılığında bedel alınmadığı takdirde alım garantisi vermenin caiz oluşu, Uluslararası İslam Fıkıh Akademisinin kararına dayandırılmıştır.

Emek-Sermaye Katılma Hesabı Kar Dağıtımı

AAOIFI cari hesap para borcunun karz sayılacağını, kurumun bu hesaplara yatırılan meblağı tazmin ile sorumlu olduğunu ve talep anında geri ödemek zorunda olduğu hükümlerinde Uluslararası İslam Fıkıh Akademisinin kararına atıf yapmıştır.

Mudarebe ortaklığında masrafların karşılanması ile ilgili hususta Albaraka Grubu toplantılarında alınan karara dayanak olarak yer verilmiştir.

Taraflar kâr paylaşım oranlarını değiştirme hususunda her zaman anlaşabileceklerine dair hüküm 4. ve 11. Albaraka Toplantısı kararları, Sudan Faizsiz Bankası Danışma Kurulu Kararına atıfla verilmiştir.

Mudarebe

Sermaye sahibinin, mudaribin kasıt, kusur veya akit şartlarına aykırı davranması durumunda kullanmak üzere teminat alabileceğine dair hükmün dayanağı Râcihi Şirketi Denetim Kurulunun ve Albaraka Grubu'nun 1. Toplantısında aldığı karara dayandırılmıştır.

Hükmi tasfiye konusunda Dünya İslam Birliği İslam Fıkıh Akademisinin 16. dönem 4. kararı ve Albaraka Grubu 8. Toplantısı kararına atıf yapılmıştır.

Ortaklıklar ve Çağdaş Ortaklıklar

AAOIFI ortaklık ve çağdaş ortaklıklar standardında beş ayrı yerde Uluslararası Fıkıh Akademisi kararları, bir yerde Dünya İslam Birliği'ne bağlı Fıkıh Akademisi 16. Dönem kararı ve bir yerde de Kuveyt Finans Fetvaları'nın 219. fetvası dayanak olarak kullanılmıştır.

Teminatlar-Kefalet

Standartta Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi 51. kararı dayanak olarak yer almaktadır.

Kira ve Finansal Kiralama

AAOIFI Kira ve Finansal Kiralama standardında toplam fıkhi hükümler için toplam 27 atıf bulunmakta ve bu atıfların 15'ini diğer kurumlara yapılan atıflar oluşturmaktadır.

AAOIFI'nin diğerkurumlara yaptığı atıfları en yoğun kullandığı standart da bu standarttır. Standartta Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi'nin 110, 72, 13 (üç defa), 40 ve 41. kararları, Albaraka Grubu Denetim Kurulu Fetvaları'nın 9 (üç defa), 13, 10, 1. fetvaları, Râcihî Bankası Denetim Kurulu 11. kararı ve Ürdün İslam Bankası Denetim Kurulu 18. fetvası dayanak olarak kullanılmıştır.

Tekafül

Konvansiyonel sigortacılığın haramlığı konusunda Suudi Arabistan Kıdemli Âlimler Heyetinin 10. toplantısında aldığı karara, İslam Fıkıh Akademisinin ilk toplantısında aldığı karara ve Uluslararası İslam Fıkıh Akademisinin 9 numaralı kararına atıf yapılmıştır.

Sigorta konusunda fikhî esaslara uyan akdin bağış ve yardımlaşma esasına dayanan yardımlaşma akdi olduğu hükmünün dayanağı Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi'nin 9 numaralı kararıdır. Caiz olduğu konusunda çağdaş hiçbir âlimden itiraz gelmediği bilgisi ise Râcihî Yatırım Bankası Danışma Kurul 40. kararına dayanarak verilmiştir.

Şirket ile sigorta fonu arasında ücretli ya da ücretsiz ilişki olabilesinin dayanağı vekâletin ücretli ya da ücretsiz olmasının meşruiyeti konusundaki icmâya dayanmaktadır. Bu konuda Albaraka Grubu'nun 12. İslam İktisadı Toplantısı 12. fetvası, Mekke-i Mükerreme'deki Dünya İslam Birliği'ne bağlı İslam Fıkıh Akademisinin 961. kararı ve Suud-i Arabistan Kıdemli Âlimler Heyetinin 51. fetvası da dayanak olarak zikredilmiştir. Sigorta fonunun kârdan hissesini alması konusunda Faysal İslam Bankası Denetim Kurulu'nun fetvası, Albaraka Grubu'nun 12. İslam İktisadı Kongresi 12. kararı dayanak olarak verilmiştir.

Sigortanın iki çeşidinin de caiz olmasının dayanağı Albaraka Grubu'nun 2. ve 10. toplantılarında alınan kararlar, Dubai İslam Bankası'nın, Faysal Bank'ın, Kuveyt Finans'ın ve Katar İslam Bankası'nın kararlarıdır.

Tevrük

Tevrükün meşruiyeti, Dünya İslam Birliği'ne bağlı İslam Fıkıh Akademisinin kararı, Suud-i Arabistan Kıdemli Âlimler Heyeti 19297 numaralı fetvasına dayandırılmıştır. AAOIFI'nin diğerkurumlara yaptığı atıflar aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

Kurum	Atıf Sayısı
Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi	15
Albaraka Grubu Toplantı Kararları	13
Dünya İslam Birliği'ne bağlı İslam Fıkıh Akademisi	5
Kuveyt Finans Kararları	4
Suud-i Arabistan Kıdemli Âlimler Heyeti Fetvaları	3
Katar İslam Bankası Kararları	3
Râcihi Yatırım Bankası Danışma Kurulu Kararları	2
Faysal Bankası Kararları	2
Dubai İslam Bankası Kararları	1
Ürdün İslam Bankası Danışma Kurulu Fetvaları	1
Sudan Faizsiz Bankası Danışma Kurulu Kararları	1

Tablo 13: AAOIFI'nin Diğer Kurumlara Yaptığı Atıflar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

DSN-MUI Standartlarında Klasik Fıkıh Kaynakları

DSN-MUI vekâlet ve teverruk standartlarında bazı hükümlerde AAOIFI'nin ilgili standartlarını dayanak olarak göstermiştir.

TKBB Standartlarında Klasik Fıkıh Kaynakları

TKBB murabaha ve mudarebe standartlarında iki yerde İslam Fıkıh Akademisi'nin 40, 41 ve 123 numaralı kararlarına atıf yaparak dayanaklar arasında zikretmiştir. Murabaha standardında finansal murâbahanın ancak vaadin bağlayıcı olmadığı durumda caiz olacağı, fakat bu vaat herhangi bir mazeret olmaksızın yerine getirilmezse karşı tarafın bundan dolayı yaptığı masrafı tazmin ettirebileceği ve vaadin bu anlamda sorumluluk doğuracağı ifade edilerek 40 ve 41. kararlara atıf yapılmıştır. Mudarebe standardında ise akitte koşulan şartlar çerçevesinde bir konuda İslam Fıkıh Akademisinin 123. kararı dayanaklar arasında zikredilmiştir.

IIFM Standartlarında Klasik Fıkıh Kaynakları

IIFM standartları diğer kurumların standartları gibi ayrı bir fıkhi değerlendirme ve gerekçelendirme sürecine standartlarında yer vermemektedir. Nitekim kurumun amacı da İslami finansal kontratlar için uygun şablonlar hazırlamak olduğu için doğal olarak standartların içerisinde bir gerekçelendirme kısmını olmasına yönelik beklenti de yoktur. Ancak IIFM neredeyse her standardın başında standardın muhatapları için aşağıdaki gibi bir uyarı ifadesine yer verdiği görülmektedir:

“Bu dokümanın kullanıcılarının dikkatine; tanınmış Fıkıh Akademileri, kurumları ve ilgili AAOIFI faizsiz finans standartlarının yanı sıra piyasa uygulamaları, bu IIFM Standart Dokümanlarının hazırlanmasında, dokümanların lansman tarihi itibarıyla referans olarak kullanılmıştır.”

Yukarıdaki bilgilendirme ile birlikte IIFM şablonlarını kullanacak potansiyel kullanıcıların talep etmeleri halinde IIFM Danışma Kurulu’nun ilgili standarda dair onay duyurusunun paylaşılabileceğine dair şu ifadeler yer almaktadır:

“Bu Ana Teminatlı Murabaha Sözleşmesi IIFM Danışma Kurulu tarafından onaylanmıştır ve herhangi bir temel değişiklik olmaksızın bunu kabul etmeyi öneren herhangi bir potansiyel kullanıcı, talep üzerine IIFM Danışma Kurulu onay duyurusunu alabilir. Potansiyel kullanıcıların, IIFM IIFM Danışma Kurulu onay duyurusunu almak için IIFM’nin gerekli prosedürlerini tamamlamak amacıyla ilgilerini IIFM’ye iletmeleri istenmektedir. IIFM Danışma Kurulu onay duyurusu yalnızca bu IIFM Ana Teminatlı Murabaha Sözleşmesi ile ilgilidir ve bu sözleşme kapsamında yapılan hiçbir işlemi kapsamamaktadır.”

IIFM standartların yukarıda yapılan bilgilendirmeler standartlarda diğer fetva kurumlarının ve özellikle AAOIFI standartlarının büyük oranda etkili olduğunu göstermektedir. Nitekim çalışmaya konu olan IIFM standartlarında AAOIFI’ye pek çok atıf yapılmıştır. IIFM Mudarebe standartlarında AAOIFI standartları 22, muşareke ve ortaklık standartlarında 20, sukuk standardında 8 ve vekâlet standardında 7 ayrı yerde dayanak olarak verilmiştir. Bununla beraber standartlarda AAOIFI’ye atıf verilen yerlerde dipnot olarak oldukça uzun açıklamalara yer verilmiştir. Ayrıca AAOIFI haricinde herhangi bir fıkıh kuruluna yapılan bir atıf tespit edilmemiştir. Tüm bunlar IIFM standartlarında tek meşruiyet kaynağının ve dayanağının AAOIFI olduğu izlenimini pekiştirmektedir.

3.3.10. Kaide/Kavâid

İslami finans standartlarında hükümlere dayanak olarak fıkhîta genel geçer kaidelerin kullanımının oldukça yaygın olduğu tespit edilmiştir. Standartlarda kullanılan kaideler her bir kurumdan tespit edilen örneklerle aşağıda açıklanmıştır.

AAOIFI Standartlarında Kavâid

Murabaha

Müşterinin kefaletinin murâbahaya konu olan şeyin nakliye risklerini içermeyeceği hükmü, malın zarar ve yararlarıyla ilgili her türlü sorumluluk yani damân'ın mal sahibine ait olduğu ilkesine dayandırılmış ve “el-harâcu bi'd-damân/الخراج بالضمنان” kaidesine atıf yapılmıştır.

Sermaye Piyasası

Faaliyet alanı mübah olmakla birlikte faizli mevduatı bulunan ya da faizli krediler alan şirketlerin hisse senetleri üzerine muamelede bulunulabilmesi ile ilgili sıkıntıların giderilmesi, umumi ihtiyaç, zaruret ve çokluk–azlık kaideleri dayanak gösterilmiştir. Ancak burada tam olarak hangi kaidelere atıf yapıldığına dair bilgi verilmemiştir. Standartta ayrıca “Tabi olan, aslın hükmüne tabidir.” kaidesine iki defa atıf yapılmıştır.

Bağ-Bahçe Ortaklığı

Üzerine bağ-bahçe ortaklığı yapılmış ağaçların yok olması ya da ağaçların ürün vermesinin imkânsız hale gelmesi hâllerinde biteceği hükmünde “Zarar vermek ve zarara zararlar karşılık vermek olmaz” kaidesi dayanak olarak gösterilmiştir.

Ortaklıklar ve Çağdaş Ortaklıklar

Alacakların şirket sermayesi özelliğine haiz başka bir varlığa bağlı olması durumunda, şirkete bir sermaye şeklinde değerlendirilmesi hükmünde “Tabi tabidir; tek başına hüküm almaz”: “Bizzat tecviz olunmayan şey bi't-teba' tecviz olunabilir” ve “Ana işlemde (metbû) affedilmeyen hususlar ona bağlı şeylerde tolere edilebilir.” kaidelerine atıfla açıklanmıştır.

Ortakların kâr paylaşımının ister sabit bir dönemde isterse belirli periyotlarda değişken oranlarla gerçekleştirilmesi konusunda anlaşmalarının caiz oluşu “Ortaklardan herhangi

birinin kârdan pay almasının engellenmemesi gerekir.” şeklindeki temel kaideye dayandırılmıştır.

Hisse senetlerinin teminat verilmesinin caiz oluşunda, rehin akdinin meşru akitler arasında yer almasına ve “satışı caiz olan her şeyin rehin verilmesinin de caiz olmasına” dair kaideye atıf yapılmıştır.

Ortaklıkta tarafların birbirini zarara uğratmamak şartıyla akdi fesh edilmesinin dayanağı “Zarar vermek ve zarara zararla mukabelede bulunmak yoktur.” kaidesidir.

Vekâlet

Vekâlet standardında imkân ölçüsünde Müslümanların tasarruflarını geçerli saymak gerektiği şeklindeki kaideye atıfta bulunulmuştur. Yetkisiz temsilcinin tasarrufunun izne bağlı olup batıl sayılmamasının dayanağı da yine Müslümanların tasarruflarının imkân ölçüsünde geçerli sayılması gerektiği yönündeki kaidedir.

Tekafül

Tekafül sözleşmesinde tazminatın dayanağı “Zarar vermek de zarara zararla mukabele etmek de yoktur.” kaidesidir. AAOIFI standartlarında kullanılan temel fıkıh kaidelerinin özeti aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Kaide	Atıf
Zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek olmaz	3
Tabi olan, aslın hükmüne tabidir	2
El-harâcu bi’ d-damân	1
Tabi tabidir; tek başına hüküm almaz	
Bizzat tecviz olunmayan şey bi’t-teba‘ tecviz olunabilir	1
Ana işlemde (metbû) affedilmeyen hususlar ona bağlı şeylerde tolere edilebilir	1
Ortaklardan herhangi birinin kârdan pay almasının engellenmemesi gerekir	1
Satışı caiz olan her şeyin rehin verilmesi de caizdir	1
Müslümanların tasarruflarının imkân ölçüsünde geçerli sayılması	1

Tablo 14: AAOIFI Standartlarında Kullanılan Temel Fıkıh Kaideleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

DSN-MUI Standartlarında Kavâid

DSN-MUI diğ er dayanaklarda olduğu gibi fıkıh kaidelerine de h  k mlerden önce standardın başında yer vermekte ancak hangi kaidenin metin içerisinde hangi h  k m bağlamında kullanıldığını açıklamamaktadır. Standartlarda dayanak olarak verilen fıkıh kaidesi sayısı bazen tek iken bazı standartlarda yediye kadar çıkmaktadır.

DSN-MUI tüm standartların “Haramlığına delalet eden bir delil bulunmadıkça eşyada aslolan ibahadır” kaidesine yer vermektedir. Ayrıca mudarebe, muşareke ve vekâlet standartlarında tek atıf yaptığı kaide de ibaha kaidesidir.

Diğer standartlar dayanak olarak gösterilen fıkıh kaideleri ise şöyledir:

Murabaha

Murabaha standardında ibaha kaidesine ek olarak “Zamanın fiyatı payı vardır/ ان للزمن حصة من الزمن” kaidesi dayanak olarak verilmiştir.

Hedging

Hedging standardı kurumun yedi ayrı kaideyi dayanak olarak vererek en fazla kaideye atıf yaptığı standart olmuştur. Standartta yer alan kaideler ř  şekildedir:

- Haramlığına delalet eden bir delil bulunmadıkça eşyada aslolan ibahadır.
- Zarar izale olunur.
- Zarar imkân ölçüsünde giderilir.
- Talik  şarta bağlanan vaadler bağlayıcı olur.
- şarta bağlanan şey, şartın gerçekleşmesiyle sabit olur.
- Hükümdarın halkı üzerindeki tasarrufu maslahata dayalıdır.
- Maslahatın olduğu yerde Allah’ın hükmü vardır.

Kaidelerde görüldüğü üzere hedging standardında maslahat ilkesine iki ayrı kaideyle atıf yapılmıştır. Bu, standart kapsamında verilen hükümlerde maslahat ilkesinin etkili olduğunu göstermektedir.

 care

 care standardın    fıkıh kaidesi dayanak olarak gösterilmiştir:

- Haramlığına delalet eden bir delil bulunmadıkça eşyada aslolan ibahadır.
- Mefsedetten kaçınmak, maslahat sağlamaktan önceliklidir.

- Maslahatın olduğu yerde Allah’ın hükmü vardır.

Kefalet

İbaha kaidesine ek olarak “zarar izale olunur” kaidesi dayanaklar arasında yer almaktadır.

Sigorta

Sigorta standardında üç fıkıh kaidesine atıf yapılmıştır:

- Haramlığına delalet eden bir delil bulunmadıkça eşyada aslolan ibahadır.
- Zarar imkan ölçüsünde giderilir.
- Zarar izale olunur.

Sukuk

Sukuk standardında beş ayrı kaide dayanak olarak gösterilmiştir:

- Haramlığına delalet eden bir delil bulunmadıkça eşyada aslolan ibahadır.
- Maslahatın olduğu yerde Allah’ın hükmü vardır.
- Mefsedetten kaçınmak, maslahat sağlamaktan evladır.
- El-Ğunmü bi’l-ğurmi.
- El-Harâcu bi’d-damân.

Sermaye Piyasası

Sermaye piyasası standardında ise altı ayrı kaideye atıf yapılmıştır:

- Haramlığına delalet eden bir delil bulunmadıkça eşyada aslolan ibahadır.
- Zarar izale olunur.
- Zarar imkân ölçüsünde giderilir.
- Hükümdarın halkı üzerindeki tasarrufu maslahata dayalıdır.
- Mefsedetten kaçınmak, maslahat sağlamaktan evladır.
- Harama götüren şey de haramdır.

DSN-MUI standartlarında kullanılan kaideler aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

Kaide	Atıf
Haramlığına delalet eden bir delil bulunmadıkça eşyada aslolan ibahadır	10
Zarar izale olunur.	4
Zarar imkân ölçüsünde giderilir.	3
Maslahatın olduğu yerde Allah'ın hükmü vardır.	3
Mefsedetten kaçınmak, maslahat sağlamaktan önceliklidir.	3
Hükümdarın halkı üzerindeki tasarrufu maslahata dayalıdır.	2
Talikî şarta bağlanan vaadler bağlayıcı olur.	
Şarta bağlanan şey, şartın gerçekleşmesiyle sabit olur.	
Harama götüren şey de haramdır.	
El-Ğunmü bi'l-ğurmi.	
El-Harâcu bi'd-damân.	
Zamanın fiyatta payı vardır/”ان للزمن حصة من الزمن	

Tablo 15: DSN-MUI Standartlarında Kullanılan Kaideler

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

TKBB Standartlarında Kavâid

Kefalet

Bir borca yalnızca bir kişi kefil olabileceği gibi birden fazla kişi de kefil olabileceğine dair hükümde Mecelle'nin 647. maddesi olan “Bir deynin, müteaddid kefilleri olduğu sûrette, eğer başka başka kefil olmuşlar ise, her biri mecmû-ı deyn ile mutâleb olur.” kaidesi dayanak olarak gösterilmiştir.

Mecelle'nin 626. maddesi “Kefile kefil olmak sahihtir” kaidesine de atıf yapılmıştır.

Kefalette asıl borcu ortadan kaldıran durumların ilave bir işleme gerek kalmadan kefilin sorumluluğunun da sonlanması anlamına geleceği “Asıl sâkıt oldukda fer‘ dahî sâkıt olur” (md. 50) kaidesine dayandırılmıştır.

Alacaklının kefilini ibra etmesi halinde kefilin borcunun kalmayacağı ancak asıl borcun devam edeceği hükmünün dayanağı olarak Mecelle 661. maddesi olan “Kefilin beraetinden asîlin beraeti lazım gelmez” kaidesidir.

Kefalet ile ilgili meselelerin yanında zarar ile ilgili olan Mecelle 19 ve 20. maddeleri de dayanak olarak standartta zikredilmiştir.

Ayrıca kural olarak akitlerdeki şartlara riayet etmek gerektiğine dair de şu üç maddeye atıf yapılmıştır:

- İmkân miktarınca şarta riayet lazımdır. (md. 83)
- Kefâlet-i mukayyede, ta'cîl te'cîl vasıflarının her hangisiyle kayd olunmuş ise, kefil ona göre mutâleb olur. (md. 653)
- Bir müddet-i ma'lûme ile müeccel olan deyne, ol müddet ile müeccel olarak kefâlet sahih olduğu gibi, andan ziyade müddet ile müeccel olarak kefâlet dahi sahih olur. (md. 654)

Murabaha

Murabaha sözleşmesinde müşterinin akit konusu maldaki ayıbın varlığını sözleşmeden önce veya sonra öğrenmesine karşın itiraz etmemiş olması malı mevcut nitelikleriyle satın almaya razı olduğunu gösterdiğine dair hüküm Mecelle'nin 67. maddesi olan "Sâkite bir söz isnad olunmaz. Lakin ma'rız-ı hacette sükût beyandır" kaidesine dayandırılmıştır. Çoğu standartta olduğu gibi murabaha standardında da bir mesele bağlamında Mecelle 20. kaidesi olan "Zarar izale olunur" kaidesi dayanak olarak kullanılmıştır.

Teverruk

Diğer maddelerde de ifade edildiği üzere teverruk işleminin kullanımında zaruret halinin etkisi görülmektedir. Bu sebeple standartta zaruret prensibine dair kaidelerden olan "Zaruretlar memnu (yasaklanan) olan şeyleri mubah kılar." (md. 21) ve "Zaruretlar kendi miktarlarınca takdir olunur." (md. 22) kaidelerinin açıklanması ve konu bağlamında değerlendirmesi yapılmıştır.

Mudarebe

Mudarebe akdi bizzat Mecelle'de geçen bahislerden olmasından ve detaylı maddeleri haiz olmasından dolayı standartta en fazla başvurulmuş kaynağa olmuştur. Mecelle'nin yedinci bâbı olan ve üç fasıldan oluşan mudarebe bahsinin 1407, 1409, 1410, 1411, 1412, 1413, 1414, 1415, 1416, 1420 ve 1421. maddelerinin tamamı standart kapsamında dayanak olarak kullanılmıştır.

Mecelle'nin mudarebe bahsi kapsamında olmayan ve temel ilk yüz madde içerisinde yer alan kaideler de standardın dayanakları arasında yer almaktadır.

Kâr paylaşım oranlarının baştan belirlenmediği mudârebede oranların, katılım finans piyasasındaki teamüllere göre belirlenmiş kabul edileceği hükmü Mecelle'nin 43. maddesi olan “Örfen maruf olan şey, şart kılınmış gibidir” kaidesine dayandırılmıştır.

Teamül haline gelen bir zararı üstlenme uygulamasının, sözleşmenin şartlarından biri haline gelmiş olacağına dair hüküm Mecelle'nin 44. maddesi “Beyne't-tüccar maruf olan şey beynlerinde şart kılınmış gibidir” kaidesi gereğince verilmiştir.

Mudârebe'de tarafların sahip oldukları fesih haklarını, ortaklarını zarara uğratabilecek şekilde kullanamayacakları ile ilgili hükümde Mecelle'nin 19. maddesi olan “Zarar ve mukabele bi'z-zarar yoktur” kaidesine atıf yapılmıştır. Eğer yetki ve hakları kötüye kullanarak başkalarına zarar verildiyse de diğer kişilerin uğradığı zararların karşılanması gerektiği de Mecelle'nin 20. maddesi olan “Zarar izale olunur” kaidesine matuftur.

Ayrıca çeşitli bağlamlarda: “El-harâcu bi'd-damân” (md. 85), “Kefile, kefil olmak sahihtir” (md.626) ve “Sermâyenin, nukûd kaabilinden olması şarttır” (md. 1338) kaideleri de dayanak olarak verilmiştir.

Pay Senedi

Pay senedi standardında hayatın her safhasında İslam ilkelerine uygun hareket etmenin gerekliliği ifade edildikten sonra birtakım özel hallere ait ruhsat niteliğinde istisnai hükümlerin de olduğuna dair Mecelle kaideleri sıralanmıştır: “Meşakkat, teysiri celb eder” (md. 17), “Bir iş dîk oldukça müttesi' olur”, (md. 18), “Zaruretler memnu olan şeyleri mübah kılar” (md. 21), “Zaruretler kendi miktarlarınca takdir olunur” (md. 22), “Hâcet umumî olsun hususî olsun zaruret menzilesine tenzil olunur” (md. 32). Mazeret sebebiyle verilen istisnai hükümlerin devamının o mazeretin devamına bağlı olacağı da hatırlatılarak “Bir özür için caiz olan şey ol özrün zevaliyle batıl olur” (md. 23), ve “Mâni zail oldukça memnu avdet eder” (md. 24) kaideleri zikredilmiştir. TKBB standartlarında kullanılan kaideler özet olarak aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Kaide	Madde	Atf Sayı
Zarar vermek ve zarara zararlar karşılık vermek yoktur	19	3
Zarar izale olunur	20	3
Kefile kefil olmak sahihtir	626	2
Zaruretlar memnu (yasaklanan) olan şeyleri mubah kılar.	21	2
Zaruretlar kendi miktarlarınca takdir olunur.	22	
Meşakkat, teysiri celb eder	17	
Bir iş dık oldukta müttesi' olur	18	
Bir özür için caiz olan şey ol özrün zevaliyle batıl olur	23	
Asıl sâkıt oldukda fer' dahî sâkıt olur	50	
Mâni zail oldukta memnu avdet eder	24	
Hâcet umumî olsun hususî olsun zaruret menzilesine indirilir	32	
El-harâcu bi'd-damân	85	
Beyne't-tüccar maruf olan şey beynlerinde şart kılınmış gibidir	44	
Örfen maruf olan şey, şart kılınmış gibidir	43	
İmkân miktarınca şarta riayet lazımdır	83	
Kefilin beraetinden asilin beraeti lazım gelmez	661	
Sâkite bir söz isnad olunmaz. Lakin ma'rız-ı hacette sükût beyandır	67	
Sermâyenin, nukûd kaabilinden olması şarttır	1338	
Kefâlet-i mukayyede, ta'cîl te te'cîl vasıflarının her hangisiyle kayd olunmuş ise, kefil ona göre mutâleb olur	653	
Bir müddet-i ma'lûme ile müeccel olan deyne, ol müddet ile müeccel olarak kefâlet sahih olduğu gibi, andan ziyade müddet ile müeccel olarak kefâlet dahi sahih olur	654	
Bir deynin, müteaddid kefilleri olduğu sûrette, eğer başka başka kefil olmuşlar ise, her biri mecmû-ı deyn ile mutâleb olur.	647	
Mecelle Mudarebe Babı'ndan 1407, 1409, 1410, 1411, 1412, 1413, 1414, 1415, 1416, 1420 ve 1421. maddeler		

Tablo 16: TKBB Standartlarında Kullanılan Kaideler

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

İslami finans standartlarında fıkhi kaidelerin kullanımına dair Katar Üniversitesi Şer'i ve İslami İlimler Fakültesi Fıkıh bölümünde yapılmış Arapça bir yüksek lisans tezi tespit

edilmiştir. Tezde Dâkîsâğâ (2023), fıkhi kaidelerin AAOIFI standartlarındaki kullanımlarını ele almıştır. Tezin temel amacı hangi fıkhi kaidelerin standartlarda ne şekilde kullanıldığının tespit edilmesi ve kaidelerin tek başına mı yoksa başka deliller ile mi hükümlere dayanak teşkil ettiğinin araştırılmasıdır. Tez kapsamında AAOIFI standartlarında 37 ayrı fıkhi kaide tespit ettiğini ifade eden yazar, standartlar kapsamında en fazla atıf yapılan kaideleri de tespit etmiştir. Buna göre AAOIFI’de en çok kullanılan fıkhi kaideler şu şekildedir:

- El-Harâcu bi’d-Damân
- El-Ğunmü bi’l-Ğurmi
- Müslümanın tasarrufu imkan ölçüsünde tashih olunur.
- Akitlede itibar elfâz ve mebânîye değil makâsıd ve meânîyedir.
- Tabi tabidir.
- Örfen maruf olan şey şart koşulmuş gibidir.
- Müslümanlar haramı helal, helali haram kılmadıkça şartlarına bağlı kalırlar.

İlgili kaidelerin hükümlere dayanak teşkil ettiği yerleri açıklandıktan sonra yazarın tezde ulaştığı en temel sonuçlardan bazıları şöyledir: AAOIFI fıkhi kaideleri kullanırken diğer deliller ile birlikte kullanmaya gayret etmiştir. Bazı durumlarda, örneğin teverruk standardında, fıkhi kaideler ile istidlal bazı metodolojik ve temellendirme eksiklikleri taşımaktadır. Bunların temel sebebi ise meşruiyet zemini oluşturma gayretidir. Ayrıca bazı standartlarda zaruret ve teysir kaidelerinin farklı mefhumlar taşıyacak şekilde kullanıldığı, buralarda netleştirmelere ihtiyaç olduğunu ifade etmektedir.

3.3.11. Mezhep Görüşü ve Tercih

Bu başlık altında İslami finans standartlarında bir hükmün gerekçesi olarak belli bir mezhebin görüşünün dayanak olarak gösterildiği noktalar ele alınacaktır. Bu açıdan belli bir mezhebin görüşünün diğer mezhepler arasından tercih edilerek hükmün ona göre verildiği yerler olarak da ifade etmek mümkündür. İslami finans standartlarında elbette kurumlar tüm hükümlerde hangi mezhebin görüşünü tercih ettiklerine dair bir açıklama yapmamakta, yalnızca bir gerekçeye dayanarak diğer standartlardan farklı bir hüküm verildiyse veya mezhebin zikredilmesinin gerekli olduğu düşünülüyorsa o noktada hükmün dayandığı mezhep açıklanmaktadır.

AAOIFI Standartlarında Mezhep Görüşü ve Tercihi

Murabaha

Murâbaha sözleşmesinde, müşterinin borçlarını geciktirmesi durumunda, asıl borca ilave belli bir meblağı hayır işlerine harcanmak üzere faizsiz finans kurumuna ödemeyi yükleneceğine dair bir şart koşmanın caiz oluşu, Mâlikî mezhebinde kabul edilen “bağışta/ teberruda bulunma yüklenimi (el-iltizâm bi’t-teberru’)” esasına dayandırılarak Mâlikî mezhebinin görüşü tercih edilmiştir.

Bağ-Bahçe Ortaklığı

Bağ-bahçe ortaklığında ürünün paylaşımı ile ilgili bir meselede verilen hükme yakın bir görüşün İbazi ve Mâlikî fakihlerince dile getirildiği ve bazı Hanefî âlimlerin görüşlerinden de bu hükme ulaşılabildiği ifade edilmiştir.

Ürünün ortaya çıkmasıyla birlikte bahçede çalışan ortağın üründe hak sahibi olması ile ilgili hüküm bazı Şâfiî âlimler ile Hanbelîlerin çoğunluğuna ve İmamiyye mezhebinin görüşüne dayanarak verilmiştir.

Emek Sermaye Katılma Hesabı Kar Dağıtımı

Kâr paylaşım oranları sermayedeki paya nispetle belirlenebileceği gibi farklı da olabileceği görüşü Hanefiler’in ve Hanbelîler’in bu konudaki kanaatine dayandırılmıştır.

Mudarebe

Mudarebe akdinde nakdî olmayan varlıkların nakit değerleri belirlendiği takdirde sermaye olarak kabul edilmesinin caiz oluşunda Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinin görüşünün tercih edildiği ifade edilmiştir.

Ortaklıklar ve Çağdaş Ortaklıklar

Emek Sermaye Katılma Hesabı Kar Dağıtımı standardına kar paylaşım oranları ile ilgili zikredilen hüküm aynı şekilde bu standartta da Hanefî ve Hanbelî mezhepleri kaynak gösterilerek yer almaktadır.

Teminatlar-Kefalet

Kefalet akdinde kefilin, alacaklının asıl borçluya rücu ettikten sonra kendisine rücu edeceğini şart koşabilmesinin, Mâlikî mezhebindeki iki farklı görüşten birine ve Hanefî mezhebinin görüşüne dayandığı ifade edilmiştir.

Kira ve Finansal Kiralama

Ödeme imkânı bulunduğu hâlde borcunu geciktiren kimsenin asıl borcunun üzerinde bir tutarı hayır işlerine harcanmak üzere bağışlamayı yüklenmesine dair bir şart ileri sürmenin caiz oluşu, Murabaha standardında da geçtiği üzere burada da aynı şekilde Mâlikî mezhebinde kabul edilen “bağışta bulunma yüklenimi (el-iltizâm bi’t-teberru’)” niteliğinde olmasına dayandırılmıştır.

Standartta tercih edilen bir istisnai hükmün Maliki mezhebinden alındığı ifade edilmiştir. Hüküm, kiracının mirasçıları, sözleşmeyle ilgili yükümlülüklerin murisin ölmesi nedeniyle kendi kaynaklarıyla karşılanamayacak kadar ağır hâle geldiğini ispat edecek olurlarsa, kira sözleşmesini feshedebilecekleri ile ilgilidir.

Vekâlet

Vekilin, akdin her iki tarafını da temsil etmesinin caiz olmayışı, kişinin kendisi lehine işlem yapma ihtimali sebebiyle tek kişinin hem icâb hem de kabulde bulunmasından kaçınmasına, bu hüküm de Hanefî mezhebi ile Şâfiî mezhebinde tercihe şayan görüşe dayandırılmıştır.

Tekafül

Belirsizliğin yani gararın teberru akitlerinde etkisiz olduğuna dair hüküm Mâlikî mezhebinden alınmıştır.

DSN-MUI Standartlarında Mezhep Görüşü ve Tercihi

Hedging

Hedging standardında sarf akdi bağlamında bir meselede İmam Şafii’nin görüşünün tercih edildiği ifade edilmiştir.

Yine sarf akdi bağlamında vaadleşme ile ilgili bir meselede İbn Hazm'ın görüşüne atıf yapılmıştır.

TKBB Standartlarında Mezhep Görüşü ve Tercih

Kefalet

Kefalet akdi kefil ve alacaklının irade beyanlarıyla kurulmaktadır. Buna göre kefaletin niteliği tek taraflı olarak borç altına girme ve teberrudan ziyade, verilen miktarın geri alınmasıyla neticelenen ivazlı bir işlem gibidir. Standartta, Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'in görüşleri doğrultusunda bu yaklaşımın tercih edildiği ifade edilmiştir.

Fıkıhtaki baskın görüşe göre alacaklı, alacağını aynı anda borçludan isteyebildiği gibi kefilden de isteyebilmektedir. Ancak Malikî mezhebinde benimsenen “alacaklı öncelikle asıl borçluyu takip etmeli, alacağını ondan tahsil edemediği zaman kefile müracaat etmelidir” hükmü esas alınarak, borcun öncelikle asıl borçludan isteneceği şartı eklenebilmektedir. Kefalet standardında, hem kefilin koruması hem de günümüz ihtiyaçlarına daha iyi cevap vermesi sebebiyle Malikî mezhebinin bu görüşü tercih edilmiştir.

Mudarebe

Mudarebe ortaklığında mudaribin sözleşmeye aykırı davrandığı bir durumda kâr meydana gelirse bu kârın tamamı Hanefilerin görüşüne göre tamamen mudaribe ait olmaktadır. Standartta bu görüşün istismara açık olduğu ifade edilerek söz konusu kârın ortaklar arasında sözleşmede belirtilen oranlara göre dağıtılmasında engel görmeyen Mâlikî mezhebinin görüşünün tercih edildiği ifade edilmiştir.

Mudârebe işleyişinin kolaylaştırılması adına vekil konumundaki işletmecinin sermayedarın izni dahilinde satın alma işlemini kendisinden yapmasının caiz oluşunda Hanbelî mezhebinin görüşü tercih edilmiştir.

3.3.12. Örf ve Teamül

Örf fıkıh usulünde fer'î deliller arasında yer almakta ve hükümlerin değişmesi noktasında örfe itibar edilmektedir. İbn Âbidîn “Şer’de (teşride) örfe itibar edilir” ifadeleri ile örfün hükümler için dayanak olarak kabul gördüğünü açıkça ifade etmiştir (İbn Âbidîn, 2016). İbn Nüceym de el-Eşbâh ve’n-Nezâir’de “âdet muhakkemdir” ifadeleri ile örfün hüküm

kaynağı olduğunu ifade etmiş (İbn Nüceym, 2022) ve Mecelle'nin 36. kaidesi olarak yer edinmiştir.

Usulcüler örf ile amel edilebilmesi için bazı şartlar tespit etmişlerdir:

- Örfün herhangi bir nassa veya icmaya aykırı olmamalıdır (İbn Âbidîn, 2016),
- Söz konusu örf ilgili işlemlerin tamamında veya büyük çoğunluğunda bulunmalı ve devamlı olmalıdır (İbn Nüceym, 2022, s. 290),
- İlgili örfün, hükmü araştırılan olaydan önce vuku bulmalı ve o âna kadar da uygulamada bulunmalıdır. Dolayısıyla önceden vuku bulmayan veya sonradan örf haline gelen durumlara göre hüküm verilmemektedir. Bu durum usul kitaplarında “Sonradan oluşan örfе itibar edilmez” şeklinde kaideleşmiştir (İbn Nüceym, 2022, s. 291),
- Örf, tarafların irade beyanı veya açık bir davranışı ile çelişki taşınamalıdır. Tarafların aksini kararlaştırmaları halinde hüküm örfе göre değil, anlaşma şartlarına göre verilmektedir (M. Şener, 1987).

Örf Mecelle kaideleri içerisinde yer edinen delillerdendir. Mecelle’de örf ile ilgili 10 ayrı kaide (36-45. kaideler arası) bulunmaktadır. İlgili kaideler sırasıyla (Ali Haydar, 2003):

- Âdet muhakkemdir.
- Nasın istimali bir hüccettir ki onunla amel vacip olur.
- Âdeten mümteni olan şey hakikaten mümteni gibidir.
- Ezmanın tagayyuru ile ahkâmın tagayyuru inkâr olunamaz.
- Âdetin delâletiyle mana-i hakiki terk olunur.
- Âdet ancak muttarid yahut galip oldukta muteber olur.
- İtibar galib-i şayiadır, nadire değildir.
- Örfen maruf olan şey şart kılınmış gibidir.
- Beyne’t-tüccar maruf olan şey beyinlerinde şart kılınmış gibidir.
- Örf ile tayin nass ile tayin gibidir.

Mecelle kaidelerinde de görüldüğü üzere örfе/âdete İslam hukukunda büyük bir önem atfedilmiş ve hükümlerin değişmesi noktasında şartları sağladığı müddetçe bir delil olarak kabul edilmiştir. İslami finans standartlarında da örfе başvurulduğu görülmektedir. Örfün daha ziyade kullanıldığı yer de “örfen maruf olan şey şart kılınmış gibidir” kaidesi mucibince örfün taraflar arasında aksi kararlaştırılmadığı müddetçe akitte şart koşulmuş gibi sayılması ile ilgili olduğu görülmektedir.

AAOIFI Standartlarında Örf ve Teamül

Murabaha

Murabahada hükmi teslimin yeterli olabileceği ve varlıkların teslim alınma şeklinde o varlıkların yapısına göre farklılık olabileceğine dair hüküm, fıkıhta malın teslimiyle ilgili belirli bir şekil ve yöntem ortaya konmayıp bunun örf ve teamüle bırakılmış olmasına dayandırılmıştır.

Mudarebe

Mudarebede eğer masraflar ile ilgili bir limit öngörülmemişse, mudaribin yararı yine ortaklığa dönen işlemlerde örf'e göre kendisi için gerekli harcamaları yapmasının caiz oluşunda “örfen maruf olan şey şart koşulmuş gibidir” ilkesi dayanak olarak gösterilmiştir.

TKBB Standartlarında Örf ve Teamül

TKBB standartlarında örf ve teamülün dayanak olarak gösterildiği iki yer bulunmakta olup her ikisi de mudarebe standardı kapsamındadır.

Sermayedar ve mudaribin anlaşarak kâr oranlarını yenilemelerinin önünde fikhî bir engel bulunmadığı, kârda ortaklık sağlandığı müddetçe ticari örf ve teamüller kapsamında bu tür şartların geçerli olacağı ifade edilmiştir.

Mudarebe sözleşmesinde eğer kâr paylaşım oranları belirlenmemişse oranların, katılım finans piyasasındaki teamüllere göre belirlenmiş sayılacağına dayanağı “Örfen maruf olan şey, şart koşulmuş gibidir” kaidesine dayandırılarak örfün geçerliliği prensibi işletilmiştir.

İslam iktisadı ve finansı alanında örfün kullanımına dair bazı çalışmalar yapılmıştır. Mursid vd. (2023), çağdaş Şer'î iktisadi meselelerde bir meşruiyet kaynağı olarak örfü konu edinmektedir. Çalışmada örfün usuli temelleri ele alındıktan sonra dayanak olarak kullanıldığı bazı uygulamalar üzerinden konuyu değerlendirmiştir. Örfün çağdaş fikhî iktisadi meselelerde diğer tartışmalı olarak gördüğü zaruret ve maslahat gibi uygulamalara nazaran daha fazla kullanılması gerektiğini ifade eden yazarlar, çağdaş ihtiyaç ve taleplere uygun olarak örf uygulamalarının araştırılması ve geliştirilmesi gerektiği kanaatini taşımaktadır. Dolayısıyla, örfün çağdaş işlemler için meşruiyet

dayanağı olarak kullanılması, işlemlerde yer alan tarafların güvenini artırmaya yardımcı olabilecek bir unsur olarak konumlandırılmış ve İslami finans açısından daha fazla önemsenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Benzer minvalde yapılan bir diğer çalışmada ise hem İslami hem de konvansiyonel bankacılıkta örfün yeri ele alınmıştır. Bello ve Hassan (2013), her iki bankacılığın fıkri temellerinin çok farklı olmakla birlikte örfü dikkate aldıklarını somut örnekler üzerinden işlemektedir. Çalışma eleştirel olmaktan çok örfün kullanımını destekleyici bir çalışmadır.

İslami finans standartları çerçevesinde örfü ele alan en kapsamlı çalışma London Üniversitesi Yakın ve Orta Doğu bölümünde yapılan bir doktora tezidir. Tezde Ellias (2020), örfün fıkıhtaki ve fıkıh usulündeki meselelerini kapsamlıca işleyerek konuyu günümüz İslami finans standartları bağlamına taşımıştır. Tezin temel amacı Malezya'daki İslami finans standartlarının gelişiminde örfün etkisi ve önemini araştırmaktır. Tez örf ile ilgili birçok klasik tartışmalara da yer vermektedir. Çalışmamız açısından ilgili tezin ulaştığı en önemli sonuçlardan biri örfün standartlarda geniş bir yer buluyor olması ve özellikle sözleşmelerde ileri sürülen şartlar bağlamında kullanılmış olmasıdır. Tez, standartların işlevsel ve etkili ve düzenleyici belgeler olmasını sağlamak için standartların içeriğinin geliştirilmesinde örfe başvurulmasının kaçınılmaz olduğunu da öne sürmektedir.

3.3.13. Fıkhi Dayanaklarda Mutedil Bir Yol: Hakkaniyet, Adalet ve Katılım Finans İlkeleri

İslam iktisadı ve finansı alanı yapısı gereği pek çok değişkeni bünyesinde taşımaktadır. Örneğin bir finansal ürünün veya hayata geçirilmesi planlanan bir projenin İslam iktisadı ve finansı bakış açısından değerlendirilmesi gereken yönlerinden biri iktisadi boyutları, bir diğeri çevreye etkileri iken, İslami finansal kuruluşlar (İFK) için Şer'i yönetim yapılarında da ifade edildiği gibi, fıkhi değerlendirme süreci de bu boyutların belki de en temel aşamasıdır. Fıkhi değerlendirme sürecinde rol oynayan danışma kurullarının, ilgili meselede ulaştıkları sonuç İslami finansal kuruluş açısından bağlayıcı kabul edilmektedir. Nitekim öngörülen Şer'i yönetim yapılarının tümü İFK için ya kendi bünyesinde bir danışma kurulu kurmasını ya da dışarıdan fıkhi danışma hizmeti alması gerektiğini ifade etmektedir. Ancak, doğal olarak ideal bir İslam iktisadı ve finansı arayışlarının devam

ediyor olması fıkhi değerlendirme süreçlerine, verilen fetvalara ve çıkarılan standartlara yönelik bazı eleştirel bakış açılarının doğmasına neden olmaktadır (Alam vd., 2021).

İslam iktisadı ve finansı alanında özellikle kurumsal fetva ve standartlara yönelik olarak bazı eleştiriler yöneltilmektedir. Bu eleştirilerin de en başında fetva ve standartlarda konuların hukuki ve teknik boyutlarının ağır basarak ahlaki, toplumsal, manevi ve çevresel boyutların ihmal edildiği iddiası yer almaktadır. Nitekim bu bağlamda İslam iktisadı ve finansı konularında fıkhnın rolü çokça tartışılmıştır. Bu noktada fıkıh süzgecinden geçen meselelerin tamamen ideal olanı sunamadığı ve zikredilen hususların çoğu zaman ıskalanarak alanı ideal olandan uzaklaştırdığı da ifade edilmektedir. Bu minvalde esasında eleştirilerin klasik fıkıh yapma metoduna da yöneltildiği ifade edilebilir.

İlgili eleştirilerde bulunan araştırmacıların konu ile ilgili olarak fıkhi süreç ile birlikte “makâsıdu’şeria” prensiplerinin, adalet, hakkaniyet ve katılım finans ilkelerinin de dikkate alınması gerektiğini ön plana çıkardıkları görülmektedir.

İslami finans standartlarında bu eleştirilerin belki de bir nebze yansıması sayılabilecek adalet, hakkaniyet ve katılım finans ilkelerine uygunluk gibi bazı kullanımlar dikkat çekicidir.

Cebeci’nin “İslami Finans Standartlarının Fıkhi Dayanakları” kitabında zikrettiğine göre AAOIFI’de çeşitli standartlarda adalet, kamu maslahatı ve insaf gibi ilkeler üzerinden tavsiye sadedinde bazı hükümlere yer verilmiştir. Cebeci bunu, AAOIFI standartlarının az da olsa nasihat ve tavsiye sadedinde bir içeriğe de sahip olduğunu ve bunun kanun metinlerinde esasında olmayan bir özellik olarak olumlu bir durum olarak değerlendirmiştir.

TKBB de standartlarında pek çok yerde adalet, hakkaniyet ve katılım finans ilkelerine uygunluk kavramlarını kullanmış ve bazı hükümleri bu kavramlar üzerine bina etmiştir. Murabaha standardında nihaî müşterinin vaadine uymaması sebebiyle katılım bankasının uğradığı fiilî zararın nihaî müşteri tarafından tazmin edilmesinin hakkaniyete uygun olacağı ifade edilmiştir.

Pay senedi standardında ise şirketin yeni pay senedi ihraç etmesi halinde bunların değerinin mevcut pay senetlerinin değeri dikkate alınmak suretiyle adil bir şekilde belirlenmesi gerektiği vurgulanarak adalet kavramı kullanılmıştır.

Yine pay senedi standardında pay senetlerinin şirketteki oransal eşit mülkiyeti temsil eden vesikalar olduğu için ortakların kâr ya da zarara eşit olarak katıldıkları ve bu noktada her bir ortağın aynı hak ve sorumluluğa sahip olduğu ve bunun hakkaniyetin, adaletin ve rızaya dayalı akitleşmenin gereği olduğu ifade edilmiştir.

Görüldüğü üzere TKBB ve AAOIFI gerekli gördüğü noktalarda hakkaniyet, adalet ve ayrıca pek çok yerde katılım finans ilkelerine uygunluk kavramlarını kullanmıştır. Esasında sırf hukuki ve teknik metinler olarak görülebilecek İslami finans standartlarında bu tarz kavramların kullanılıyor olması gelen eleştirilerin de dikkate alınmasına yönelik bir kapı araladığı düşünüldüğünde olumlu adımlar olarak görülmeleri mümkündür. Bu açıdan İslami finans standartlarında sözleşmelerin detayları ile ilgili hükümler verilirken bu tarz noktalara da değinilmesi mutedil bir yol çizmesi açısından dikkate alınmalıdır.

3.4. Klasik Fıkıh ile İlişki Biçimleri Bakımından İslami Finans Standartlarının Değerlendirmesi

Klasik fıkıh mirası günümüze kadar İslam dünyasının hukuk faaliyetlerinin en temel dayanaklarından biri olmuştur. Nitekim temel kaynaklar ve bu temel kaynaklar üzerine geliştirilen şerh, haşiye ve fetava literatürleri bu birikimin günümüze çok canlı bir şekilde taşınmasında hayati rol oynayarak modern çağın fıkhi problemlerini değerlendirmede yol gösterici konuma sahip olmuştur. Günümüz fıkıh literatüründe ve İslam iktisadı ve finansı literatüründe hemen hemen tüm çalışmalarda modern fıkıh literatürü ile birlikte klasik fıkıh eserlerine atıf yapmayan bir çalışmaya rastlamak oldukça zordur. Bu yönüyle klasik fıkıh modern İslam iktisadı ve finansı çalışmalarında göz ardı edilemeyecek bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Bu noktada klasik fıkıhın modern İslam iktisadı ve finansı çalışmalarında ne şekilde kullanıldığı önem arz etmektedir.

İslam iktisadı ve finansı çalışmalarında fıkhi bir görünüm arz etmesi hasebiyle İslami finans standartları klasik fıkıhın İİF alanındaki yansımalarının görülebileceği en temel araştırma sahalarındandır. İslami finans standartlarına bakıldığında zaman klasik fıkıhın gerek kaynakları gerekse yöntemleri itibarıyla tüm aşamalarında yer aldığı görülmektedir. Ulaşılan hükümlerin gerekçelendirilmesinde klasik fıkıh literatürünün azımsanmayacak derecede rol oynadığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda hem meşruiyet gerekçesi olarak hem de hükümlere ulaşmada kullanılan yöntemlerin klasik yöntemler olması hasebiyle de tüm aşamalarda klasik fıkıhın izlerini görmek mümkündür.

İslami finans standart kuruluşlarının klasik fıkıh ile ilişki biçimleri Duman'ın (2015) çalışmasında yer alan kategoriler üzerinden değerlendirildiğinde standart kuruluşlarının çalışmada yer alan kategoriler arasından sadece birine dâhil etmenin mümkün olmadığı görülmüştür. Nitekim çalışmada yer alan kategoriler (tasfiyeci, gelenekçi, telifkçi) sınırları keskin hatlarla ayrılmış kategorilerdir. Kanaatimizce bu kategoriler daha ziyade bireysel fıkhi düşünceler için daha uygun olup kurumsal yapılar için sınırları çok net kalmaktadır. Bu sebeple standart kuruluşlarından herhangi birinin tasfiyeci, gelenekçi veya telifkçi bir yaklaşıma sahip olduğunu söylemek, tespiti oldukça zor bir husus olduğu gibi kurumsal fetvalar için bireysel fetvalar kadar uygun görünmemektedir. Bu duruma sebep olan temel hususları şu şekilde ifade etmek mümkündür:

- Kurumsal fetvalar tek bir fakihin değil bir fakihler topluluğunun bir ürünüdür. Bu noktada her bir kurul üyesinin klasik fıkha bakış açısı farklı olacak ve bu da standartlara yansımaktadır.
- İslami finans standart kuruluşları yaklaşık otuz senedir hizmet veren bir sektör olduğu için hazırlanan her standardın aynı kuruldan çıkmış olma ihtimali yoktur.
- Yapıları gereği kurumsal fetva hüviyetinde sayılabilecek İslami finans standartlarında meşruiyet kaygısı ve hükümlerin gerekçelendirmesine duyulan ihtiyaç bireysel fetvalara nazaran daha yüksektir. Zira bu standartlar TKBB örneğinde olduğu gibi doğrudan birçok kurum için zorunlu olarak, AAOIFI örneğinde olduğu gibi de uluslararası kabul gören bir kuruluş olmakla gönüllü-zorunlu diyebileceğimiz bir şekilde kabul gören ve doğrudan piyasayı etkileyen standartlardır.

Bu sebeplerle İslami finans standartlarının ilgili kategorilerde duruma göre geçişken bir yapı arz ettiğini ifade etmek mümkündür. Bu kanaati oluşturan durumlar standartlarda klasik fıkıhın yöntem ve kaynaklarının kullanımına dair tespit edilen hususlardan sonra izah edilecektir.

İslami finans standartlarında klasik fıkıhın meşruiyet dayanakları arasında önemli bir yere sahip olan naslar hakkında çalışma kapsamında tespit edilen örnekler üzerinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

3.4.1. Naslar

AAOIFI pek çok meselenin temellendirmesinde ayet ve hadislerle başvurmaktadır. Standartlarda dayanaklar arasında ayet ve hadislerin yoğun olarak yer alıyor olması

AAOIFI'nin meşruiyet zemini oluşturma noktasındaki gayretini ve okuyucuyu ikna etme çabasında olduğunu açıkça göstermektedir. Standartlarda kullanılan ayet ve hadisler genel itibarıyla doğrudan ilgili standart maddesini ilgilendirecek tarzda tercih edilmişse de bazı standartlarda konuyu doğrudan işaret eden bir nistan ziyade genel olarak akitler çerçevesinde naslara başvurulmuştur. Bunun ayetlerdeki en net örneği Maide suresi 1. ayeti olan “Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin..” ayetinin ve Bakara suresi 275. ayeti olan “Allah alışverişi helal ribayı haram kıldı” ayetinin sıkça kullanılmış olmasıdır. Hadislerde ise bu durumun “Müslümanlar ileri sürdükleri şartlara bağlıdırlar” hadis-i şerifi özelinde görülmektedir.

TKBB standartlarında kullanılan ayet ve hadislerden görüleceği üzere burada hadis yoğun bir gerekçelendirme söz konusudur. Ayetlere daha ziyade standart konusunun doğrudan Kur'an'da bir dayanağı olduğu takdirde yer verilmiş, genel olarak akitleri ilgilendiren ayetler zikredilerek bunun üzerinden bir gerekçelendirme tercih edilmemiştir. Kısaca TKBB standartlarında naslar genel itibarıyla eğer doğrudan bir atıf içeriyorsa dayanak olarak kullanılmış, değilse genel olarak zorlama dayanaklar üzerinden gerekçelendirme yapılmaya çalışılmamıştır.

SACBNM standartlarında ayet ve hadisler yalnızca ilgili standart maddesini meşruiyeti bağlamında dayanak olarak kullanılmıştır. Standartlarda genel olarak konuya dair spesifik ayetler tercih edilerek meşruiyetine dayanak olarak verilmiş, akit serbestisi gibi çok genel mana ifade eden ayetler tercih edilmemiştir. Genel akit serbesine işaret eden ve diğer kurumların standartlarında çokça yer alan “Allah alışverişi helal ribayı haram kıldı” (Bakara, 275) ayet-i kerimesine yalnızca teverruk akdinin meşruiyeti bağlamında yer verilmiştir. SACBNM hadislerin dayanak olarak kullanılmasında olabildiğince çok hadisi kullanmaya gayret etmiştir. Örneği tek bir hadis icare akdinin meşruiyetini açıkça gösteriyor olsa da üç ayrı hadis daha zikrederek meşruiyetini pekiştirme yoluna gittiği görülmektedir. Hadislerin kullanımında genel nitelikli hadislerden ziyade direkt konuya işaret eden hadislerin kullanılması tercih edilmiştir.

DSN-MUI standartlarında izlenen gerekçelendirme yöntemi diğer kuruluşlarınkinden oldukça farklıdır. DSN-MUI dayanakları standardın en başında herhangi bir açıklamada bulunmadan sıralamakta ve sonrasında standardın metnine geçmektedir. Ancak standart metninde de hükümlerin dayanaklarına dair herhangi bir atıf içermemektedir. Standartlarda bazı dayanakların doğrudan ilgili standart maddesine işaret etmemesinin

yanında hangi hükme ithafen zikredildiği de belirsizdir. Ancak standart metni içerisinde geçen konu ile ilgili hükümlerden anlaşıldığı üzere DSN-MUI metin içerisindeki bazı hükümler için özel olarak standardın başında dayanak zikretmektedir. Kuvvetle muhtemel DSN-MUI fakihlerin genel kanaatinin aksine bir hüküm verdiği noktalar ile ilgili meşruiyetini isbatlamak üzere en başta dayanak vererek konuya değinmeyi tercih etmektedir. DSN-MUI'nin herhangi bir açıklama yapmadan veya bir hükme işaret etmeden bu tür dayanaklar kullanması dayanaklar açısından zayıf bir görünüm arz etmesine sebep olmaktadır. Zira standartlar içerisinde hangi hükme karşılık geldiğinin tespit edilmesi zor olan pek çok dayanak yer almaktadır. DSN-MUI'nin dayanak gösterme yönteminde belirgin olan bir başka özellik ise genel nitelikli naslara oldukça fazla yer veriyor olmasıdır. Örneğin “Haramı helal, helali haram kılmadıkça Müslümanlar arasında sulh caizdir. Haramı helal, helali haram kılmadıkça da Müslümanlar ileri sürdükleri şartlara bağlı kalırlar.” hadisi neredeyse tüm standartlarda yer almaktadır. Aynı durum Maide suresi 1. ayeti ve Bakara suresi 275. ayeti için de geçerli olup bunun örneklerini çoğaltmak mümkündür. DSN-MUI'nin bu tavrının en dikkat çekici örneği ise sermaye piyasası standardında yedi ayet ve dokuz ayrı hadisin dayanak olarak kullanılmış olmasıdır. Dayanak olarak verilen ayetlere bakıldığında hiçbirinin sermaye piyasalarında temel akit olarak gösterilen ortaklıklara dair olmayıp aksine tümünün akitler için genel nitelikli hükümler ifade eden ayetler olduğu, aynı şekilde standartta dayanak olarak yer alan yedi hadisin de akdin meşruiyetini ortaya koyucu hadisler olmayıp yine akitler ile ilgili genel bazı hükümler ifade eden hadisler olduğu görülecektir.

Yukarıda yapılan değerlendirmelerin bir hâsılı olarak ayet ve hadislerin özellikle akitlerin temellendirmesinde dayanak olarak yoğun bir kullanıma tabi tutulduğu görülmektedir. Bu tavır klasik fıkıhın fûru metinleri ile benzeşmekte ve temel olarak herhangi bir abes durum teşkil etmemektedir. İslami finans standartlarında ilgili standart konusunun dayanağı olarak en fazla yer verilen ayet-i kerimenin Bakara 275. ayeti olan “Allah alışverişi helal ribayı haram kıldı” ayeti olduğu görülmektedir. Ayeti kerime alışveriş kapsamında olan riba içermeyen akitler ile ilgili bir serbesti olarak yorumlanarak hakkında haramlığına dair bir nas bulunmayan durumlarda meşruiyet dayanağı olarak verilmiştir. Ancak ibaha bahsinde de ele alındığı üzere ibaha tek başına bir hükümsüzlük halinin ifadesi olarak kabul edildiğinde meşruiyet gerekçesi olarak verilmesi noktasında abes kullanımların ortaya çıkma ihtimali vardır. Nitekim DSN-MUI standart başlarında

konu ile doğrudan bağı olmayan ayet-i kerimeleri serdederek bir meşruiyet görüntüsü çizme gayreti içerisinde olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Bu noktada nasların İslami finans standartlarında meşruiyet dayanağı olarak kullanılmasının uygun olduğu, ancak konu ile doğrudan bağı olmadığı halde meşruiyet gerekçesi bulma kaygısı ile bağlamın gerektirmediği ayetlere yer vermenin de uygun bir usul olmayacağı ifade edilebilir.

3.4.2. İbaha

Genel fıkıh ilkerinden ibaha prensibinin İslami finans standartlarındaki kullanımı ile ilgili tespit edilen hususlar şöyledir:

İbaha prensibinin İslami finans standartlarında genel itibarıyla haramlığı konusunda açık delil bulunmamakla birlikte helal olduğuna dair net bir dayanak da bulunmayan meseleler bağlamında veya bir sözleşmenin genel akit serbestisi ilkesince caiz görülebileceği noktalarda kullanıldığı görülmektedir. AAOIFI, TKBB ve DSN-MUI de standartlarında İbaha delilini kullanarak bazı meseleleri gerekçelendirmiştir.

AAOIFI, özellikle sermaye piyasası, ortaklıklar, teminatlar-kefalet ve teverruk standartlarında İbaha delilini kullanarak finansal ürünlerin İslam hukukuna uygunluğunu desteklemekte ve bu bağlamda genellikle hadis, sahabe kavli, mezhep görüşü, maslahat ilkesi veya kıyas ile birlikte ibaha ilkesini kullanmaktadır. Özellikle, sermaye piyasasında hisse senetlerinin nâma, emre ve hamile yazılı olmasının İbaha delilinin etkisi altında olduğu belirtilmiştir. AAOIFI'nin aşırıya kaçmadan ve genellikle de başka bir dayanak ile birlikte ibaha ilkesini kullanması temkinli bir yaklaşım içerisinde olduğu izlenimi sunmaktadır. İbaha prensibinde zikri geçtiği üzere hükümsüzlük haline daha yakın bir mahiyet taşımaktadır. Bu sebeple tek başına bir meşruiyet gerekçesi olarak sunulması usul açısından uygun görülmemekte beraberinde başka bir delil ile kullanımı önerilmektedir. Bu açıdan bakıldığında AAOIFI'nin ibaha delilini kullanımı usule uygun bir çerçevede gerçekleşmektedir.

TKBB ise murabaha, pay senedi, kefalet ve mudarebe gibi standartlarda akit serbestisi ilkesini beş yerde kullanmıştır. Murabaha işleminde irade beyanlarının çeşitli vasıtalarla yapılabilmesine ilişkin akit serbestisi ilkesine vurgu yaparken, pay senedi konusunda ise şer'î ilkelere uygun şekilde tasarruf hakkını desteklediği belirtilmiştir. Kefalet sözleşmelerinde meblağ ve süre olarak sorumluluğun sınırlandırılmasının İbaha prensibine dayandırıldığı ifade edilmiştir. TKBB standartlarında da ibaha delilinin aşırı

bir kullanımı söz konusu değildir. Nitekim tek meşruiyet gerekçesi olarak sunulduğu örnekler de azdır. Bu sebeple ibaha delilinin kullanıldığı yerler de göz önünde bulundurulduğunda ihtiyatlı bir kullanım tercih edildiğini ifade etmek mümkündür.

DSN-MUI ise genel bir ilke olarak “Haramlığına delalet eden bir delil bulunmadıkça muamelatta aslolan mübahlıktır” ilkesine tüm standartlarında yer vermektedir. Daha önce ifade edildiği üzere DSN-MUI standartların başında dayanakları sıraladığı için burada kullanılan ibaha delilinin metin içerisinde hangi hükme tekabül ettiğini tespit etmek mümkün değildir. Bu sebeple DSN-MUI’nin ibaha ilkesini, meşruiyet gerekçesi bulunamayan yerlerde kurtatıcı ilke olarak devreye sokmuş olabileceği izlenimi vermektedir. Kurumun ibaha prensiplerini daha usule uygun ve yerinde tespitler ile kullanması ve beraberinde başka deliller ile desteklemesi gerekmektedir.

İbaha prensibi genel hatlarıyla İslami finans standartlarında ilkesel olarak başvuru olan bir delil görünümü taşımaktadır. Özellikle DSN-MUI’deki kullanımlar Duman’ın (2015, s. 162) ibaha prensibinin iktisadi mali problemlerin çözümünde adete bir can simidi olarak kullanıldığı tespitinin haklılığını gösterir örneklerdendir.

3.4.3. Zaruret

Zaruret prensibi, İslami finans alanında hem sıkça kullanılan hem de bir o kadar eleştirilen bir prensiptir. Bu prensip, güncel fıkhi-iktisadi meselelerin çözümünde istisna hali oluşturarak çeşitli çözümler sunma potansiyeli taşımaktadır, bu da İslami finans standartları içinde kullanılmasına olanak sağlamıştır. Zaruret prensibinin uygulandığı noktalara dikkat edildiğinde, kuruluşlar arasında benzer hususların zaruret hali olarak tespit edildiği ve yerinde analizler yapıldığı gözlemlenmiştir. Literatürde geniş bir kullanım ağına dair eleştirilen bir tarzın, ilgili standartlar bağlamında belirgin bir şekilde ortaya çıkmadığı tespit edilmiştir.

Zaruret prensibinin İslami finans standartlarındaki kullanımları dikkate alındığında dikkat çekici bir noktanın zaruret hallerinin genelde yasal düzenleme ve mevzuat eksikliklerinden ve konvansiyonel sistem içerisinde özünde ona muhalif bir yapı yürütülüyor olmasından kaynaklı problemlerin aşılmasında kullanılması olduğu görülmektedir. Günümüz İslami finans sahasının en büyük eksikliklerinden bazılarının yasal düzenlemeler ve iktisadi alt yapının İslami yapılara elverişli olmaması olduğu göz önüne alındığında zaruret prensibinin isbaetli noktalarda kullanıldığını ifade etmek

mümkündür. Bu açıdan zaruretin ne gelenekçi tavırları andıran bir ifrat suretinde ne de telifkçi yaklaşımı andıran bir tefrit suretinde (Duman, 2015, s. 162) kullanılmayarak İslami finans sahasının karşılaştığı genel sistemsel zorluklar etrafında dengeli kullanıldığı sonucuna ulaşmak mümkündür.

3.4.4. Maslahat

İslami finans standartlarında maslahat ilkesinin kullanımı tespit edilebildiği kadarıyla kullanım sıklığı olarak ibaha ve zaruret prensiplerine benzemektedir. Ayrıca maslahat prensibinin kullanıldığı bağlamlar genellikle diğer genel fıkıh ilkelerinden olan zaruret ve sedd-i zera'i prensipleri ile birlikte değerlendirilerek kullanıldığı bağlamlardır. Buradan da hareketle maslahat prensibinin tek başına sırf işlemleri caiz görme veya yasaklama noktasında yeterli kabul edilmeyerek ek bir dayanak veya prensibin de arandığı izlenimi bırakmaktadır. İslam iktisadı ve finansı alanındaki fetva ve standartlara yöneltilen eleştiriler dikkate alındığında esasında İslami finans standartlarında eleştirilerde ifade edilen kullanım tarzlarına rastlanmadığı ve dengeli bir kullanım gözetildiği ifade edilebilir. Ancak maslahat konusu literatürde özellikle Malezya uygulamaları ve SACBNM standartları çerçevesinde tartışılan bir meseledir. Çalışmalar genellikle maslahat ilkesinin Malezya ve SACBNM özelinde hükümlere delaleti sorunlu olacak şekilde yer aldığı kanaatindedir. Maslahat ile ilgili bölümde bu meseleye ilişkin literatür ele alınmıştır. Ayrıca bu noktaya değinen bir başka çalışmada da içki servisi yapan veya bar ve kumarhaneleri olan gayrimenkullerin satın alınması, kiralanması veya inşasının finanse edilmesi veya faizle borç alan veya veren veya zaman zaman haram ticari faaliyetlerde bulunan şirketlerin hisse senetlerine yatırım yapılması gibi bazı sorunlu faaliyetleri olan işletmelerin finanse edilmesi ve bu işletmelere yatırım yapılması konuları üzerinden maslahat temelli fetvalar eleştirilmekte ve diğer çalışmalar gibi usulsüz bir kullanım olduğu iddiasını taşımaktadır.

Literatürde karşımıza çıkan çalışmalarda maslahat üzerine verilen örneklerde Malezya uygulamalarının ağırlıklı olduğu görülmektedir. SACBNM standartları her ne kadar standartların sonunda meşruiyet dayanaklarına yer veriyor olsa da çalışmamız özelinde bu dayanaklarda maslahat ilkesi veya buna bağlı olarak zaruret ilkesine yer verilmediği görülmektedir. Literatürde yapılan çalışmalardan hareketle esasında dayanaklarda zikredilmemekle beraber standartların hükümlerinde maslahat ilkesinin etkisinin olduğu

anlaşılmaktadır. Literatürde maslahat özelinde kullanımlarda SACBNM ve Malezya uygulamalarının öne çıkıyor olması kuruluşun bir noktada dikkatini çekmiş ve önceki başlıkta ele alınan ihtiyaç ve zaruret standardını çıkarmıştır. Standartta özellikle vurgu yapılan noktalardan birisi maslahatın ortaya çıkan zaruretin getirdiği mefsedetten büyük olması gerektiğidir. Bu noktayla birlikte düşünüldüğünde SACBNM'in literatürdeki eleştirileri görerek bir cevap vermek istemiş olabileceği veya eleştirileri dikkate alarak sınırları net bir uygulama çizmeyi hedeflemiş olabileceği ifade edilebilir. Fakat Malezya ve Malezya temelli kuruluşlarda özellikle maslahat temelli bir anlayışın yaygın olduğu kanaati literatürde hakim gibi görünmektedir. Diğer İslami finans literatürü ve benzer eleştiriler göz önüne alındığında Malezya özelinde fıkhi delillerin kullanımında sınırların çok daha geniş tutulduğu iddiaları desteklenebilir nitelikte olduğu görülmektedir. Ancak bu iddiaların çok daha somut örneklerle desteklenmesi gerektiği, aksi takdirde İslami finans noktasında bir takım gayretler içerisinde olan kuruluşların yanlış iddia ve ithamlara maruz kalabileceği gerçeği de göz ardı edilmemelidir.

Çalışma kapsamında ele alınan genel fıkhi ilkelerinden sonuncusu ise sedd-i zera'i ilkesidir.

3.4.5. Sedd-i zera'i

Sedd-i zera'i tanımından da anlaşılacağı üzere kullanım alanı diğer prensiplere göre çok daha sınırlı olması beklenen bir prensiptir. Nitekim bunun etkisi İslami finans standartlarında da görülmektedir. İslami finans standartlarında sedd-i zera'i prensibini açıkça kullanan AAOIFI ve TKBB olmuş ve buralardaki kullanımları oldukça sınırlı kalmıştır.

Esasında sedd-i zera'i İslami finans ekosistemi içerisinde dayanak olarak kullanımı arttırılabilecek ilkelere biridir. Zira sedd-i zera'i riba ve garar gibi fıkhen sakıncalı durumlara götüren yolların kesilmesi maksadıyla kullanımı veya ihtiyaç ve zaruretlere bunların sınırları tespit edilirken göz önüne alınabilecek delillerdendir.

3.4.6. Klasik Fıkıh Kaynakları

İslami finans standartlarında hükümlerin dayanakları arasında naslar ile birlikte en çok kullanılan yöntem klasik fıkıh kaynaklarına atıf yaparak hükümleri gerekçelendirmektir. Klasik fıkıh kaynakları ilgili standart maddesinin meşruiyeti bağlamında değil standart

konusundaki hükümlerde dayanak ve bir referans olarak kullanılmaktadır. Standart kurumları arasında tek mezhepli bir kullanımı tercih eden herhangi bir kurum olmayıp tümünün uygun gördüğü yerde genellikle dört mezhep içerisinde kalarak bir tercih yaptığı tespit edilmiştir. Dört mezhep dışındaki kaynaklar ise oldukça sınırlı olup başvuruluya da hükme temel teşkil edecek tek kaynak olarak değil yalnızca ek kaynak olarak kullanılmıştır ki bunun örneği sadece AAOIFI standartlarında görülmüştür. AAOIFI dışındaki diğer kurumların dört mezhep kaynakları dışına çıktığı bir örnek tespit edilmemiştir.

Klasik fıkıh kaynaklarının kullanımında kurumlardan hiçbiri tek mezhepli bir yaklaşıma sahip değildir. Ancak özellikle TKBB standartlarında Hanefi kaynaklarının kullanımına ağırlık verildiği görülmektedir. Kullanılan kaynaklardan 13'ü Hanefi, 4'ü Şafii, 4'ü Maliki ve 2'si Hanbeli kaynaklarıdır. Hanefi kaynaklarından sonra en çok atıf ise Hanbeli kaynakları olup bunda İbn Kudâme'nin el-Muğnî eserinin etkisinin olduğu görülmektedir. AAOIFI'de ise nisbeten daha dengeli bir tercih söz konusu olup 7 Hanefi, 5 Hanbeli, 5 Şafii ve 5 ayrı Maliki eserine atıf yapılmıştır. DSN-MUI'de ise 2 Hanefi, 2 Hanbeli ve bir de Maliki eser kullanılmıştır. Ancak eserler arasında en fazla atıf yapılanı Hanbeli kaynağı olan İbn Kudâme'nin el-Muğnî'sidir. DSN-MUI ayrıca modern fıkıh metinlerine de çokça atıfta bulunmuş olup Vehbe Zuhayli'nin eserleri bu noktada baskındır.

Standartlarda kullanılan eserler arasında en dikkat çekici olanı Hanbeli fakihî İbn Kudâme'nin el-Muğnî eseridir. Nitekim tüm standart kurumlarında ortak olan ve en fazla atıf alan eser el-Muğnî'dir. Eser AAOIFI'de dayanak olarak 8, DSN-MUI'de 7, TKBB'de 5 yerde ve SACBNM'de de bir yerde ki tek kullanılan kaynak da el-Muğnî'dir, kullanılmış olup diğer hiçbir eser kurumlar arasında böyle bir ortak kullanıma sahip olmamıştır.

3.4.7. Diğer Kurumların Fetvaları

İslami finans standartlarında diğer kurumların karar, standart ve fetvalarının dayanak olarak kullanılması oldukça yaygındır. Bu noktada en çok atıf alarak öne çıkan iki kurum AAOIFI ve Uluslararası İslam Fıkıh Akademisidir. Her iki kurumun da uluslararası düzeyde kendini kabul ettirmiş kurumlar olması hasebiyle hükümlerin meşruiyetini desteklemek maksadıyla dayanak olarak kullanılmış olmaları sürpriz olmayan bir durum olarak ifade edilebilir. Bu noktada belki de en dikkat çekici husus TKBB'nin temel

hedefleri, çalışma usul ve esasları ve standart hazırlama usulü bakımından en çok benzediği AAOIFI standartlarına hiçbir atıf yapmamış olmasıdır. Bu durumu TKBB'nin özgünlük çabası içerisinde olmasının bir neticesi olarak yorumlamak mümkündür.

3.4.8. Kıyas

Standart kuruluşlarının kıyas delilini dayanak gösterdiği örneklerde de görüldüğü üzere kıyas tek başına hükümlerin temellendirmesinde yeterli bir delil olarak kabul edilmiş ve herhangi bir ek dayanağa ihtiyaç duymadan kullanılmıştır.

3.4.9. Kaide

İslami finans standartlarında Mecelle kaidelerinin dayanak olarak kullanımının yaygın olduğu görülmektedir. Bu bağlamda çalışmaya konu olan standartlarda en çok dayanak olarak gösterilen kaideler sırasıyla “Zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek yoktur”, “Zarar izale olunur” ve “Eşyada aslolan ibahadır” kaideleridir. Ayrıca zaruret ve maslahat çerçevesindeki kaideler de sıkça kullanılmıştır. Standart kuruluşları arasında Mecelle kaidelerini en sık dayanak olarak kullanan TKBB olmuştur. TKBB standartlarında 38 defa Mecelle kaidelerine atıf yapılmıştır. Buna göre Mecelle kaideleri klasik fıkıh kaynaklarından sonra TKBB’de en çok başvuru alan dayanak olmuştur. TKBB’nin Mecelle kaidelerine bu denli sık atıfta bulunuyor olması Osmanlı ilim geleneğinden gelen yapının sürdürülmesine dair bir çaba olarak da yorumlanabilir. Ayrıca hangi coğrafyada olursa olsun Mecelle kaidelerinin her türlü fetva ve standartta halen geçerlilik arz ettiğini söylemek de mümkündür.

3.4.10. Mezhep Görüşü

İslami finans standartlarında bazı durumlarda hükümlerin dayandığı mezhep açıkça zikredilmektedir. Mezhep görüşlerinin veya mezhep tercihlerinin açıklandığı yerler genellikle üzerinde ihtilaf bulunan meseleler olup kurum burada bir tercih yapmak durumunda kaldığı için yaptığı tercihi açıkça zikretme gereği duymaktadır.

AAOIFI “Faizsiz Finans Kurumlarında Fetva İlkeleri ve Fetva Ahlakı” standardında mezhep tercihi ile ilgili şöyle bir maddeye yer vermiştir:

“Eğer konu hakkında birden fazla görüş var ise Denetim Kurulu tercih ettiği bir görüşe göre fetvasını açıkça vermelidir. Eğer konu ihtilaflı ise kurul tercihte

bulunmalı ve ilmî değerlendirmesinin dayanaklarını beyan etmelidir.” (AAOIFI, 2018, s. 729)

Ayrıca tercih edilecek mezhep görüşünün niteliği ile ilgili de: “Her mezhebin fetva usulüne ve fakihleri arasında yaygın olan terminolojiye riayetle fetvaya en uygun (müftâ bih), tercihe şayan (râcih), en fazla bilinen (meşhûr) ve doğru (sahîh) görüşlere önem vermek.” (AAOIFI, 2018, s. 728) maddesi yer almaktadır.

Bir diğer maddede ise ancak ülkenin resmi mahkeme mezhebi olması durumunda o mezhebe göre hükümlerin öncelenmesi gerektiği aksi halde mezheplere eşit mesafede olunması gerektiği ile ilgili şu maddeye yer verilmiştir:

“Faizsiz finans kurumu, bulunduğu ülkenin resmî mezhebi ya da kanuni fetva müessesesinin bağlı olduğu resmî mezhep bile olsa Denetim Kurulundan sadece belli bir mezhebe göre fetva vermesini talep edemez. Ancak eğer ülkedeki kanunlar ve mahkemeler belli bir mezhebi esas alıyorsa ve konunun ileride mahkemeye taşınma ihtimali varsa söz konusu mezhebin hükümlerini göz önüne almak gerekir.” (AAOIFI, 2018, s. 728)

Görüldüğü üzere AAOIFI mezhepler konusunda eşit bir tavır sergilemekte olup dört mezhep arasından herhangi birine bir yakınlık belirtisi göstermemektedir. Bu durum standartlarda gerek klasik fıkıh kaynaklarının kullanımında gerekse hükümler konusunda mezheplerden yaptığı tercihlerde açıkça görülmektedir. AAOIFI’nin bu tavrı esasında fıkıh kurulunun uluslararası yapısının da bir gereği gibi görülebilir.

TKBB ise mezhep görüşleri ile ilgili AAOIFI kadar ortada bir görünüm sergilememektedir. Hükümlerin dayanaklarında kullanılan klasik fıkıh kaynaklarının Hanefi mezhebi ağırlıklı olması bu durumun göstergelerinden biri niteliğindedir. Ayrıca TKBB danışma kurulunun AAOIFI gibi uluslararası bir yapısının olmayıp ulusal düzeyde üyelerden oluşuyor olması da standartlarda Hanefi mezhebinin etkisinin daha fazla olmasının sürpriz olmayacağına işaret etmektedir.

3.4.11. Görüş Birliği/İcma

Görüş birliği İslami finans standartlarında yalnızca ilgili standart maddesinin meşruiyet dayanağı olarak yer almaktadır. Bu da görüş birliğinin klasik anlamda icma ile kastedilen manada bir kullanımı olduğunu göstermektedir. Zira kullanım örneklerine bakıldığında da sahabenin icması ve ümmetin icması olarak kullanıldığı görülmektedir.

3.4.12. Örf ve Teamül

İslami finans standartların örf ve teamülü bir dayanak olarak açıkça zikreden yalnızca AAOIFI ve TKBB'dir. Her iki kurum da örfü herhangi bir fıkhi engel bulunmadığı durumlarda işleterek örfü diğer delillerin önüne geçirmemiştir. Örfün dayanak olarak gösterildiği iki yerde “Örfen maruf olan şey, şart koşulmuş gibidir” kaidesine de atıf yapılmış ve örfün geçerliliğinde Mecelle dayanak olarak gösterilmiştir.

İslami finans standartlarında klasik fıkıh kaynak ve yöntem olarak kullanımlarına bakıldığı zaman tasfiyeci ve selefi bir yaklaşımdan uzak oldukları görülmektedir. Çünkü tasfiyeci yaklaşım fıkıh mirasının günümüz problemlerini çözmede bir katkısı olamayacağını savunmakta (Duman, 2015) ve bir anlamda fıkıh mirasını yok saymaktadır. İslami finans standart kuruluşlarına bakıldığı zaman ise hiçbirinin fıkıh mirasını yok sayıcı bir tavır takınmadığı ve gerekli gördüğü yerlerde klasik fıkıhtan hem kaynak hem de yöntem olarak oldukça faydalandığı görülmektedir.

Fıkıh mirasına bir diğer yaklaşım tarzı olan gelenekçi yaklaşım da tam anlamıyla İslami finans standartlarında karşılık bulmuş değildir. Gelenekçi yaklaşım tarzı Duman tarafından; Gelenekçi yaklaşıma göre “fıkıh mirasımız günümüz müslümanlarının ekonomik problemlerini çözme konusunda kâfi çözümler sunmaktadır. Yapılması gereken şey bu mirası özümsemek ve uygulamaktır. Mezheplerin sunduğu çözümler yalnızca kendi dönemlerine ilişkin problemleri değil kıyamete kadar gelecek tüm Müslümanların sorunlarını çözecek teklifler, hükümler ortaya koymuşlardır.” (Duman, 2015) ifadeleriyle tanımlanmıştır. Gelenekçi yaklaşımın bir diğer ve belki de en belirgin özelliği ise fıkıh mirasında hazır cevabı bulunmayan bir meseleyle karşılaştıklarında genellikle çekingen ve olumsuz bir tavır takınmaları ve çözüm gerektiren noktalarda farklı mezheplerin görüşlerinin değerlendirilmesinde de çekingen kalmalarıdır. İslami finans standart kuruluşlarının daha ziyade güncel iktisadi fıkhi meseleleri ele aldıkları düşünüldüğünde gelenekçi bir yaklaşıma sahip olmalarının hâlihazırda bir dezavantaj olacağı aşıkardır. Zira meseleleri çözüme kavuşturmada tek mezhepli ve gelenekçi yaklaşımın çıkmazları günümüz şartlarında çok daha belirgin olacaktır. Duman'ın makalesinde bahsettiği “bağlam farklılıklarının idrak edilememesi” sorunu zaten en baştan İslam iktisadı ve finansı ile ilgili birçok meselede problem teşkil edecektir. Aynı zamanda gelenekçi yaklaşımın bu tarz çok yönlü kurumsal yapıların içerisinde varlıklarını sürdürmeleri de oldukça zor görünmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden

birinin İslami finans standart kuruluşlarının kurumsal ve çok yönlü kurulları haiz olmasıdır. Ancak gelenekçi yaklaşımın tasfiyeci yaklaşıma göre standart kuruluşları içerisinde yer alması çok daha mümkün görünmektedir. Çünkü gelenekçi yaklaşım meselelere fıkıh mirasından çözümler bulabildiği sürece aslında bir meşruiyet veya bir dayanak problemi yaşamayacaktır. Tasfiyeci yaklaşım ise her halükarda bir meşruiyet dayanağı problemi yaşayacağı için kabul görmesi çok daha zor olacak ve bir o kadar da farklı çevreler tarafından sorgulanmaya devam edecektir.

Fıkıh mirası ile ilişki biçimlerinden diğeri ve belki de en karmaşık olanı telfikçi yaklaşımdır. Günümüz modern iktisadi meselelerin çözümünde en çok karşılaşılan yaklaşım olduğu ifade edilebilir. Telfik esasında klasik fıkıh açısından bakıldığında zaman arızı bir durum hüviyetindedir. Nitekim klasik fıkıh doktrininde telfikğin götüreceği yer en nihayetinde “tettebbuu’r-ruhas” olarak ifade edilen her mezhepten ruhsat hükümlerini alarak tek bir hükümde birleştirmek olarak görülmüş ve usulsüz bir yöntem olarak görülmüştür. (Duman, 2015) Nitekim usul âlimlerinin büyük çoğunluğu telfikin ancak belirli sınırlar çerçevesinde meşrû sayılabileceğini kabul etmektedir (E. S. Kaya, 2011). Bu manada telfikin aslında İslami finans standartlarında en baştan kabul gören bir yaklaşım tarzı olduğu görülecektir. Zira üçüncü bölümde klasik fıkıh kaynakları ve mezhep görüşleri alt başlıklarında görüldüğü üzere İslami finans standartlarında tek mezhepli bir yaklaşım hiçbir zaman sergilenmemiş, genellikle dört mezhep içerisinde kalınmak suretiyle aynı standartta farklı mezheplerin görüşlerine yer verilerek tercihler yapılmıştır. Ayrıca tek mezhepli bir çözüm arayışının artık günümüz şartlarında meseleleri çözmekte yetersiz kalacağına dair kanaat uluslararası düzeyde gerek AAOIFI’nin fetva ilkeleri standardında gerekse Yenice & Bektaş (2022) ve Bektaş & Yenice (2022) çalışmalarında Türkiye özelinde açıkça görülmektedir.

Günümüz iktisadi-fıkhi meselelerin çözümünde tek mezhepli klasik yaklaşımların yetersiz kalacağı kanaati baştan teslim edildiğinde İslami finans standartları bağlamında en etkin yaklaşımın telfik yaklaşımları olduğu kabulü de beraberinde gelmektedir. Bu takdirde telfikçi yaklaşıma dair bazı noktalara değinerek meseleyi ele almak yerinde olacaktır. Telfikçi yaklaşım klasik fıkıh mirası içerisinde özde, niyette bir kötülük barındıran, tamamen meşruiyet odaklı ve usulsüz bir çaba görünümünde olup geçerliliği zaruret hallerine bağlanmıştır. Çünkü klasik fıkıh yapısı mezhep odaklı bir yapı olup kurumsal aidiyet herşeyden önce gelmektedir. Bu sebeple mezhep çerçevesi dışına

çıkma arızı bir durum olarak görülmüştür. Günümüzde ise fıkıh problemlerini doğuran ana sebepler eskiye göre farklılaşmış, dünya global bir hal almış, teknolojik gelişmeler dünyayı erişilebilirlik anlamında küçük bir köy haline getirmiştir. Tüm bu etkenler muamelat alanını mezheplere bağlılık anlamında aslında ibadattan ayırmıştır. İslami finans standartlarına bakıldığı zaman kuruluşların bu durumun farkında olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim tek mezhepli bir çözüm arayışından tümü uzaktır.

AAOIFI tüm standartlarında fıkhi mirastan kaynakları ve görüşleri dayanak olarak göstererek tasfiyeci bir yaklaşıma ve birçok yerde piyasa ihtiyaçlarını ve maslahatı gözeterek hüküm vermiş olmasıyla sırf gelenekçi bir yaklaşıma sahip olmadığını açıkça göstermektedir. AAOIFI'nin "Faizsiz Finans Kurumlarında Fetva İlkeleri ve Fetva Ahlakı" standardında önerdiği hususlardan hareketle telfiki bir problem olarak görmediği dahası günümüz şartlarında gerekli gördüğü anlaşılmaktadır. Standartlarda aynı standart içerisinde veya farklı standartlarda farklı mezheplerden görüşleri dayanak olarak alması da bunu doğrular niteliktedir.

TKBB Danışma Kurulu üye bazında ulusal bir danışma kurulu görünümündedir. Her ne kadar standartları Türkçe, Arapça ve İngilizce yayımlanıyor olsa da görünürde AAOIFI kadar uluslararasılık iddiasında bulunmadığı anlaşılmaktadır ki yönetim yapısı herhangi bir aşamasında uluslararası mensupları yoktur. Bu hususlar göz önüne alındığında TKBB standartlarında ilim geleneğinin de etkisiyle Hanefi fikhinin ağırlıklı olması beklenen bir durumdur. Standartlar incelendiğinde de ne tasfiyeci ne de tamamen gelenekçi yaklaşımın izlerini taşımadığı görülmektedir. TKBB danışma kurulunun üye yapısı ve standartlarda klasik fikhin kaynak ve yöntemlerinin kullanımına göre TKBB standartlarında pergelin sabit ayağının Hanefi mezhebinde olduğu açıkça görülmektedir. Burada tamamen gelenekçi bir yaklaşımla mezhep taassubunun etkisini görmek zordur. Zira ilgili bölümlerde de görüldüğü üzere yeri geldiğinde farklı mezheplerin görüşleri günümüz şartları için uygun görülerek tercih edilmiş ve hüküm de ona göre verilmiştir. Ayrıca Mecelle kaidelerinin dayanak olarak çokça kullanılmış olması Mecelle'nin de farklı mezheplerden görüşleri tercih etmiş olmasını onayladığını göstermektedir. Bu hususlar TKBB'nin de AAOIFI gibi gerekli gördüğünde telfikten kaçınmadığını göstermektedir. Ancak TKBB'yi bu noktada AAOIFI'den ayıran husus telfik konusunda çok daha temkinli ve sınırlı bir tavır ve ilmi geleneği olabildiğince sürdürme gayreti içerisinde olmasıdır.

SACBM standartlarında ilgili bölümlerde görüldüğü üzere hükümlerin gerekçelendirmesine diğer kuruluşlar kadar önem vermediği görülmektedir. Bunun bir neticesi olarak hangi hükümde hangi mezhebi tercih ettiği veya hangi hükümde hangi dayanakları tercih ettiği ile ilgili bilgiler oldukça sınırlı kalmaktadır. Dahası klasik fıkıh kaynaklarına dair tek bir yerde İbn Kudame'ye yapılan atıf dışında hiçbir veri paylaşılmamıştır. Standart metni içerisinde en azından hükümlerin klasik fıkıhtan alındığına işaret edecek bazı ipuçları görmek mümkündür. Standartlarda klasik fıkıh terimlerinden musawamah, majlis al-`aql, qabd haqiqi, qabd hükmi, takhliyah, `urf tijari, khiyar al-`ayb, ta`addi, taqsir, mukhalafah al-shurut, ibra', ta`widh, hiwalah al-dayn, muqassah (terimlerin hepsi SACBN teverruk standardından alınmıştır) gibi terimlerin sürekli kullanılıyor olması klasik fıkıh yok sayan bir tavır içerisinde olmadığını göstermektedir. Ayrıca hükümlerin dayanaklarında klasik fıkıh yöntemlerine az da olsa atıflar yapılmaktadır. SACBNM'in gelenekçi yaklaşımdan uzak olduğu gerekçelendirmeye ve klasik fıkıh ile ilişki biçimine bakıldığında görülebilmektedir. SACBNM'in klasik ile ilişki biçimini göstermesi açısından teverruk standardı oldukça önemlidir. Diğer standartlarda birçok meşruiyet dayanağı zikredilirken teverruk standardında meşruiyet gerekçesi olarak sadece Bakara suresi 275. ayetinin başı olan "Allah alışverişi helal ribayı haram kıldı" ayeti ve genel akit serbestisi ilkesine değinilmiştir. İslam iktisadı ve finansı alanında çokça tartışılan teverruk gibi bir meselede hem teverruk uygulamasının tamamen önünü açan hem de iki göstermelik meşruiyet dayanağı ile gerekçelendirmeye önem vermeyen bir tavır SACBNM'in klasik fıkıh ve hükümlerin gerekçelendirmesi ile ilgili zayıflık göstergesi olarak yorumlanabilir. Aynı durum teverruk kadar net olmasa da diğer standartlar için de geçerlidir.

DSN-MUI'nin kurumsal yapısı da AAOIFI haricindeki diğer kuruluşlar gibi ulusal bir yapıdır. Ancak DSN-MUI standartlarında hükümlerin dayanaklarının açıklanma tarzı diğer kuruluşlara göre oldukça farklıdır. DSN-MUI dayanakları standardın başında vermeyi tercih etmekte ve bu dayanaklarda bazı kalıpların dışına çıkmamaktadır. Standartların tümünde verilen dayanaklarda hangi dayanağın tam olarak hangi hükme tekabül ettiğinin tespiti oldukça zordur ki verilen dayanaklar da çoğu zaman spesifik olmaktan çok genel manalar ifade eden dayanaklardır. Bu gibi hususlar DSN-MUI'nin klasik fıkıh ile ilişki biçimini anlamayı zorlaştırırsa da dayanaklarda verilen hususlar üzerinden bazı tespitlerde bulunmak mümkündür.

DSN-MUI standartları konuların ele alınış biçimi olarak SACBNM standartlarına benzemektedir. Burada da SACBNM standartlarında olduğu gibi her bir hüküm detaylı gerekçelendirmesi yapılmadan konu hakkında meşruiyet gerekçeleri ve bazı genel hususlar üzerine bilgiler verilmekle yetinilmektedir. DSN-MUI standartlarında çalışmanın ilgili bölümlerinde görüldüğü üzere klasik fıkıh yöntemlerine ve bazı klasik fıkıh kaynaklarına atıflar yer almaktadır. Klasik fıkıh kaynakları ile ilgili yapılan atıfların çoğunu Hanbeli fakihî İbn Kudâme'nin el-Muğnî adlı eseri teşkil etmektedir. İbn Kudâme'ye yapılan atıflar da genellikle verilen istisnai hükümlere işaret etmektedir. Endonezya'da genel itibarıyla hâkim mezhebin Şafî mezhebi olması ve danışma kurulu üyelerinin tamamının yerel üyelerden oluşması, kurulda Şafî mezhebine dair hükümlerin ağırlıklı olma ihtimalini arttırmaktadır. Şafî mezhebinin ağırlıklı olma ihtimalini kuvvetlendiren bir diğer husus bazı Şafî terminolojisine ait kavramların standartlarda tercih edilmiş olmasıdır. Bunun en net örneği mudarebe standardında kırâz ifadesinin kullanılıyor olmasıdır. DSN-MUI'nin standartlarının içeriğine bakıldığında zaman klasik fıkıh kitaplarındaki sistematik taklit edilerek hükümler genellikle cevaz üzerinden ele alındığı görülmektedir. Bu gibi sebeplerle DSN-MUI'nin klasik fıkıh yok sayıcı, tasfiyeci bir yaklaşıma sahip olmadığını ifade etmek mümkün görünmektedir. Gelenekçi yaklaşım açısından değerlendirildiğinde ise hükümlerin dayanaklarında neredeyse her standartta ısrarla akit serbestisi, maslahat ve zaruret gibi prensiplerin çok sık kullanılmış olmasından hareketle tamamen gelenekçi bir yaklaşımın benimsendiği kanaatine varmak oldukça zordur. Bu gibi hususlardan hareketle DSN-MUI'nin de günümüz şartlarında maslahat, zaruret ve akit serbestisi ilkelerini ön plana çıkararak çözüm odaklı ve tek mezhepli çözümü ön planda tutmayan ve telifî problem olarak görmeyen bir noktada durduğu ifade edilebilir.

Bilindiği üzere IFFM İslami finansal kuruluşlar için örnek finansal sözleşme tipleri hazırlamaktaysa da bunlara standart ismini vermektedir. Bu standartlarda IFFM'in çoğu zaman hatta neredeyse tamamen fıkıhî gerekçelendirme noktasında AAOIFI'ye atıf yaptığı görülmektedir. Bu durum da IFFM'in fıkıhî açıdan AAOIFI'ye güvendiği ve onun ilke standartları üzere standartlarını hazırladığını açık bir şekilde göstermektedir.

3.5. İslami Finans Standartlarının Klasik Fıkıh ile İlişki Biçimlerinde Belirleyici Olan Temel Hususlar

İslami finans standartları ortaya çıktıkları tarihten günümüze pek çok aşama geçirmiş ve yol katetmiştir. Bu süreçte yeni kurulan kuruluşlar eskilerden etkilenmiş, eski olanlar da yeni kuruluşların ortaya çıkmasıyla bazı işbirlikleri ve ortak çalışmalar ile aralarındaki bağlantıyı geliştirmeye gayret etmiştir. Tüm bunların yanında her bir kuruluşun kendine has bazı özellikleri de vardır. Önceki bölümlerde kuruluşların gerek kurumsal yapılarında gerek standart hazırlama metodlarında gerekse klasik fıkıh ile ilişki biçimlerinde görülen ortak ve farklı yönler ele alınmıştır. Kuruluşların klasik fıkıh ile ilişkilerini etkileyen ve farklılıklara sebep olan hususlar; kurumsal yapıları, temel hedefleri, metodolojik farklılıklar ve bulundukları coğrafya ve coğrafya ile bağlantılı olarak sosyal, kültürel ve siyasi etkenler olarak ifade edilebilir.

3.5.1. Kurumsal Yapı

İslami finans kuruluşlarının klasik fıkıh ile ilişkil biçimleri üzerinde etkili olduğu tespit edilen hususlardan ilki standartların kurumsal bir yapı içerisinde hazırlanıyor olmasıdır. Çalışmaya konu olan altı kuruluş da kendi bünyesinde fıkıhçılardan oluşan bir heyet mutlaka bulundurmaktaysa da bu heyetlerin konumu ve işlevi her kuruluşda aynı değildir. AAOIFI, TKBB, DSN-MUI ve SACBNM standartlarının hazırlanması doğrudan fıkıh kurulunun görevleri arasındayken IIFM ve IFSB’de fıkıh kurulları hazırlanan standartları farklı aşamalarda fıkhi açılardan değerlendiren bir onay mekanizması olarak çalışmaktadır. Ancak her ne konum ve görevde olursa olsun hiçbir standart bireysel bir fıkhi çabanın ürünü değildir. Bireysel fıkhi faaliyetlerde kişilerin eğitim durumları, zihin yapıları, ilmi birikimi, klasik fıkha yaklaşımları gibi pek çok unsur doğrudan etkili olmaktadır. Kurumsal fıkhi faaliyetlerde ise ortaya çıkan sonuçlar bir topluluğun üzerinde anlaştığı sonuçlardır. Şu halde bir fıkıh heyetinde yer alan üyenin kişisel bakış açılarının standartlar üzerinden bireysel fetvalar kadar etkili olmayacağını ifade etmek mümkündür. Bu durum TKBB standartlarındaki muhalefet şerhleri üzerinden örneklendirilebilir. TKBB standartlarında muhalif kalan üyenin muhalefet şerhi yazması gerektiği kurulun çalışma usul ve esaslarında açıkça ortaya konmuştur. Muhalefet şerhlerinde üyenin diğer kurul üyelerine standart kapsamında katılmadığı noktalar zikredilmekte ve gerekçelendirilmektedir. Muhalefet şerhi örneğinde de görüleceği üzere kurul içerisinde

bir üye diğer üyelerden farklı düşünüyor da olsa genel kanaatin hâkim olduğu görüş üzere standartlar hazırlanmakta ve hükümler de ona göre verilmektedir. Burada muhalif kalan üyenin standardın içeriğine etkisi bireysel fetvalardan çok daha az olmuştur. Hâlbuki bu bir bireysel fetva olsaydı muhalif kalan üyenin kendi tercih ettiği görüş üzerinden bir hükme ulaşmış olacaktı.

3.5.2. Kuruluşların Temel Hedefleri

Standart kuruluşların temel hedefleri klasik fıkıh ile ilişki biçimlerini etkilemesi beklenen faktörlerden bir diğeridir. Nitekim her kuruluşun temel hedefi hem standartların yapısı hem de ölçeği bakımından farklılık arz etmektedir.

AAOIFI uluslararası kabul gören İslami finans standartları hazırlamayı ve bu standartların herhangi bir İslami finansal kuruluş için özel durumlar hariç uygulanabilir olmasını hedeflemektedir. Bu durum AAOIFI'yi farklı coğrafyalardan fakihlerin biraraya geldiği bir fıkıh kurulu oluşturmaya sevk etmiş ve böylece farklı zihin dünyasına ve ilmi geleneğe sahip kişilerin biraraya geldiği kurullar oluşmuştur. AAOIFI'nin uluslararası ölçekte standartlar hazırlama gayreti standartlarda çok daha titiz bir gerekçelendirme faaliyetini de etkilemiş görünmektedir. Zira uluslararası kabul görececek bir standardın tüm aşamalarındaki fıkhi arka planların ortaya konmuş olması bu açıdan büyük önem arz etmektedir. Kısacası AAOIFI'nin uluslararası bir ölçeğinin olması dayanaklar konusuna daha fazla önem vermesine, bu durum da klasik fıkıh ile arasındaki ilişkiyi meşruiyet dayanağı bulmak anlamında daha sıkı tutmasının sebepleri arasında yer almıştır.

TKBB örneğinde ise kuruluşun temel hedefi ulusal düzeyde faizsiz finans standartları hazırlamak olması hasebiyle kurul üyelerinin de sadece yerel üyelerden oluştuğu görülmektedir. Bu durumun klasik fıkıh ile ilişki biçimine yansımaları ise ulusal düzeyde bir hedefinin olması sebebiyle Hanefi fıkhi merkezli bir yaklaşıma sahip olmasıdır.

3.5.3. Metodoloji

İslami finans standartlarında kuruluşların klasik fıkıh ile ilişki biçimine etki eden hususlardan bir diğerinin de metodoloji konusundaki farklılıklar olduğu düşünülmektedir. Metodoloji farklılığı ile kastedilen kuruluşların standartlarını hazırlarken takip ettikleri usullerdeki farklılıklar kastedilmektedir.

Günümüzde modern fakihler genellikle İslam iktisadı ve finansı alanında özgün sözleşmeler üretmeyi tercih etmek yerine klasik fıkhıta bulunan eski sözleşmelerin değiştirilmesine dayalı sözleşmeler üretmektedirler. Murabaha, teverruk, muderebe vb. sözleşmeler bunun en tipik örnekleri arasındadır. Burada fakihlerin tercihin birkaç olası nedeninden bahsetmek mümkündür. Birincisi, standartlarda ve fetvalarda İslami gerekçelendirme kaygısıdır. Nitekim meselelerin caizliğini kanıtlamak ve hükümleri gerekçelendirmek için mevcut, daha köklü ve ünlü âlimlere ve mevcut akitlere atıfta bulunmak meşruiyet için çok daha güçlü bir görünüm sağlamaktadır. İkincisi ise eski bir sözleşmeyi değiştirmenin veya yeniden üretmenin çok daha pratiktir olmasıdır. Çünkü fıkhıdaki mevcut sözleşme tipleri geçmişte zaten ayrıntılı olarak tartışılmıştır (Cebeci, 2012). Günümüz fakihlerinin bu tercihleri elbette İslami finans standartlarında verili akitlerin ele alınmış olmasına ve bu akitlerin hâlihazırda klasik fıkıh mirasından çok fazla kaynağa sahip olmakla meşruiyet zemini için oldukça güçlü dayanaklar olarak görülmesine sebep olmuş ve standartlarda klasik fıkıhın dayanak olarak kullanılmasını sağlamıştır.

3.5.4. Coğrafya

Klasik fıkıh ile ilişki biçimlerine etki etmesi muhtemel hususlardan biri de standartların hazırlandığı coğrafya ve daha dar kapsamda ülkedir. Bu bağlamda coğrafya içerisine esasında sosyal, kültürel, siyasi ve tarihsel etkilerin de girdiği ifade edilebilir. Nitekim TKBB standartları örneği üzerinden değerlendirilecek olursa gerek Hanefî mezhebinin ağırlığı gerekse Mecelle gibi Osmanlı ilim geleneğinden gelen eserlere sık başvuruluyor olması korunmak istenen bir çerçevenin varlığını düşündürmektedir. Körfez ve Asya kökenli standartlara bakıldığında ise ilgili bölgelerin hem iktisadi hem de sosyal olarak daha dış etkenlere açık gibi görünen yapıları, standartlarda daha geniş bir düşünce yapısına neden olmuş gibi görünmektedir.

Ayrıca coğrafya'nın danışma kurulları üzerindeki etkisi üzerine Bassens vd. (2011) tarafından yapılan ampirik bir çalışmada bölgesel farklılıklar üzerinde durulmuş ve Körfez bölgesi ile Malezya danışma kurullarının oluşumunda coğrafyanın etkisi ele alınmıştır. Çalışmada ulaşılan sonuçlara göre Körfez bölgesindeki uluslararası geçişliliğin çok daha yüksek, Malezya coğrafyasında ise bu geçişliliğin çok daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Bu minvalde bazı sonuçlara ulaşılan bir diğerk çalışmada Abozaid (2016), İşlam lkelerinin çoğunda yaşanan siyasei otorite ile danışma kurulları arasındaki anlaşmazlık ve uyumsuzluk İşlami finansın teori ve pratiğine etki etmekte ve olumsuz sonuçlar doğurduğu sonucuna ulaşmaktadır. Esasında çalışmanın temel amacı İşlami finasta kullanılan içtihat yöntemlerini ele almaktadır. Yazar İşlami finans bağlamında özellikle maslahat ve zaruret ilkelerinin yanlış kullanımlarını ele almakta ve bu bağlamda bireysel ve kurumsal fetvaları eleştirmektedir. Temel iddia maslahat ve zaruret ilkelerinin meşruiyet zeminleri tam olarak oluşmadan hüküm için kullanılıyor olmasıdır. Bu tarz kullanımların İşlami finansı manasız hale getirdiğı ifade edilmiştir. Yapılan eleştiriler fetvalardaki somut örneklerle dayanmaktan ziyade fıkıh usulü bağlamında yapılmıştır.

SONUÇ

İslam iktisadı ve finansı bir akademik disiplin olarak ve bir iktisadi piyasa olarak yaklaşık elli yıllık bir geçmişe sahiptir. Bu süreçte alanla ilgili pek çok mesele gündeme gelmiş ve tartışılmıştır. Bu tartışmalar kimi zaman alanın teorik altyapısı ile ilgili kimi zaman da uygulamalar ve buna bağlı olarak İslami finansal ürünler üzerinden yapılmıştır. Tartışma ve müzakereler her ne veçhede olursa olsun fıkıh ilmi sürecin tamamında vazgeçilmez bir aktör olarak yer almıştır. Nitekim fıkhi hükümler İslam iktisadı ve finansı ile ilgili her meselede kendini göstermiş ve bununla bağlantılı olarak alanda fakihlerin her zaman söyleyecek bir sözü olmuştur. Fakihlerin alana dair değerlendirmeleri ilk etapta bireysel gayretlerin birer neticesi ve bunun karşılığı da İslami finansal kuruluşlar tarafında bireysel değerlendirme ve yorumlardan ibaret bir görünümdeyken zaman içerisinde çeşitli saiklerle fıkhi faaliyetler bir şekilde kurumsallaşmak durumunda kalmıştır. Kurumsallaşma ile birlikte ortaya çıkan fıkhi/Şer’î danışma kurullarında alınan kararlar da zamanla hem bağlayıcı nitelik kazanması hem de uygulama ve teori birliklerinin en azından temel düzeyde sağlanabilmesi adına standardizasyon faaliyetine dönüştürülmüştür. Neticede pek çok farklı kurum ve bu kurumların geliştirdiği İslami finans standartları ortaya çıkmış ve üzerinden akademik çalışma yapmaya elverişli bir sahaya dönüşmüştür.

Bu araştırmada İslam iktisadı ve finansının klasik fıkıh ile ilişki biçimleri, İslami finans standartları üzerinden ele alınmıştır. Araştırmanın amaçları doğrultusunda İslami finans standardı geliştiren altı kuruluş tespit edilerek bu kuruluşların standartları üzerinden klasik fıkıh ile ilişki biçimleri tanımlanmaya çalışılmıştır. Araştırma kapsamında ulaşılan sonuçları araştırmanın temel soruları ile birlikte şu şekilde özetlemek mümkündür:

- İslami finans standart kuruluşları arasındaki farklar nelerdir?

İslami finans standart kuruluşlarının kurumsal yapıları açısından birbirlerinden bazı farkları vardır. Kurumsal yapıları arasındaki en büyük farklılık fıkhi danışma kurullarının üye yapısı ve konumlandırmasıyla ilgilidir. AAOIFI standartları uluslararası düzeyde çok sayıda üyeden oluşan bir danışma kurulu yapısı tercih etmekte ve danışma kurulunu standartların hazırlanmasındaki tüm aşamalardan sorumlu organ olarak konumlandırmaktadır. IFSB’nin komiteleri tıpkı AAOIFI gibi uluslararası bir yapıda olsa da standartların hazırlanmasında fıkhi danışma kurulu AAOIFI gibi çalışmamaktadır. IFSB’de fıkhi danışma kurulu standartların hazırlanması aşamalarından bazılarında

sürece dâhil olarak fıkhi kontrollerini sağlamakta olup standartların hazırlanmasından tek başına mesul değildir. TKBB, AAOIFI gibi danışma kurulunu standartların hazırlanmasında tek merci olarak konumlandırmış olsa da danışma kurulunun üye yapısı uluslararası bir mahiyet taşımamaktadır. DSN-MUI'nin kurumsal yapısı, danışma kurulunun işleyişi ve üye yapısı olarak TKBB'ye benzemektedir. IIFM danışma kurulu AAOIFI ve IFSB gibi uluslararası üyelerden meydana gelmekte ve standartların hazırlanmasındaki mesuliyet AAOIFI'de olduğu gibi danışma kurulundadır. SACBNM tıpkı TKBB ve DSN-MUI gibi ulusal bir danışma kurulu yapısına sahip olup standartların hazırlanmasından bizzat danışma kurulu sorumludur.

İslami finans standart kuruluşlarının danışma kurullarının görevleri ve üye yapısı olarak farklılıkları iki temel mesele üzerinde toplanmış olmaktadır. İlki danışma kurullarının ölçeği yani ulusal mı olduğu yoksa uluslararası mı olduğu, ikincisi ise danışma kurullarının standartların hazırlanmasındaki rolüdür. Bu gibi farklılıkların İslami finans standartlarının klasik fıkıh ile ilişki biçimlerinde etkili olabildiği gözlenmiştir. Nitekim uluslararası nitelik taşıyan kurullarda çok yönlü bir mezhep anlayışının daha baskın olduğu görülürken ulusal niteliği olan kurullarda bulunduğu coğrafyanın veya ülkenin mezhepsel duruşundan etkilenmeye çok daha açık olduğu görülmüştür.

- İslami finans standart kuruluşları standartlarını hazırlarken nasıl bir yol izlemektedir? Bu noktadaki izlenen usullerin pratikte bir sonucu var mıdır?

İslami finans standart kuruluşları standart hazırlama usullerinin tespiti doğrudan kendi açıklamaları üzerinden yapılabildiği gibi konu hakkında herhangi bir malumat vermeyen kuruluşların usulleri bizzat standartlar üzerinden çıkarılmaya çalışılmıştır. AAOIFI konu hakkında gerekli bilgilendirmeyi gerek web sitesi üzerinden gerekse faizsiz finans standartlarının giriş niteliğindeki kısımlarında yapmaktadır. AAOIFI'nin süreci standart konusu ile ilgili çalışma planı çıkarılması, ön hazırlık ve araştırma, istişare, taslak metnin ele alınması ve son halinin verilmesi olarak ifade açıklanmaktadır. IFSB Aralık 2022'de standart hazırlama süreçlerine dair bir kılavuz yayımlamıştır. İlgili kılavuza göre IFSB'nin standart hazırlama süreci ön hazırlık ve araştırma, geliştirme, kamuoyu istişaresi ve standarda son halini verme olmak üzere dört adımdan oluşmaktadır. TKBB standartların hazırlanma usulü ile ilgili yayımladığı kılavuzda on iki aşamadan oluşan bir süreç tasvir etmiştir. Ancak bu aşamalar şu dört ana grupta toplanabilir: standart konusunun istişare ile belirlenmesi, bir uzman ve üye kontrolünde araştırma yapılması ve

taslak hazırlanması, taslağın kurulda görüşüldükten sonra paydaş kuruluşların görüşüne açılması ve standarda bu görüşler ışığında nihai halinin verilmesi. IIFM'in standart hazırlama usulüne baktığımızda ise sürecin beş temel aşaması bulunmaktadır. İlk aşamada standart konusu ile ilgili bir istişare toplantısı yapılmakta, ikinci aşamada yönetim kurulunun onayı alınmakta, üçüncü aşamada uluslararası üyelerden oluşan bir çalışma grubu ile standart konusu araştırılmakta, dördüncü aşamada taslak metin oluşmakta, beşinci ve son aşamada ise standart metnine danışma kurulu onayı alınmaktadır. DSN-MUI standart hazırlama sürecine dair bir kılavuz yayımlamış ve burada süreci on beş aşamada tanımlamıştır. Ancak burada çok detaylı bir aşama çizilmiş olup süreci dört ana süreçte toplamak mümkündür. İlk aşama standart konusuna dair gelen taleplerin veya görüşlerin sekreteryada değendirilmesi ve kuruldan onay alınması, ikinci aşama bir uzman nezaretinde konunun araştırılarak taslak hazırlanması, üçüncü aşama taslağın kurulda tartışılması ve son aşama ise standarda son halinin verilmesidir. İslami finans standart kuruluşlarının standart hazırlama süreçlerinde ortak ve farklı yönler bulunmaktadır. Standart hazırlama süreci genel olarak belirli ana adımları içermektedir ve bu adımlar kuruluşlar arasında benzerlik göstermektedir. Bu adımları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Standart konusunun istişareler sonucu belirlenmesi.
- Standart konusu ile ilgili ön çalışma ve araştırma yapılması.
- Standart taslak metninin kurul tarafından hazırlanması.
- Standart ile ilgili paydaşlardan görüş ve yorum alınması.
- Standarda ilgili yorumlar ışığında son halinin verilerek yayımlanması.

Farklılıklar ise bu beş ana adımın detaylarında ortaya çıkmaktadır. Standart konusunun belirlenmesi aşamasında kuruluşlar, istişare yöntemlerinde farklılık göstermektedir. Örneğin, AAOIFI, IFSB ve IIFM uluslararası yapılarını avantajlı bir şekilde kullanarak daha geniş çaplı bir istişare grubuna başvururken, TKBB, DSN-MUI ve SAC-BNM daha ulusal yapıda olduğu için kısmen daha dar bir istişare grubundan görüş almaktadır.

Ön çalışma ve araştırma adımı, AAOIFI ve TKBB bir araştırmacı ve üye görevlendirme yöntemini tercih ederken diğer kuruluşlar daha geniş kapsamlı bir çalışma grubu ile süreci yürütmektedir. Ayrıca, IIFM ilgili çalışma grubunun uluslararası bir yapı olduğunu belirtmektedir.

Kuruluşlar, taslak metni paydaşlardan görüş almak üzere kamuoyuna sunmakta ve çoğu bu aşamada benzer bir yaklaşım sergilemekteyse de DSN-MUI'nin bu tarz bir paydaş görüşüne başvurduğuna dair bir veri yoktur. Ayrıca uluslararası kuruluşlar daha geniş bir fikir alışverişine sahip olabilir. TKBB'nin standart konusuna dair geniş katılımlı çalıştay düzenleme vizyonu ve akademik çerveler ve piyasa aktörlerinin görüşlerine başvurması bu noktada en dikkate değer adım olarak görülebilir.

Kuruluşlarda fıkhi kontrolün sürecin hangi aşamasında yer aldığı konusunda önemli bir farklılık gözlemlenmektedir. AAOIFI, TKBB ve DSN-MUI, standart hazırlama süreçlerini bir Şer'i danışma kurulu aracılığıyla gerçekleştirdikleri için fıkhi kontrol otomatik olarak başlamakta ve sürecin herhangi bir aşamasında ayrıca fıkhi kontrol adı altında bir mekanizma işletilmemektedir. SAC-BNM'de aynı durumu paylaşmaktadır. IFSB ve IIFM ise süreci tamamen fıkhi kurulunun kontrolünde yürütmedikleri için standart hazırlandıktan sonraki aşamalarda bir fıkhi kontrol süreci işletmekte ve eğer gerekiyorsa sonradan müdahale etmektedir.

- İslami finans standartları ne düzeyde bağlayıcı olarak kabul edilmektedir?

Literatürde İslami finansal kuruluşların belli standartlara bağlılığının olumlu etkilerine odaklanan çalışmalar mevcuttur. Bu bağlamda, standartlara uymanın kuruluşların İslami ilkelere uyumunu netleştirdiği, şeffaflığı sağladığı ve müşteri memnuniyetine katkıda bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca, İslami finans standartlarının güvenilirliği, devlet kontrolüne kolaylık sağlaması ve iç/dış denetimi beraberinde getirmesi üzerinde durulmuştur.

İslami finans standartlarının bağlayıcılık açısından iki durumdan bahsetmek mümkündür: İlk durum, kuruluşların ilgili standartları gönüllü olarak kabul etmeleri; ikinci durum ise, ülkenin hukuk sistemi içinde bu standartların zorunlu-bağlayıcı olarak tanımlanmış olmasıdır. TKBB, DSN-MUI ve SACBNM standartları zorunlu-bağlayıcı kategorisinde yer almaktadır. Zira ilgili kuruluşların yer aldığı ülkelerde bu standartlar İslami finansal kuruluşlar için bağlayıcıdır. AAOIFI, IIFM ve IFSB standartların gönüllü-bağlayıcılık esası üzerine kuruludur. AAOIFI 22 ülke ve 134 kuruluş tarafından gönüllü olarak bağlayıcı kabul edilmektedir. IFSB'nin ise 187 üyesi bulunmaktadır. IIFM de uluslararası finansal otorite ve kuruluşlardan oluşan 56 üyeye sahiptir.

Görüldüğü üzere İslami finans standartları dünya çapında oldukça kabul gören standartlardır. İslami finans standart kuruluşlarının bu ölçeğin getirdiği sorumlulukların

farkında olarak standartları titiz bir şekilde hazırladıkları görülmektedir. Özellikle uluslararası kabul gören AAOIFI, IFSB ve IIFM gibi kuruluşların standartları geliştirme süreçlerinde pek çok farklı üye ve paydaşa yer veriyor olması bunun bir göstergesi niteliğindedir.

- İslami finans standartlarında hangi fıkhi dayanaklar yer almaktadır ve ne şekilde kullanılmışlardır?

İslami finans standartlarında genellikle hükümler için ayrıntılı gerekçelendirmeler yapıldığı görülmektedir. Esasen klasik fetva geleneğine bakıldığı zaman hükümlerin dayanakların açıklanmasının şart olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak günümüz dünyasında modernleşme ile birlikte pek çok sahada değişimler yaşandığı gibi gündelik fıkhi iktisadi meselelerde de büyük değişimler yaşanmıştır. Bu değişimler ile birlikte içtihadın yapısı da değişmiştir. Cebeci'nin (2012) çalışmasında da ortaya koyduğu üzere modern dönemde içtihadın pratiği de değişime uğramış ve meşruiyet kaygısı tüm kuruluşlar için bir mesele haline gelmiştir. Ayrıca kurumsal yönetimdeki şeffaflık ilkesi kurumsal yapıların göz önünde bulundurması gereken en temel meselelerden haline gelmiştir. Bu gibi saikler ile İslami finans standartların gerekçelendirme oldukça önemli görülmektedir. Hükümlerin meşruiyetine dair gerekçelendirmeler yapılırken temelde şu on hususun dayanak olarak kullanıldığı tespit edilmiştir: Naslar (Kur'ân ayetler, hadisler ve sünnetten uygulamalar), genel fıkıh ilkelerinden olan ibâha, zaruret, maslahat ve sedd-i zerâi, klasik fıkıh kaynakları, diğer kurumların fetvaları, kıyas, fıkıh kaideleri, mezhep görüşleri, görüş birliği, örf ve teâmül, hakkaniyet, adalet ve katılım finans ilkeleri.

İslami finans standartlarında dayanak olarak kullanılan hususların en başında klasik fıkhıdaki hiyerarşiye de uygun olarak nasların geldiği görülmüştür. Naslar genellikle ilgili standart maddesinin akit olarak temellendirmesi yapılırken kullanılmışsa da özellikle akit serbestisine işaret eden naslar detay hükümlerin gerekçelendirmesinde de kullanılmıştır. Nasların genel itibarıyla İslami finans standartlarında zorlama kullanımlardan uzak dengeli bir yaklaşım içerisinde kullanıldığı ifade edilebilir. Genel fıkıh ilkerinin dayanak olarak kullanımında ise;

İbaha prensibinin, genellikle İslami finans standartları bağlamında haramlık konusunda açık bir delil bulunmamasına rağmen, helal olduğuna dair kesin bir dayanak olmayan konularda veya bir sözleşmenin genel akit serbestisi ilkesine dayanarak caiz görülebileceği durumlar için kullanıldığı görülmüştür. AAOIFI, TKBB ve DSN-MUI gibi

kuruluşlar, ibaha delilini kullanarak çeşitli meseleleri gerekçelendirmişlerdir. İbaha ilkesine diğer kuruluşlardan farklı olarak her standartta bir şekilde yer veren veya vermek için çaba sarfeden DSN-MUI'nin bu noktadaki tavrı ibaha delilinin kullanımında bir nebze daha rahat davrandığını gösterir niteliktedir.

Zaruret prensibi İslami finans alanında hükümlerin dayanağı olarak hem çok kullanılan hem de bir o kadar eleştiriye maruz kalan bir prensiptir. Güncel fıkhi-iktisadi meselelerin çözümünde istisna hali de olsa bir çözüm sunması bakımından zaruret prensibi İslami finans standartlarında da kullanılmıştır. Zaruretin dayanak olarak kullanıldığı noktalara bakıldığı zaman zaruret hali olarak tespit edilen hususların kuruluşlar arasında oldukça benzer olduğu ve yerinde tespitler yapıldığı görülmüştür. Literatürde eleştirilen tarzda geniş bir kullanım ağına da ilgili standartlar bağlamında rastlanmamıştır.

İslami finans standartlarında bir diğer genel fıkıh ilkesi olan maslahat ilkesinin kullanımı, belirlenebildiği kadarıyla, ibaha ve zaruret prensiplerine benzeyen bir sıklıkta kullanılmıştır. Ayrıca, maslahat prensibinin kullanıldığı durumlar genellikle diğer genel fıkıh ilkeleri olan zaruret ve sedd-i zera'i prensipleri ile birlikte değerlendirilmekte ve bu bağlamda kullanılmaktadır. Bu durum, maslahat prensibinin tek başına işlemleri caiz veya yasak olarak değerlendirmekte yeterli görülmemesi ve ek bir dayanak veya prensibin aranması gerekliliği izlenimini oluşturmaktadır. İslam iktisadı ve finansı alanındaki fetva ve standartlara yöneltilen eleştiriler göz önüne alındığında, aslında İslami finans standartlarında eleştirilen kullanım tarzlarına rastlanmadığı ve dengeli bir yaklaşımın benimsendiği ifade edilebilir.

Sedd-i zera'i diğer genel fıkıh ilkelerine nazara kullanım alanı çok daha sınırlı olması beklenen bir prensiptir. Nitekim bunun etkisi İslami finans standartlarında da görülmektedir. İslami finans standartlarında sedd-i zera'i prensibini açıkça kullanan AAOIFI ve TKBB olmuş ve buralardaki kullanımları oldukça sınırlı kalmıştır.

Klasik fıkıh kaynakları İslami finans standartlarının en temel dayanakları arasında yer almaktadır. Çalışmaya konu olan standartların neredeyse tümünde klasik fıkıh kaynaklarına atıf yapıldığı görülmüştür. Klasik fıkıh kaynakları standartların meşruiyetini değil, direkt olarak hükümlerini destekleme amacıyla kullanılmıştır. Standart kurumları arasında, genellikle dört mezhep içinde kalarak bir tercihler yapılmıştır. Klasik fıkıh kaynaklarının kullanımında, kurumlar genellikle tek mezhepli bir yaklaşım benimsememektedir. Ancak, özellikle TKBB standartlarında Hanefi kaynaklarına daha

fazla vurgu yapılmaktadır. Hanefi kaynaklarından sonra en çok atıf, Hanbeli kaynaklarına yapılmaktadır, özellikle İbn Kudâme'nin el-Muğnî eserinden etkilenildiği görülmektedir. AAOIFI'de ise daha dengeli bir tercih görülmekte olup, Hanefi, Hanbeli, Şafii ve Maliki eserlerine eşit oranda atıf yapılmıştır. DSN-MUT'de ise Hanefi, Hanbeli ve Maliki eserlerine daha az atıf yapılmış olup İbn Kudâme'nin el-Muğnî'sine sıkça başvurulmuştur. Standartlarda en dikkat çekici eser ise Hanbeli fakihi İbn Kudâme'nin el-Muğnî eseridir. Bu eser, tüm standart kurumlarında ortak olarak en fazla atıf alan eserdir. AAOIFI'de 8, DSN-MUT'de 7, TKBB'de 5 ve SACBNM'de 1 yerde kullanılmıştır; ki bu, diğer hiçbir eserin kurumlar arasında bu kadar yaygın olarak kullanılmadığını göstermektedir.

İslami finans standartlarında diğer kurumların kararları, standartları ve fetvaları dayanak olarak oldukça yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu bağlamda, AAOIFI ve Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi, en çok atıf alan ve öne çıkan iki kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki kurumun da uluslararası alanda kendini kabul ettirmiş olmaları, hükümlerin meşruiyetini desteklemek amacıyla bu kurumların referans alınmasının anlamlı bir durum olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, dikkat çeken bir husus olarak TKBB'nin, temel hedefleri, çalışma usul ve esasları ile standart hazırlama yöntemleri bakımından AAOIFI standartlarına hiç atıf yapmamış olması öne çıkmaktadır. Bu durumu, TKBB'nin özgünlük çabası olarak yorumlamak mümkündür.

Kıyas İslami finans standartlarında dayanak olarak kullanılan bir başka klasik fıkıh yönetimi olmuştur. Kıyasın dayanak olarak kullanıldığı yerlerde herhangi bir başka delile ihtiyaç duyulmadığı görülmüştür. Kıyasın örnekleri özellikle AAOIFI ve TKBB standartlarında diğerlerine nazaran daha yoğundur.

İslami finans standartlarında, Mecelle kaidelerinin yaygın bir şekilde dayanak olarak kullanıldığı gözlemlenmektedir. İncelemeye alınan standartlarda, özellikle "Zarar vermek ve zarara zararlar karşılık vermek yoktur," "Zarar izale olunur," ve "Eşyada aslolan ibahadır" kaideleri en sık referans gösterilen ilkelerdir. Ayrıca, zaruret ve maslahat çerçevesindeki kaideler de sıkça kullanılmıştır. Mecelle kaidelerini en sık dayanak olarak kullanan standart kuruluşu, TKBB olmuştur; TKBB standartlarında 38 kez Mecelle kaidelerine atıf yapılmıştır. Bu durum, TKBB'nin Osmanlı ilim geleneğinden gelen yapısını sürdürme çabası olarak da yorumlanabilir. Ayrıca, bu kullanımlardan hareketle, Mecelle kaidelerinin her türlü fetva ve standartta, hangi coğrafyada olursa olsun, hala geçerlilik arz ettiğini söylemek mümkündür.

İslami finans standartlarında, bazı durumlarda hükümlerin dayandığı mezhebin açıkça ifade edildiği görülmüştür. Mezhep görüşleri veya tercihleri genellikle tartışmalı konuları kapsamakta, bu nedenle kuruluş, bir tercih yapmak zorunda olduğu durumlarda bu tercihi açıkça belirtme ihtiyacı duymaktadır. AAOIFI, "Faizsiz Finans Kurumlarında Fetva İlkeleri ve Fetva Ahlakı" standardında mezhep tercihi ile ilgili bir maddeye yer vermiştir. Bu maddeye göre, eğer bir konuda birden fazla görüş varsa, kurul tercih ettiği bir görüşe göre fetvasını açıkça vermelidir. Ayrıca, tercih edilecek mezhep görüşünün niteliği ile ilgili olarak belirli kriterlere riayet etmesi gerektiğini vurgulamıştır. AAOIFI'nin mezhepler konusunda eşit bir tavır sergilediği görülmektedir; dört mezhep arasında herhangi birine özel bir yakınlık belirtisi göstermemektedir. Bu durum, standartlarda hem klasik fıkıh kaynaklarının kullanımında hem de hükümler konusundaki mezhep tercihlerinde açıkça ortaya çıkmaktadır. AAOIFI'nin bu tutumu, fıkıh kurulunun uluslararası yapısının bir gerekliliği olarak da değerlendirilebilir. Öte yandan, TKBB mezhep görüşleri konusunda AAOIFI kadar dengeli bir tutum sergilememektedir. Hükümlerin dayanaklarında kullanılan klasik fıkıh kaynaklarının ağırlıklı olarak Hanefi mezhebine ait olması, TKBB'de mezhep etkisinin daha belirgin olduğunu gösteren bir işarettir. Ayrıca, TKBB danışma kurulunun ulusal düzeyde üyelerden oluşması, AAOIFI gibi uluslararası bir yapının olmaması, standartlarda Hanefi mezhebinin etkisinin daha fazla olmasıyla uyumludur.

İslami finans standartları içinde, örf ve teamülü açıkça bir dayanak olarak zikreden kurumlar yalnızca AAOIFI ve TKBB'dir. Bu iki kurum da örfü, herhangi bir fıkhi engel bulunmadığı durumlarda uygulayarak, örfü diğer delillerin önüne geçirmemiştir. Örfün dayanak olarak gösterildiği iki yerde, "Örfen maruf olan şey, şart koşulmuş gibidir" kaidesine atıf yapılmış ve örfün geçerliliğinde Mecelle de dayanak olarak gösterilmiştir.

- İslami finans standart kuruluşlarını literatürde klasik fıkıh ile ilişki bağlamında tanımlanan kategorilere koymak mümkün müdür? Değilse yeni kategoriler tespit edilebilir mi?

İslami finans standartlarının klasik fıkıhın kaynak ve yöntemlerini kullanımlarına bakıldığında, tasfiyeci ve selefi bir yaklaşımdan uzak oldukları görülmektedir. Bu durum, finans kuruluşlarının günümüz problemlerini çözmede klasik fıkıh mirasını göz ardı etmediklerini ve bu mirası hem kaynak hem de yöntem olarak kullanmaya devam ettiklerini ortaya koymaktadır. Tasfiyeci yaklaşım, fıkıh mirasının günümüz

problemlerine çözüm sunamayacağını savunarak mirası yok sayma eğilimindedir. Ancak, İslami finans standart kuruluşları, genellikle dört mezhep içinde kalarak ve gerekli görüldüğünde farklı mezheplerin görüşlerini tercih ederek, klasik fıkıh mirasını değerlendirmeye devam etmektedir. Ayrıca, finans kuruluşları günümüz iktisadi-fıkhi meseleleriyle ilgilenirken, tamamen gelenekçi bir yaklaşımın yetersiz kalabileceği kanaatini benimsemektedir. Gelenekçi yaklaşım ise fıkıh mirasının günümüz Müslümanlarının ekonomik problemlerini çözmede tek başına yeterli çözümler sunduğunu savunur. Ancak, finans kuruluşları genellikle çeşitli mezheplerin görüşlerini dikkate alarak, problemleri durumlarla karşılaştıklarında çözüm bulma konusunda çekingen olmamakta ve farklı mezheplerin görüşlerini değerlendirmektedir. Kuruluşlar, genellikle farklı mezheplerin görüşlerini birleştirerek çözüm odaklı bir yaklaşım benimsemekte ve tek mezhepli çözüm arayışının günümüz şartlarında yetersiz kalabileceğini kabul etmektedir. Her bir finans kuruluşunun kendi içinde benimsediği yaklaşımın farklılıklarını göz önünde bulundurarak, genel olarak İslami finans standartlarının klasik fıkıh mirasını değerlendirmeye devam ettiği ve çözüm odaklı bir tutum benimsediği söylenebilir. Bu itibarla literatürde ifade edilen klasik fıkıh ile ilişki biçimlerine kurumsal olarak İslami finans standartlarını keskin hatlarla yerleştirmek oldukça zor görünmektedir. Burada çözüm odaklı yaklaşımlar tercih edilmesiyle esasında bu kategoriler arasında kuruluşların duruma göre geçişlilik gösterdiklerini de ifade etmek mümkündür.

- İslami finans standartlarının klasik fıkıh ile ilişki biçimlerinde belirleyici olan temel hususlar nelerdir?

İslami finans standartlarının klasik fıkıh ile ilişki biçimlerinde etkili olan temel hususlar genel hatlarıyla kurumsal yapılarındaki farklılıklar, kuruluşların ölçeği ve temel hedefleri, metodolojileri ve bulundukları coğrafya ve buna bağlı olarak bazı sosyal ve kültürel etkenler olarak tespit edilmiştir.

- İslami finans standartları klasik fıkıh ile ilişkisini güçlendirmeli mi yoksa zayıflatmalı mıdır?

Fıkhi veçhesi olan modern iktisadi ve finansal meselelerin çözümünde klasik fıkıh mirası dikkate alınmaya devam etmelidir. Bu durum fıkıh mirasının kutsanması manasına gelmediği gibi bir gelenekçilik ifadesi de değildir.

Günümüzde fıkhi meselelerin çözümünde itikadî, ahlakî, sosyal pek çok yön hesaba katılmalıdır. Bilhassa TKBB standartlarında hakkaniyet, adalet ve katılım finansı ilkelerine zaman zaman yapılan vurgular bu açıdan oldukça kıymetli görülmelidir.

KAYNAKÇA

- AAOIFI. (y.y.-a). AAOIFI Common Members. <https://aaoifi.com/aaoifi-common-members/?lang=en/>"E.T. 18.02.2024"
- AAOIFI. (y.y.-b). AAOIFI Master Trainer. <https://aaoifi.com/aaoifi-master-trainer/?lang=en/>"E.T. 18.02.2024"
- AAOIFI. (y.y.-c). AAOIFI Regulatory Members. <https://aaoifi.com/aaoifi-regulatory-members/?lang=en/>"E.T. 18.02.2024"
- AAOIFI. (y.y.-d). History. <http://aaoifi.com/our-history/?lang=en/>"E.T. 18.02.2024"
- AAOIFI. (y.y.-e). Objectives. <https://aaoifi.com/objectives/?lang=en/>"E.T. 18.02.2024"
- AAOIFI. (y.y.-f). Structure. <https://aaoifi.com/structure/?lang=en/>"E.T. 18.02.2024"
- AAOIFI Statute, 1 (2008). [http://www.aaoifi.com/media/document/AAOIFI Statute 2008 \(English\).pdf](http://www.aaoifi.com/media/document/AAOIFI%20Statute%202008%20(English).pdf)
- AAOIFI. (2018). Faizsiz Finans Standartları. İçinde *AAOIFI TKBB*. TKBB Yayınları.
- Abozaid, A. (2016). Critical Review of the Tools of Ijtihad Used in Islamic Finance. *Islamic Economic Studies*, 24(1), 77–94. <https://doi.org/10.12816/0025317>
- Adem, M. (2021). *El-İstidlâl bi'l-Kıyas fi'l-Meâyir eş-Şer'ıyye lihey'eti'l-muhasebe ve'l-murâcea li'l-müessesâti'l-İslâmiyye (AAOIFI): Dirâse vasfıyye tatbikiyye*.
- Ahmad, K. (1980). *Studies in Islamic Economics*. The Islamic Foundation.
- Ahmed, A. A., Mohamad, A., & Kashi, A. (2017). Does an Islamic finance industry need a unification of standards? A qualitative discussion. *Arab Law Quarterly*, 31(4), 336–362. <https://doi.org/10.1163/15730255-12313031>
- Ajili, H., & Bouri, A. (2017). Comparative study between IFRS and AAOIFI disclosure compliance. *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 15(3), 269–292. <https://doi.org/10.1108/jfra-03-2016-0023>
- Akgündüz, A. (1994). Dürerü'l-Hükkâm. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (ss. 28–29). Türkiye Diyanet Vakfı. <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/10/C10003610.pdf>
- Al-Mubarak, T., & Osmani, N. M. (2010). Applications of Maqasid al-Shari'ah and Maslahah in Islamic Banking practices: an analysis. *International Seminar on Islamic Finance in India*. <http://irep.iium.edu.my/4251/>
- Alam, M. K., Islam, F. T., & Runy, M. K. (2021). Why does Shariah governance framework important for Islamic banks? *Asian Journal of Economics and Banking*, 5(2), 158–172. <https://doi.org/10.1108/ajeb-02-2021-0018>

- Alarashi, A. H. (2021). The Concept of Harmonization and Unification of the Law in Malaysia: An Islamic Appraisal. *Journal of Integrated Sciences*, 2(1), 14–26.
- Ali Haydar, H. (2003). *Dürerü'l-Hükkâm Şerh-u Mecelleti'l-Ahkâm* (1. baskı). Dâr-u Âlemi'l-Kütüb.
- Asmadi, M. N., Isa, M. Y., & Hamid, M. L. (2013). The effects of new AAOIFI standards on Sukuk in choosing the most authentic Islamic principles. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 4(1), 77–93. <https://doi.org/10.1108/17590811311314302>
- Aybakan, B. (2010). Şâfi Mezhebi. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (ss. 233–247). Türkiye Diyanet Vakfı. <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/38/C38012513.pdf>
- Baktı, A. S. (2018). *Hanbelî Fıkıh Geleneğinde İbâha-i Asliyye Prensibi*. Sakarya Üniversitesi.
- Baktır, M. (y.y.). *İslâm Hukukunda Zaruret Hali*. Akçağ Yayınevi.
- Bassens, D., Derudder, B., & Witlox, F. (2011). Setting Shari'a standards: On the role, power and spatialities of interlocking Shari'a boards in Islamic financial services. *Geoforum*, 42(1), 94–103. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2010.10.004>
- Bektaş, İ., & Yenice, A. C. (2022a). Shariah Governance in Turkey: A Case Study on In-Bank Advisory Committees. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)*, 22, 29–60. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.1067325>
- Bektaş, İ., & Yenice, A. C. (2022b). Shariah Governance in Turkey: A Case Study on In-Bank Advisory Committees. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)*, 29–60. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.1067325>
- Bello, S. A. A., & Hassan, R. (2013). Application of Urf in Islamic banking and conventional bank. *Journal of Arts and Humanities*, 2(4), 62–72. <http://irep.iium.edu.my/31457/>
- BNM. (y.y.). *Shariah Advisory Council*. <https://www.bnm.gov.my/committees/sac/>"E.T. 05/03/2024"
- BNM. (2009). *Central Bank of Malaysia Act 2009*. <https://www.bnm.gov.my/documents/20124/277ebcd5-9c21-209b-3984-170ba28351d6>
- BNM. (2019). *Shariah Governance*. <https://www.bnm.gov.my/documents/20124/761679/Shariah+Governance+Policy+Document+2019.pdf/19627b28-f7c9-6141-48ab-bcca4dd2b324?t=1590724860400>
- BNM. (2022). *BNM Annual Report 2022*. https://www.bnm.gov.my/documents/20124/10150308/ar2022_en_book.pdf
- Bulut, M. (2021). *İslam İktisadi Düşünce Tarihi* (M. Bulut (ed.)). İZU Yayınları.

- Çalış, H. (2013). Zaruret. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (ss. 141–144). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Cebeci, İ. (2012). Change in the Modern Practice of İjtihād: The Case of Islamic Finance. *İlahiyat Studies*, 3(2), 149–171. <https://doi.org/10.12730/13091719.2012.32.57>
- Cebeci, İ. (2017). Murâbaha Akdi Bağlamında Fıkıh Mirası ile İlişki Biçimimiz. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 53, 73–96. <https://doi.org/10.15370/maruifd.405239>
- Cebeci, İ. (2020). *İslami Finans Standartlarının Fıkhi Dayanakları* (First). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Chapra, M. U. (2020). What is Islamic economics? İçinde *IRTI* (Second). IRTI. <https://www.islamic-banking.com/explore/islamic-economic-thought/what-islamic-economics>
- Dâkîsâğâ, E. B. (2023). *El-İstidlâl bi'l Kavâidi'l Fıkhiyye fi'l meâyîri's-Şer'iyye li heyet'il muhâsebe ve'l müracaa li'l müessesâti'l İslâmiyye: Dirâse vasfîyye tatbikiyye*. جامعة قطر.
- DEK. (2020). *The History of Standardization*. <https://www.dke.de/en/standards-and-specifications/basics-of-standardization/history-of-standardization>
- Devi, A., & Hamid, B. A. (2024). Challenges and Obstacles in the Standardization and Harmonization of Fatwa in Islamic Finance Industry and Way Forward. *Ekonomi Islam Indonesia*, 6(1).
- Dönmez, İ. K. (1966). Ruhsat. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 35, s. 210). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Dönmez, İ. K. (2020). Mubah. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (ss. 339–343). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- DSN-MUI. (y.y.-a). *About DSN-MUI*. <https://dsnmuininstituteweb.com/en/profil-dsn-mui-institute/>"E.T. 05/03/2024"
- DSN-MUI. (y.y.-b). *Fatwa*. <https://dsnmui.or.id/kategori/fatwa/>"E.T. 05/03/2024"
- DSN-MUI. (y.y.-c). *Sekilas*. <https://dsnmui.or.id/kami/sekilas/>"E.T. 05/03/2024"
- DSN-MUI. (2021). *Anggaran Dasar dan Anggaran Rumah Tangga Dewan Syariah Nasional-Majelis Ulama Indonesia*. <https://dsnmui.or.id/kami/ad-art-dsn-mui/>
- Duman, S. (2015). Günümüz Fıkhi-İktisadî Problemlerin Değerlendirilmesinde Fıkıh Mirasımız ile İlişki Biçimimiz. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 153–170. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijisef/issue/29332/313852>
- Ed-Debûsî, E. Z. (2007). *Takvîmü'l-Edille* (2. baskı). Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

- El- Tiby, A. M. (2011). *Islamic Banking: How t Manage Risk and Improve Profitability*. John Wiley & Sons.
- El-Ashker, A., & Wilson, R. (2006). *Islamic Economics A Short History*. Brill.
- El-Cessâs, E. B. A. b. A. er-R. (2010). *el-Fusûl fi 'l-'Usûl* (2. baskı). Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- El-Halaby, S., & Hussainey, K. (2016). Determinants of compliance with AAOIFI standards by Islamic banks. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 9(1), 143–168. <https://doi.org/10.1108/IMEFM-06-2015-0074>
- Eldersevi, S., & Haron, R. (2020). An analysis of maşlahah based resolutions issued by Bank Negara Malaysia. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 12(1), 89–102. <https://doi.org/10.1108/IJIF-09-2018-0103>
- Elgattani, T., & Hussainey, K. (2021). The impact of AAOIFI governance disclosure on Islamic banks performance. *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 19(3), 434–454. <https://doi.org/10.1108/JFRA-03-2020-0053>
- Ellias, M. R. F. Bin. (2020). *The Significance of ' Urf and its Influence in the Development of Shar i' ah Standards of Islamic Finance in Malaysia*. University of London.
- Erdoğan, M. (2019). *Fıkıh İlmine Giriş* (6. baskı). Dem Yayınları.
- Evrâğ, İ. (2020). Et-Temvîlü'l Îcâzî fî şebâbîki's Sarfiyye'l İslâmiyye fî Dav'i'l Meâyîri's-Şeriyye lihey'et-i AAOIFI. *Mecelletü'l-Bâhis li'd-dir'âsâti'l-akademiyye*, 7(2), 1422–1442.
- Garas, S., Tessema, A., & Tee, K. (2017). The impact of Islamic Financial Services Board Standard No . 3 on corporate governance of listed firms in Kuwait. *International Journal of Disclosure and Governance*, 14(3), 251–263. <https://doi.org/10.1057/s41310-017-0024-9>
- Gazzâlî, E. H. (2011). *el-Mustasfâ* (1. baskı). Daru'n-Nefâis.
- Ghazanfar, S. M. (2015). *Orta Çağ İslam İktisat Düşüncesi* (S. M. Ghazanfar (ed.); Birinci). Klasik Yayınları.
- Ghoul, W. A. (2012). The Standardization Debate in Islamic Finance: A Case Study. *8th International Conference on Islamic Economics and Finance*, 1–14.
- Görmüş, Ş., & Yabanlı, A. (2021). Katılım Bankacılığı Ekosisteminin Gelişimi. İçinde Ş. Görmüş, A. Albayrak, & A. Yabanlı (Ed.), *Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı* (3. baskı, ss. 104–135). TKBB Yayınları.
- Güçlü, F., & Kılıç, M. (2020). İslami Finansın Dünyadaki Gelişimi ve İslami Finansla Yön Veren Uluslararası Kuruluşlar Üzerine Bir İnceleme. *International Journal of Management Economics and Business*, 16(1), 75–91. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.700891>

- Günay, H. M. (2010). Günümüz Fıkıh Problemlerinin Çözümünde İlke ve Yöntemler. İçinde *Günümüz Fıkıh Problemleri* (1. baskı, ss. 2–28). Anadolu Üniversitesi.
- Hakim, R. (2013). Harmonization of Shariah Rulings in Islamic Finance: Analysis. *Hukum dan Ekonomi (Law and Economics) Journal*, 7(2), 267–273. <http://www.qfinance.com/regulation-best-practice/identifying-the-main->
- Haron, A. (2012). Integrating Islamic Finance to Global Financial System : the Role of the Islamic Financial Services Board (IFSB). *Money and Economy*, 7(May 2012), 67–85.
- Has, Ş. S. (2020). Mülteka'l-Ebhur. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (ss. 548–551). Türkiye Diyanet Vakfı. <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/31/C31010331.pdf>
- Hasanuzzaman, S. M. (1984). Definition of Islamic Economics تعريف الاقتصاد الإسلامي. *Journal of Research in Islamic Economics*, 1(2), 49–50. <https://ideas.repec.org/a/abd/crieja/v1y1984i2no3p49-50.html>
- Hassan, M. K., Aliyu, S., Huda, M., & Rashid, M. (2019). A survey on Islamic Finance and accounting standards. *Borsa Istanbul Review*, 19(1), 1–13. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2019.07.006>
- İbn Âbidîn, M. E. (2016). *Hanefilerde Mezhep Usulü: Şerhu Ukûdi resmi'l-müftî* (M. Demiray (ed.); 1. baskı). Klasik Yayınları.
- İbn Nüceym, Z. (2022). *El-Eşbâh ve'n-Nezâir* (1. baskı). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- İbn Tâse, M. (2020). *El-meâyîr eş-Şer'iyye es-sâdira an heyet'il muhâsebe ve'l müracaa li'l müessesâti'l İslâmiyye: Dirâse tahlîliyye alâ dav'i'l ictihâdâti'l fıkhiyye: Mi'yâru'l Murabaha ve'l meâyîri'l müteallika bihî enmûzecen*. El-Câmiatu'l Afrikîyye Ahmed Dirâye-Edrâr.
- IFSB. (y.y.-a). *Background*. <https://www.ifsb.org/background.php>/"E.T. 05/03/2024"
- IFSB. (y.y.-b). *IFSB Organisational Structure*. <https://www.ifsb.org/organisational-structure/>/"E.T. 05/03/2024"
- IFSB Articles of Agreement, (2018). file:///C:/Users/Sau/Downloads/Articles of Agreement_En (3).pdf
- IIFM. (y.y.). *Corporate Profile*. <https://www.iifm.net/about-iifm/corporate-profile/>/"E.T. 05/03/2024"
- IIFM. (2024). *Members*. <https://www.iifm.net/members/iifm-members/>/"E.T. 05/03/2024"
- Iqbal, Z., & Mirakhor, A. (2011). An Introduction to Islamic Finance An Introduction to Islamic Finance. İçinde *John Wiley & Sons (Asia)*. <https://pdfs.semanticscholar.org/37bf/ba7af87f865008c133e64f6b0a128560b63b.pdf>

- Ishak, M. S. I., & Sharoni, S. M. H. M. (2022). The Role of Istihsan in Applying Maslahah in Islamic Finance. *Journal of Islamic Finance*, 11(1), 113–120.
- Kahf, M. (2014). İslam Ekonomisi: Tanım ve Metodoloji Üzerine. İçinde S. Karadoğan (Ed.), *İslam Ekonomisine Giriş: Tanım ve Metodoloji Üzerine Tartışmalar* (ss. 24–46). İslam Ekonomisi Enstitüsü Yayınları.
- Kallek, C. (2015). *İslam İktisat Düşüncesi Tarihi Harâc ve Emvâl Kitapları* (4. baskı). Klasik Yayınları.
- Kandemir, M. Y. (2020). el-Muvatta'. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (ss. 414–417). Türkiye Diyanet Vakfı. <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/31/C31010228.pdf>
- Karaman, H. (2010). *Fıkıh Usûlü: İslam Hukukunun Kaynakları, Metodu ve Felsefesi* (10. baskı). Ensar Neşriyat.
- Kavak, Ö. (2011). *Modern İslam Hukuk Düşüncesi Reşid Rıza Örneği*. Klasik Yayınları.
- Kaya, E. S. (2003). Malikî Mezhebi. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (ss. 519–535). Türkiye Diyanet Vakfı. <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/27/C27009011.pdf>
- Kaya, E. S. (2006). Nâdirü'r-Rivâye. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (ss. 278–280). Türkiye Diyanet Vakfı. <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/32/C32010541.pdf>
- Kaya, E. S. (2011). Telfik. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (ss. 401–402). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/40/C40013197.pdf>
- Kaya, E. S. (2013). Zâhirü'r-Rivâye. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (ss. 101–102). Türkiye Diyanet Vakfı. <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/44/C44014208.pdf>
- Kaya, S. (2016). Fıkıh Tarihi Bağlamında Osmanlı Tecrübesini Doğru Anlamak. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33(Haziran 2016).
- Khan, M. A. (1994). An Introduction to Islamic Economics. İçinde *International Institute of Islamic Thought Institute of Policy Studies*. International Institute of Islamic Thought and Institute of Policy Studies. [https://doi.org/10.1016/0041-008X\(92\)90369-4](https://doi.org/10.1016/0041-008X(92)90369-4)
- Khan, M. F. (2007). Setting Standards for Shariah Application in the Islamic Financial Industry. *Thunderbird International Business Review*, 49(5), 630–631. <https://doi.org/10.1002/tie>
- Kıyınâî, İ. (2018). El-Meâyir eş-şer'iyye vifka manzûri'l iktisâdi'l İslâmî. *Mecelletü'l Buhûsi'l İktisâdiyye*, 18, 132–162.
- Koca, F. (1997). Hanbelî Mezhebi. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (ss. 525–547). Türkiye Diyanet Vakfı. <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/38/C38012513.pdf>

- Köse, S. (2021). *İslam Hukukuna Giriş* (13. baskı). Hikmet Evi Yayınları.
- Mannan, M. A. (1986). *Islamic Economics: Theory and Practice*. Hodder and Stoughton ; Islamic Academy.
- Mohd Sirajuddin, M. D., Osman, M. R., Jaafar, H. S., & Yusoff, M. Y. (2017). Al-Talfiq as an innovative solution for primary fiqh issues in halal supply chain operations. *Pertanika Journal of Social Sciences and Humanities*, 25(December), 39–50.
- Mursid, F., Tarantang, J., Aen, I. N., & Mustofa, M. (2023). ‘Urf as the Legitimacy of Contemporary Sharia Economic Transactions. *Jurnal Al-Qardh*, 8(1), 64–77. <https://doi.org/10.23971/jaq.v8i1.6355>
- Nadzri, F. A. A. (2009). *Roles and Impacts of Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI) in Dealing with the Accounting and Disclosure of Zakah and Interest (Riba)*. Auckland University of Technology.
- Nagaoka, S. (2012). Critical Overview of the History of Islamic Economics : Formation , Transformation , and New Horizons. *Asian and African Area Studies*, 11(2), 114–136. <http://hdl.handle.net/2433/155648>
- Nawal Kasim, Sheila Nu NuHtay, S. A. S. (2013). Comparative Analysis on AAOIFI , IFSB and BNM Shari’ ah Governance Faculty of Accountancy. *International Journal of Business and Social Science*, 4(15), 220–227. http://ijbssnet.com/journals/Vol_4_No_15_Special_Issue_November_2013/28.pdf
- Nuruddin, M., & Al-dirshawi, Y. (2023). *Menheciyyetü’l İstidlâl bi’l Ehâdîsi’n Nebeviyye li’l Karârâtî’l Mâliyye fi’l Meclisi’s Şer’î fi’l Benki’l Merkezî El-Mâlîzî*. 17(1), 1–16. <https://doi.org/10.21111/ijtihaad.v17i1.7567>
- Okur, K. H. (2019). İslam Hukuk Ekolleri. İçinde *İslam Hukukuna Giriş* (ss. 42–61). Anadolu Üniversitesi.
- Orhan, Z. H. (2018). Mit Ghamr Savings Bank: A Role Model or an Irreplicable Utopia? *Journal of Humanity and Society*, 8(2), 85–102. <https://doi.org/10.12658/M0263>
- Orman, S. (2014). *İslâmi İktisat, Değerler ve Modernleşme Üzerine*. İnsan Yayınları.
- Özel, A. (1997). Hanefî Mezhebi. İçinde *TDV* (ss. 21–27). Türkiye Diyanet Vakfı. <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/16/C16023375.pdf>
- Ping, W. (2011). A brief history of standards and standardization organizations: a Chinese perspective. *Eas-West Center Working Papers - Economic Series*, 117, 25. <http://www.eastwestcenter.org/fileadmin/stored/pdfs/econwp117.pdf%5Cnhttp://hdl.handle.net/10125/21412>
- Qaed, I., Syaputra, E., Hilal, F. N., Febriansyah, M., Amiruddin, M. M., Ridhwan, M., & Aziz, A. (2014). Maslahah as an Islamic Source and its Application in Financial Transactions. *Journal of Research in Humanities and Social Science*, 2(5), 66–71.

- SACBNM. (2018). *Tawarruq*.
https://www.bnm.gov.my/documents/20124/938039/pd_reissuancetawarruq_dec2018.pdf/bcc4b359-381c-5035-f9f0-3908faebb92a?t=1592249563244/"E.T. 05/03/2024"
- Saleem, S., & Mansor, F. (2020). Exploring Compliance of AAOIFI Shariah Standard on Ijarah Financing : Analysis on the Practices of Islamic Banks in Malaysia. *Journal of Risk and Financial Management*, 13(2), 1–13.
- Sarea, A. M. (2012). The Level of Compliance with AAOIFI Accounting Standards: Evidence from Bahrain. *International Management Review*, 8(2), 27.
- Şener, A. (1981). *Kıyas, İstihsan ve İstislah*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Şener, M. (1987). *İslam Hukukunda Örf* (1. baskı). Öğrenci Basımevi.
- Shaharuddin, A. (2016). Defining Harmonisation of Sharīah Rulings in Islamic Finance. *Arab Law Quarterly*, 30(3), 292–304. <https://doi.org/10.1163/15730255-12341000>
- Siddiqi, M. N. (2005). *Teaching Islamic Economics*. Scientific Publishing Centre King Abdulaziz University.
- Süner, M. (2019). AAOIFI Standartlarının Türkiye’deki Katılım Bankalarına Olası Etkileri. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 226–245. <https://doi.org/10.22466/acusbd.658562>
- Tabakoğlu, A. (2005). *İktisat Tarihi*. Kitabevi.
- The World Bank. (2015). *Islamic Finance*.
<https://www.worldbank.org/en/topic/financialsector/brief/islamic-finance#1/>"E.T. 05/03/2024"
- TKBB. (y.y.). *Vizyon ve Misyon*. <https://tkbb.org.tr/sayfa/detay/kurumsal/vizyon-ve-misyon-523809/>"E.T. 05/03/2024"
- TKBB. (2018). *Danışma Kurulunun Oluşumu, Görev, Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Tebliğ*. <https://tkbbdanismakurulu.org.tr/uploads/belgeler/Danisma-kurulunun-olusumu-gorev-calisma-usul-ve-esaslari-hakkinda-teblig-1.pdf/>"E.T. 05/03/2024"
- TKBB. (2021a). *Katılım Bankacılığı Strateji Güncelleme Raporu*.
https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/EY_TKBB_Rapor_TR_v16_WEB_2021-2025.pdf/"E.T. 05/03/2024"
- TKBB. (2021b). *TKBB Danışma Kurulu*.
https://tkbbdanismakurulu.org.tr/uploads/belgeler/TKBB_DANISMA_KURULU_TR_SUNUM.pdf/"E.T. 05/03/2024"
- TKBB. (2021c). *TKBB Katılım Finansı Standartları Standart No: 2 Teverruk*.
[https://yonetim.tkbb.org.tr/upload/Teverruk Standardı.pdf/](https://yonetim.tkbb.org.tr/upload/Teverruk%20Standardı.pdf/)"E.T. 05/03/2024"

- TKBB. (2023). *Mudârebe Standardı*. TKBB. <https://yonetim.tkbb.org.tr/upload/MudarebeStandardı.pdf>"E.T. 05/03/2024"
- TKBB. (2024). *Danışma Kurulu*. <https://www.tkbb.org.tr/kurumsal/danisma-kurulu/>"E.T. 05/03/2024"
- Ullah, M. H., Khanam, R., & Tasnim, T. (2018). Comparative compliance status of AAOIFI and IFBS standards: An empirical evidence from Islami Bank Bangladesh Limited. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 9(4), 607–628. <https://doi.org/10.1108/JIABR-11-2014-0040>
- Velayutham, S. (2014). “Conventional” accounting vs “Islamic” accounting: the debate revisited. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 5(2), 126–141. <https://doi.org/10.1108/JIABR-05-2012-0026>
- Vinnicombe, T. (2012). A study of compliance with AAOIFI accounting standards by Islamic banks in Bahrain. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 3(2), 78–98. <https://doi.org/10.1108/17590811211265902>
- Yaman, A., & Çalış, H. (2021). *İslam Hukukuna Giriş* (25. baskı). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Yenice, A. C., & Bektaş, İ. (2022). Türkiye’de Şeri Yönetişim: Din İşleri Yüksek Kurulu Örneği. İçinde *Journal of Humanity and Society (insan & toplum)* (C. 12, Sayı 4). <https://doi.org/10.12658/m0668>
- Yesuf, A. J. (2017). Islamic Economics and Finance in Sudan: An Overview. İçinde *Research Center for Islamic Economics (IKAM) Reports* (Sayı November). https://ikam.org.tr/images/publications/02_arastirma_raporu_4EN.pdf
- Yıldız, K., Yıldırım, İ., & Demir, O. (2014). Türkçe Telif Edilen Fıkıh İlmi / İslam Hukuku Tarihi Çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 12(24), 127–145.
- Yılmaz, H. S., & Şencal, H. (2022). İslam Politik Ekonomisi Açısından Merkezi Fetva Kurullarının Yapısına Dair Bir Değerlendirme. *Journal of Islamic Economics*, 2(1), 92–105.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: İSMAİL BEKTAŞ	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Marmara Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İlahiyat
Yüksek Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	İslam Ekonomisi ve Finansı
Programı	İslam Ekonomisi ve Finansı
Makale ve Bildiriler	
1- Yenice, Ali Can, Bektaş, İsmail (2022). Türkiye’de Şeri Yönetişim: Din İşleri Yüksek Kurulu Örneği. İnsan ve Toplum, 12(4), 99-136., Doi: 10.12658/M0668 (Yayın No: 7755640)	
2- Bektaş, İsmail, Yenice, Ali Can (2022). Shariah Governance in Turkey: A Case Study on In-Bank Advisory Committees. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUİFD), 24(45), 29-60., Doi: 10.17335/sakaifd.1067325 (Yayın No: 7755620)	
3- Kaya, Süleyman, Durmuş, Muhammed Emin, Bektaş, İsmail, Akkaya Arif (2017). Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri. International Journal of Islamic Economics and Finance Studies, 3(3), 50-62., Doi: 10.25272/j.2149-8407.2017.3.3.05 (Yayın No: 3677943)	
4- Durmuş, Muhammed Emin, Bektaş, İsmail (2017). Osmanlı’da Muhasebe Usulü ve Vakıf Muhasebe Kayıtları Okuma Kılavuzu. PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(2), 196-209. (Yayın No: 3537219)	
5- Bektaş, İsmail, (2019), Ortaçağ İslam Dünyasında Ortaklık ve Kar, alBaraka Yayınları, Basım sayısı:1, Sayfa Sayısı 271, ISBN:978-605-80340-5-1, Türkçe (Kitap Tercümesi), (Yayın No: 5928806)	
6- Durmuş, Muhammed Emin ve Bektaş, İsmail (2022), İslam İktisadında Selem Fıkhi ve İktisadi Yönleriyle, Bölüm adı:(Selem Akdi ve Fıkhi Mahiyeti) İktisat Yayınları, Editör: Ülev, Salih, Selçuk, Mervan, Basım sayısı:1, Sayfa Sayısı 205, ISBN:978-625-8157-08-6, Türkçe(Bilimsel Kitap), (Yayın No: 8111173)	
7- Bektaş, İsmail, Aslan, Hakan (2022), Banka Dışı İslami Finansal Kuruluşlar, Bölüm adı:(Tekâfülden Teysîre: Türkiye’de Katılım Sigortacılığı), Orion Akademi, Editör: Ülev Salih, Çalışkan M. Beşir, Basım sayısı:1, Sayfa Sayısı 301, ISBN:978-625-8307-14-6, Türkçe(Bilimsel Kitap), (Yayın No: 7830487)	
8- Bektaş, İsmail, Durmuş, Muhammed Emin (2021), İslam İktisadında Garar, Bölüm adı:(Klasik Fıkıhta Gararın Tanımı, Mahiyeti ve Sonuçları) İktisat Yayınları, Editör: Soner Duman, Muhammed Emin Durmuş, İsmail Bektaş, Basım sayısı:1, Sayfa Sayısı 196, ISBN:9786257015912, Türkçe(Bilimsel Kitap), (Yayın No: 7271472)	